Epistola Pauli Apostoli ad Thessalonicenses prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α΄.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν,

Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.

NOVA INTERPR.

CAP. I.

1 PAulus & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium, quæ est in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mētionem vestri faciētes in precibus nostris:

3 Indesinenter memoria repetentes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatē, & tolerantem illam spē in Domino nostro Iesu, coram Deo & Patre nostro.

4 Vt qui sciamus, fratres dilecti, vos *esse* à Deo electos:

VETVS.

CAP. I.

1 *PAulus & Siluan⁹ & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

2 *Gratias agimus Deo sēper pro omnibus uobis, memoriam uestri facientes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei uestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deū & Patrem nostrum.*

4 *Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem uestrā:*

IN CAPVT I.

3 Indesinenter memoria repetentes, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nōnulli coniungunt illud aduerbiū cū præ
cedētibus, sed contra veterum codicum fidem. Efficacem vestram fidem, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vo-
cat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως, dixit Hebræorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης
pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, Memores operis fidei vestræ. Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in
pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen E-
rasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei:
quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. Tolerantem, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra
geminatus est articulus τῆς: deinde spem Christi passiuè dixit, Hebræorum more, vt fidē Dei pro fide quæ Deo
habetur, Marci 11.c.22, quod mihi visum est hoc in loco paulo obscurius. Vulgata, Sustinentiæ spei Domini no-
stri Iesu Christi. Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu
Christi. Coram Deo, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties
ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur: id est, quoties precantur (precantur autem si-
ne intermissione) toties illis in mentem venire Thessalonicensium fidem, cæterásque sanctas virtutes. Possimus
tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas esse significet.
Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fie-
ri. Vide Luc.1.a.6.

4 Vos *esse* à Deo electos, ὑπὸ Θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν: id est τὴν ὑπὸ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, subaudi γενομένην,
vt sit ad verbum, Electionem vestram quæ facta est à Deo. Alioqui scripsisset παρὰ τοῦ Θεοῦ, vt conuertit Era-
smus, A Deo electionem vestram: quanuis quod ad sensum attinet, parum sit discriminis. Vetus autem inter-
pres ὑπὸ Θεοῦ coniunxit cum participio ἠγαπημένοι, vt ita conuertas, Scientes, fratres à Deo dilecti, electionem
vestram. Miror autem quid in mentem venerit Erasmo vt in participio εἰδότες putarit non esse seruatam ratio-
nem grammatices, quum contrà omnia rectè cohæreant, nempe cum superioribus participiis ποιούμενοι & μνημο-
νεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες causam declarat huius tum gratiarum actionis, tum per-
petuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quòd tam ef-
ficax fuisset apud eos Euangelii prædicatio. quod & ipsum miror Erasmum non cognouisse.

Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν, δι' ὑμᾶς.

Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·

Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.

Αὐτοὶ γὰρ περὶ ὑμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ·

Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης.

5 Quoniam Euangelium nostrum constitit apud vos non loquutione duntaxat, sed etiam virtute, cum in Spiritu sancto, tum in certa persuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter vos, vestra causa.

6 Et vos, imitatores nostri facti fuistis & Domini, recepto sermone cū oppressione multa, cū gaudio Spiritus sancti:

7 Adeo vt fueritis exemplaria omnibus credētibus in Macedonia & in Achaia.

8 A vobis enim non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omni loco fides vestra quæ est in Deum, dimanauit, vt necesse non habeamus quicquam loqui.

9 Siquidem ipsi de nobis annuntiāt qualem ingressum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi fueritis ad Deum relictis idolis, vt seruiretis Deo viuo & vero:

10 Et expectaretis Filium eius è cælis, quē excitauit à mortuis, *nempe* Iesum qui liberat nos ab ira illa ventura.

5 *Quia Euangelium nostrum non fuit ad uos in sermone tantùm, sed & in uirtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa: sicut scitis quales fuerimus in uobis propter uos.*

6 *Et uos imitatores nostri facti estis, & Domini: excipientes uerbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti:*

7 *Ita ut facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*

8 *A uobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco, fides uestra quæ est ad Deum, profecta est: ita ut non sit nobis necesse quicquam loqui.*

9 *Ipsi enim de nobis annuntiant qualem introitum habuerimus ad uos, & quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, seruire Deo uiuo & uero:*

10 *Et expectare Filium eius de cælis, quem suscitauit ex mortuis, Iesum qui eripuit nos ab ira uētura.*

5 Quoniam, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confert quod scriptum est Act.13.g.48. Simile
est argumentum 1.Cor.1.a.6. Euangelium, εὐαγγέλιον. Id est prædicatio Euangelii, vt sæpe iam annotauimus.
Constitit apud vos, ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vulgata, Fuit ad vos. Erasmus, Fuit erga vos. Vtrunque (vt mihi vide-
tur) nimium est obscurè dictum. Argumentatur autem Paulus à consequentibus. Est enim in solis electis Euan-
gelium efficax ad salutem. Itaque primùm omnium dicit non fuisse nudam & inanem prædicationem Euan-
gelii apud Thessalonicenses, nec inania duntaxat verba effusa, sed fructum maximum esse consequutum, vt 1.
Cor.4.d.20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione quam in il-
lorum animis insedisse res ipsa ostendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Hæc tamen fides
quum insigne sit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, nisi ex hoc fonte proficiscantur, Deo placere
non possint: nec valeat hoc argumentum ab effectis nisi fundamento fidei substrato) potest illud ἐν Πνεύματι
ἁγίῳ, id est, In Spiritu sancto, generaliter accipi: cuius illud singulare & filiis Dei peculiare effectum κατ' ἐξοχὴν
exprimatur, nempe πληροφορία de qua diximus Luc.1.a.1, & Coloss.2.a.2. Est autem hoc idoneis etiam scriptori-
bus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam speciem aut partem quasi ex reliquorum
numero eximāt: vt in illo Virgilii, Troas relliquias Danaûm atq; immitis Achilli. Tum in certa persuasio-
ne, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, Et in plenitudine multa, prorsus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit.
Erasmus, Pérque certitudinem multam. Ego malui certam persuasionem dicere, quòd certitudinis nomen non
meminerim vsquā legere apud idoneos authores. qua de re vide Luc.1.a.1, & Coloss.2.a.2. Sed & in eo planè dis-
sentio à plerisque quòd πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorum prædicationem, quæ certa adhibuerit
argumenta. Nam ἐν πληροφορίαις dicendum fuisset.

6 Cum gaudio, &c. μετὰ χαρᾶς, &c. Id est, cum gaudio quod à Spiritu sancto promanat.

7 Exemplaria, τύπους. Id est, vt in vernaculo sermone dicimus, *patrons*. Vtitur autem plurali nume-
ro fortassis, vt significet tot fuisse veluti constantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita.

8 Non solùm, οὐ μόνον. Traiectionis Hebrææ hoc quoque sit exemplum, cuiusmodi alia multa obser-
uauimus. Nam alioqui in Græcis hoc sic collocatur vt prorsus ἀνακόλουθον esse videatur, quod tamē nusquam est.

9 Ipsi, αὐτοί. Id est omnes credentes, ex versu 7. Vel quicunque vsquam sunt. Accipiuntur enim col-
lectiuè regionum nomina pro ipsis regionum incolis, vt omnes norunt. Relictis idolis. Vulgata & Era-
smus, A simulacris. Ego studui amphiboliam quantumuis absurdam vitare. Deum autem viuum idolis mor-
tuis, & verum, idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania, opponit.

10 Ab ira illa ventura, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hic quidem frustra repetitus est articulus. Iram
autem accipit pro vltione seu vindicatione qua Dominus terribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur. Ei-
tiam, Domine, serua nos ab hac ira.

Κεφάλαιον β´

CAP. II.

CAP. II.

1 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν·

1 NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum:

1 *NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrū ad uos, quia non inanis fuit:*

Act.16.d.22

2 Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι.

2 ‖Immo etiam quum antè afflicti fuissemus & contumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate vsi sumus ˇin Deo nostro, ad annuntiãdum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine.

2 *Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad uos Euangeliū Dei in multa solicitudine.*

3 Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ·

3 Exhortatio enim nostra nó fuit ˇex impostura, neque ˇex impuritate, neque cum dolo:

3 *Exhortatio enim nostra nõ de errore, neq; de immunditia, neque in dolo:*

4 Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν.

4 Sed ˇ sicut placuimus Deo quibus crederetur Euangelium, ita loquimur, non vt hominibus placentes, sed Deo ˇqui approbat corda nostra.

4 *Sed sicut probati sumus à Deo ut crederetur nobis Euãgelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.*

5 Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς·

5 Neque enim vnquam sermone assentatorio ˇvsi sumus, sicut nostis, ˇnec auaritiæ causa quicquam prætexuimus: Deus testis est.

5 *Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.*

6 Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ᾽ ὑμῶν, οὔτε ἀπ᾽ ἄλλων, δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι.

6 Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus ˇoneri esse, vt Apostoli Christi.

6 *Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à uobis, neque ab aliis, quũ possemus uobis oneri esse, ut Christi Apostoli.*

7 Ἀλλ᾽ ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα.

7 Sed fuimus placidi in medio vestri, vt si nutrix foueat suos fœtus.

7 *Sed facti sumus leues in medio uestrum, tanquam si nutrix foueat filios suos.*

8 Οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.

8 Ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiã nostras ipsorũ animas, quòd chari nobis essetis.

8 *Ita desiderantes uos cupidè, uolebamus tradere uobis, non solùm Euangelium Dei sed etiam animas nostras, quoniã charissimi nobis facti estis.*

IN CAPVT II.

2 In Deo, ἐν τῷ Θεῷ. Id est Dei ope ac gratia freti.

3 Ex impostura. Vulgata, De errore, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, ac proinde deceptos illos fuisse. Ex impuritate, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 Sicut placuimus Deo, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm vt idoneum & aptũ sumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus verò in seipso inuenit consilii sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat 1.Cor.7.e.25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam locutionẽ vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεῦσαι ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom.1.d.17. Itaque τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo הרצה aut התרצה. Qui approbat, τῷ δοκιμάζοντι. Id est qui grata habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 Vsi sumus, ἐγενήθημεν. Vulg. & Eras. ad verbum, Fuimus. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ cõsuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, eúmque diuersum, verbi γίγνεσθαι in hac epistola, vt suprà, 1. b. 5, & 6, & infrà, versu 7.8, & 10. Nec auaritiæ causa quicquã prætexuimus, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulg. & Eras. ad verbum, Nec in occasionem auaritiæ, ita obscurè vt vix intelligas.

6 Oneri esse, ἐν βάρει εἶναι. Erasmus, In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nunc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus impetant. Sed sanè non video qui possit

hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata grauitate accipias, non est verisimile insignes istos Apostolos vnquam fuisse sui muneris oblitos: quòd siquando sese ad infima quæque, ipsius Christi exemplo, summiserũt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui ratione, quæ postulabat vt omnia ad ædificationem Ecclesiæ referrẽt. Sin verò de immoderata grauitate (id est arrogãtia Pharisaica) accipias, absit vt illam existimemus Apostolis Christi vsurpare vnquam licuisse. Causa verò quæ adfertur cur ἐν βάρει sumatur pro pondere & authoritate, nõ ita magni est momẽti: quia videlicet in superiore versiculo dixerunt se non ambiuisse hominum gloriam. Et sequitur, Fuimus placidi. Nam priore loco mentionem fecit non tantùm ambitionis, sed etiam auaritiæ: id autem quod sequitur, ad vtrũque referri commodè potest. Itaque ἐν βάρει huc refero quòd quum suo iure potuissent (sicut in epistola vtraque ad Corinthios Paulus testatur) Ecclesiarum sumptu viuere, tamen suis manibus victum quæsissent, manifesto sanè argumẽto se ab omni tum auaritia tum ambitione maximè esse alienos. Placidi, ἤπιοι. Id est, minimè asperis moribus, sed faciles ac benigni: qua virtute nihil magis est repugnans tum auaritiæ, tum ambitiosæ arrogantiæ. Sed & optimè quadrat similitudo. Nam neque tam vile neque tam sordidum quicquam est quod nutrix mater infantis causa non subeat: neque ad istas deuorandas molestias ac sordes vlla spe lucri, sed materno tantùm affectu ducitur. Quidã ex veteribus legũt Paruuli, id est νήπιοι, lubrico librariorũ lapsu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa foueat. Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est primus, considerare debuit Paulum cũ suis hoc in loco nutricis personam non sustinere: nisi dicamus eum infantem fuisse.

9 Μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.

9 Meministis enim, fratres, ‖laboris nostri ˇac ærumnæ: nocte enim ac die operãdo, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

9 *Memores enim estis, fratres, laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, ne quem uestrũ grauaremus, prædicauimus in uobis Euangeliũ Dei.*

Act.20.g.34 1.Cor.4.c.12 2.Thess.3.b.8

10 Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

10 Vos testes estis & Deus quomodo sanctè & iustè & inculpatè vobis, qui creditis, ˇvixerimus.

10 *Vos testes estis & Deus quàm sanctè & iustè & sine querela, uobis qui credidistis, fuimus.*

11 Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,

11 Sicut nostis ˇquomodo vnumquenque vestrum, tanquam pater liberos suos, ˇhortabamur & consolabamur:

11 *Sicut scitis qualiter unumquenque uestrũ (sicut pater filios suos) deprecantes uos & consolãtes,*

12 Καὶ μαρτυρούμενοι, εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

12 ‖Et obtestabamur vt ambularetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

12 *Testificati sumus ut ambularetis dignè Deo, qui uocauit uos in suum regnum & gloriam.*

Ephes.4.a.1 Philip.1.d.27 Coloss.1.b.10

13 Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ᾽ ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

13 Propterea etiam nos gratias agimus Deo indesinenter, ˇquòd acceptũ de Deo sermonem quẽ audistis ex nobis, excepistis ˇnon vt sermonem hominũ, sed (sicut est verè) vt Dei sermonem, qui etiã agit in vobis qui creditis.

13 *Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniã quũ accepissetis à nobis uerbum auditus Dei, accepistis non ut uerbũ hominum, sed (sicut est uerè) uerbum Dei, qui operatur in uobis qui credidistis.*

9 Ac ærumnæ, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiã grauius significat quàm κόπος. & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, *Labeur, Peine, Trauail*, gradus quosdam laboris significant: sic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 Vobis, ὑμῖν. Eras. Vobiscum. Atqui hoc pertinet ad ἀμέμπτως, vt sit sensus, quomodo sanctos & iustos, quomodo deniq; nos vobis qui creditis, inculpatos præstiterim⁹. Vixerimus, ἐγενήθημεν. Vide suprà, ver.5.

11 Quomodo, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Erasmus, Vt erga vnumquenque vestrum *fuerimus affecti*. Duo enim hic eũ offenderũt: primùm, repetita particula ὡς: deinde quod quũ præcesserit ἕνα ἕκαστον, postea subiiciat pronomẽ ὑμᾶς. quãobrẽ putauit imperfectã esse orationẽ. Mihi verò nulla hic apparet eclipsis nisi verbi substantiui ἐσμὲν, vt mox dicemus. Hortabamur, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulg. Deprecantes vos, duplici errore, vt de ipso verbo παρακαλεῖν nihil dicamus. Nam post participiũ παρακαλοῦντες subaudiendũ est substantiuũ verbũ ex Hebræorũ more, quo circunscribere solent præteritũ imperfectũ vel præsens, vt sæpe iam annotauimus, vt 1.Cor. 5.a.6, & c.12. Item 7.b.5, & 11.d.13. Quod autẽ attinet ad pronomen ὑμᾶς, redundat etiã ex Hebræorũ idiotismo: qui quanuis expresso antecedente, solent tamen affixa quæ vocant verbis ac nominibus subiicere, vt obseruauimus multis iam locis, veluti Rom.16.d.27, & 2.Cor.4.a.4, & Ephes.3.d.21.

13 Quòd acceptũ, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. Quũ accepissetis à nobis verbũ audit⁹ Dei, accepistis, &c. ita obscurè vt vix quisquã possit percipere. Itaque Erasmus explicuit hoc modo, Quòd quũ acciperetis sermonẽ à nobis quo Deũ discebatis, accepistis, &c. Nã, inquit, si παραλαβόντες cõuertas, Quũ accepissetis, quomodo accipiebant quod iam acceperant? Deinde verbum auditus Dei à nobis, putauit significare verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum, siue sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (i. de Deo) vel quæ Deus per os ipsorum annuntiabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quæ externis sensibus obiiciuntur, & ad iudicii cognitionẽ transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Ista deniq; non minus differunt quàm pecuniã oblatã accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ᾽ ἡμῶν, i. à nobis, cõnectere vel cum participio παραλαβόντες, vel

cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia. Non vt sermonē hominū, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id est, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ᾽ ὡς λόγον Θεοῦ, vt Græcos legisse apparet ex scholiis. Neque verò causa erat cur Erasmus eā lectionem idcirco reiiceret quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicā doctrinā ita excepisse vt par erat excipere eam doctrinā quam sibi persuasissent nō esse hominum, (id est ab hominibus quasi authoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1. e. 41.

14 Ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταῦτα ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·

14 Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu, vt qui eadem passi sitis & vos à propriis contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:

14 *Vos enim imitatores facti estis fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & uos à contribulibus uestris, sicut & ipsi à Iudæis:*

15 Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·

15 Qui etiam Dominū Iesum occiderunt, & proprios Prophetas, & nos exegerūt: neque Deo placent, & omnibus hominibus aduersantur:

15 *Qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placēt, & omnibus hominibus aduersantur:*

16 Κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ᾽ αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, vt semper cōpleant peccata sua. occupauit enim eos ira ad extremum vsque.

16 *Prohibentes nos Gentibus loqui ut saluæ fiant, ut impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos usque in finem.*

17 Ἡμεῖς δέ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ᾽ ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

17 Nos verò, fratres, orbati vobis ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

17 *Nos autē, fratres, desolati à uobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem uestram uidere cū multo desiderio.*

18 Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidē Paulus) semel atq; iterū, sed impediuit nos Satanas.

18 *Quoniam uoluimus uenire ad uos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

14 In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. i. Christi Iesu auspiciis collectæ, vt suprà, 1. a. 1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio cōuertit, Quod ad Christum Iesum attinet. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset. A propriis contribulibus, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. i. ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem cōmunem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Thessalonicēses qui grauissimā seditionē excitarunt aduersus Ecclesiā vixdū nascentē: vt refertur Act. 17.

15 Omnibus, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudæi nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Neque enim quisquā est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelii cursum impedit. Alii interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 Vt semper, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebræos dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mensuram implere, vt Gen. 15. c. 16, & Mat. 23. d. 32: quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirū Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat.

Occupauit enim, ἔφθασε δέ. Vulg. & Eras. Peruenit autē. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positam puto. quam enallagen sæpe iam annotauimus. Ira, ἡ ὀργή. Ita videlicet Dei, id est irati Dei iudicium aduersum illos, vt Rom. 4. c. 15. Ad extremum vsque, εἰς τέλος. Vulg. & Eras. In finem, nimium obscurè. Heb. לָנֶצַח i. in perpetuum. Neque verò ista pugnant cum iis quæ prædixerūt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. c. 25. Nam siquis ista propius cōsideret, mecum (vt spero) fatebitur Apostolum de certis (ex ea Gente) hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeo Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirū qui vltro citróque missis nūtiis sanctos Apostoli conatus frāgere conabātur, & quorū rabiem Philippis, Thessalonicæ, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quàm hæc scriberet. Meritò igitur illis odiū Dei inexpiabile & sempiternū exitiū imminere dicit: idq; quàm verè scripserit, nō ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionē deletis, & ita quidē vt quū plurimi etiā ex prouincialibus Iudæis essent eiusdē sceleris cōscii, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiā vlcisceretur. Siquidē nō sine mirabili Dei prouidentia factū est vt eo tempore vrbs obsideretur quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus.

17 Orbati vobis, ἀπορφανισθέντες ἀφ᾽ ὑμῶν. i. Disiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulg. Desolati à vobis. Ad tēporis momentū, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, ad momentū horæ: vt in illo Horatii, Horæ momento cita mors venit aut victoria læta: id est, intra breuissimū tempus. Nam vtroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Mat. 9. c. 22. Vulg. Ad tempus horæ. Erasmus, Ad spatium temporis. Testis est autem huius desiderii etiam Lucas Act. 17.

18 Sed impediuit, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλά, vt Act. 10. d. 28

20 Certè,

19 Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρά, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

19 Nam quæ est nostra spes, aut gaudiū, aut corona de qua glorier? annon & vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

19 *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne uos ante Dominum nostrū Iesum Christū estis, in aduentu eius?*

20 Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

20 Itaque vos estis gloria nostra & gaudium.

20 *Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.*

Κεφάλαιον γ᾽.

CAP. III.

CAP. III.

1 Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

1 Quamobrē *hoc desideriū* non amplius ferētes, optimum duximus soli Athenis relinqui.

1 *Propter quod nō sustinētes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solis.*

2 Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·

2 Misimúsque Timotheum fratrem nostrū, ac ministrum Dei, & adiutorem nostrum in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortandos super fide vestra:

2 *Et misimus Timotheum* Act. 16. a. 1 *fratrē nostrum, & ministrū Dei in Euāgelio Christi, ad confirmandos uos & exhortandos pro fide uestra:*

3 Τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

3 Vt nemo commoueatur in oppressionibus istis. ipsi enim nostis nos ad id esse constitutos.

3 *Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.*

4 Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

4 *Nam & quū apud uos essemus, prædicebamus uobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.*

5 Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ferens *uestri desiderium*, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: nequo modo tentasset vos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

5 *Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidē uestrā, ne fortè tētauerit uos is qui tentat, & inanis fiat labor noster.*

6 Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ᾽ ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς·

6 Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & annūtiasset nobis fidem ac charitatem vestram, vósque bonā nostri memoriā retinere, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

6 *Nūc autem ueniēte Timotheo ad nos à uobis, & annūtiante nobis fidē & charitatem uestrā, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderātes nos uidere, sicut nos quoque uos:*

7 Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί,

7 Propterea consolationem accepimus, fratres,

7 *Ideo consolati sumus, fratres,*

20 Itaque, γάρ. Heb. כִּי, cuius multiplex est significatio. Hoc quidem res ipsa ostendit non poni hoc in loco αἰτιολογικῶς. Vulg. & Eras. Enim.

IN CAPVT III.

1 Optimum duximus, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbū εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulg. Placuit. Eras. Visum est.

2 Et adiutorem nostrum, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. In Euangelio, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelii, vt alibi sæpe. Super fide vestra, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptum in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicēses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitque hoc additum vt significaretur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchant nostre foy*. Eras. De fide vestra.

3 Vt nemo commoueatur, τὸ μηδένα σαίνεσθαι. i. περισείεσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelii? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. Cæterùm articulus τὸ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. Ad id esse constitutos, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. In hoc positi sumus. Eras. In hunc vsum positos esse. Vide Luc. 3. e. 34.

5 Tentator ille, ὁ πειράζων: id est ὁ πειραστής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestrã fidem.

in nobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem uestram:

8 Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκετε ἐν Κυρίῳ.

8 ˮNunc enim viuimus, si vos ˮperstatis in Domino.

8 Quoniã nunc uiuimus, si uos statis in Domino.

9 Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

9 Quam enim gratiarũ actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos ˮcoram Deo nostro,

9 Quã enim gratiarũ actionẽ possumus Deo retribuere pro uobis, in omni gaudio quo gaudemꝰ propter uos ante Deũ nostrũ,

10 Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

Rom.1.b.10, & 15.e.23

10 ‖Nocte ac die ˮquamvehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ ˮcompleamus?

10 Nocte ac die abundantius orãtes ut uideamus faciẽ uestram, & cõpleamus ea quæ desunt fidei uestræ?

11 Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostrã ad vos.

11 Ipse autẽ Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos.

12 Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

12 Faxit autem Dominus vt abũdetis & exuberetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

12 Vos autẽ Dominus multiplicet, et abũdare faciat charitatẽ in inuicẽ, & in omnes, quemadmodũ & nos in uobis:

13 Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

2.Cor.1.a.8 infrà,5.d.23

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat ‖in sanctimonia corã Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

13 Ad cõfirmãda corda uestra sine querela in sanctitate, ante Deũ et Patrẽ nostrũ in aduẽtu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius Amẽ.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

Qvod superest igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt, sicut accepistis à nobis quomodo oporteat vos incedere, & placere Deo, ˮmagis excellatis.

De cætero ergo, fratres, rogamus uos et obsecramus in Domino Iesu, ut quemadmodũ accepistis à nobis quomodo oporteat uos ambulare & placere Deo, sicut et ambulatis, ut abũdetis magis.

2 Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

2 Nostis enim quæ ˮmandata dederimus vobis per Dominũ Iesum.

2 Scitis enim quæ præcepta dederimus uobis per Dominum Iesum.

8 Nunc enim viuimus, ὅτι νῦν ζῶμεν. Id est, Nam nunc non aliter nobis videmur salui & incolumes, non aliter, inquam, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicẽ ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significet. Perstatis in Domino, στήκετε ἐν Κυρίῳ. Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 Coram Deo nostro, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc. 1.a.6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: & repetitum est antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 Quamuehementissimè, ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ. Vulg. Abundantius. Erasmus, Supra modum. Vide Ephes. 3.d.20. Compleamus καταρτίσαι; Id est, vt omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam præterquam quòd quotidie nobis proficiendum est, (quod tamen mihi non videtur propriè ad hũc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium relinquere, quam etiam ob causam Silan[illegible] Timotheum in Macedonia reliquerat, Act. 17. c. 14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas ve[illegible]sset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act. capite 18 versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2. Corinth. cap. 1. ver. 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbũ καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Mat. 21. b. 16, Rom. 9. c. 22, & 1. Cor. 1. b. 10.

IN CAPVT IIII.

1 Magis excellatis, περισσεύητε μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβαίνειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg & Eras. Vt abundetis magis. Quod autem apud Veterem interpretem & Ambrosium, post Placere Deo, legitur, Sicut & ambulatis, καθὼς καὶ περιπατεῖτε, in vno duntaxat exemplari Græco legimus.

2 Mandata, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidem fateor generaliter accipi pro edicere &

interdicere, sed, vt ostendit ipsa verbi notatio, propriè de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt author quidem ipse mandati dicatur ἀγγέλλειν, id est per alium significare: qui verò nomine alterius aliquid denuntiat quasi per manus acceptum, παραγγέλλειν, quam significationem hoc in loco putaui in primis obseruandam, quum ita videatur Apostolus ipse explicare 1. Cor. 11. e. 23. Sed & quæ fuerint ista mandata, mox ita explicat vt sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας·

3 Nã hæc est voluntas Dei, *nempe* ˮsanctificatio vestra, *id est* ‖vt abstineatis à scortatione:

3 Hæc est enim uoluntas Dei, sanctificatio uestra, ut abstineatis uos à fornicatione: Rom.12.a.1 eph.5.f.17

4 Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

4 Et sciat vestrũ vnusquisque ˮsuum vas possidere cum sanctificatione & honore:

4 Vt sciat unusquisque uestrũ uas suũ possidere in sanctificatione et honore:

5 Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

5 Non ˮcum morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

5 Non in passione desiderij, sicut & Gentes quæ ignorant Deum.

6 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν καὶ διεμαρτυράμεθα.

6 ˮ‖Nequis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem suum, nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

6 Et nequis supergrediatur neque circũueniat in negotio fratrem suũ, quoniã uindex est Dominus de his omnibus, sicut & prædiximus uobis, & testificati sumus. 1.Cor.6.b.8

7 Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

7 ‖Nõ enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem.

7 Non enim uocauit nos Deus in immunditiã, sed in sanctificationem. 2.Cor.1.a.8

8 Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

8 Proinde ˮqui hæc reiicit, non reiicit hominem, sed Deum, qui etiam dedit ˮnobis Spiritum suum sanctum.

8 Itaque qui spernit, non hominẽ spernit, sed Deũ, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.

9 Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate non necesse habetis vt scribam vobis: ipsi nanque diuinitus docti estis vt diligatis alii alios.

9 De charitate autẽ fraternitatis non necesse habemus scribere uobis: ipsi enim uos à Deo didicistis ut diligatis inuicem. Ioh.13.d.34, & 15.b.12. 1.ioh.1.b.8, & 4.d.21

10 Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. obsecramus autem vos, fratres, ˮvt magis excellatis:

10 Etenim illud facitis in omnes fratres in uniuersa Macedonia. rogamus autem uos, fratres, ut abũdetis magis:

11 Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

11 Et contendatis quieti esse, & res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

11 Et operam detis ut quieti sitis, & ut uestrũ negotiũ agatis, & operemini manibꝰ uestris sicut præcepimus uobis:

12 Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos, & nulla re vobis sit opus.

12 Et ut honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: et nullius aliquid desideretis.

3 Sanctificatio, ὁ ἁγιασμός. Vide Iohan. 17. c. 17.

4 Suum vas, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est suum corpus, vt apparet ex iis quæ scripta sunt 1. Cor. 6. d. 18.

5 Cum morbo cupiditatis, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem sequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulg. Cum passione desiderii. Eras. Cum affectu concupiscentiæ.

6 Nequis opprimat aut circumueniat, τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν. Τὸ ὑπερβαίνειν superborum est hominum & ambitiosorum, qui reliquos quasi superscandunt; τὸ πλεονεκτεῖν verò auaritiam præterea declarat, quum aliquis sua sorte non contentus, in aliorum fortunas inuadit, aut ex aliorum incommodis commoda sua comparat. Ideo alicubi vertimus Occupare, & expilare. Vulg. Nequis supergrediatur neque circumueniat. Erasmus, Nequis opprimat ac fraudet.

8 Qui *hæc* reiicit, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. id est illa mandata quæ dedi vobis, ex versu 2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν Mar. 6. d. 26. Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id est ἡμῖν. Respondet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiam hæc loquutio non caret sua emphasi, vt Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimam vsque mentem penetrare. Cæterùm addita coniunctio καὶ fecit vt legerem εἰς ἡμᾶς, nobis, potius quàm εἰς ὑμᾶς vobis, quoniam ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se etiam ex Spiritu Dei loqui.

10 Vt magis excellatis, περισσεύειν μᾶλλον. Vide supra, vers. 1.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

1. Cor. 15. g. 51 — Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

Ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

13 Nolim autem vos in ignorantia versari, fratres, quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent.

14 Nã si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse: ita etiã Deus eos qui obdormierint in Iesu, adducet cum eo.

15 Hoc enim vobis dicimus verbis Domini, fore vt nos viui qui reliqui erimus in aduẽtu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

16 ‖Nam ipse Dominus cum hortationis clamore & voce Archãgeli ac Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primúm.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ita semper cum Domino erimus.

18 Itaque consolamini alii alios istis sermonibus.

13 Nolumus autẽ vos ignorare, fratres, de dormientibus, ut non cõtristemini sicut & cæteri qui spem non habent.

14 Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierũt per Iesum, adducet cum eo.

15 Hoc enim uobis dicimus in uerbo Domini, q̃a nos qui uiuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.

16 Quoniã ipse Dominus in iussu & in uoce Archãgeli & in tuba Dei, descẽdet de cælo: & mortui q̃ in Christo sunt, resurgent primi.

17 Deinde nos q̃ uiuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & sic semper cum Domino erimus.

18 Itaque consolamini inuicem in uerbis istis.

Κεφάλαιον ε.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἔρχεται.

Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος

CAP. V.

1 Porro de temporibus & opportunitatibus, fratres, non est opus vt vobis scribam.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, vt furem in nocte, ita venturum esse.

3 Quum enim dicent, Pax & tuta omnia: tunc repentinum

CAP. V.

1 De tẽporibus autẽ & momẽtis, fratres, nõ indigetis ut scribamus uobis.

2 Ipsi enim diligenter scitis q̃a dies Domini, sicut fur in nocte, ita ueniet.

3 Quũ enĩ dixerint, Pax et securitas: tũc repẽtin⁹

13 In ignorantia versari, ἀγνοεῖν. Vulg. & Eras. Ignorare. Vide 1. Cor. 12. a. 1. Quod ad eos attinet qui obdormierunt, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, id est obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto, ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שׁכב: sed fere cum adiuncta aliqua appendice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa. 14. b. 8. & d. 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישׁנים, vt Dan. 12. a. 2.

14 In Iesu, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver. 17, & Apoc. 14. c. 15. vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom. 4. b. 11. Dicuntur autem in Domino mori qui ad extremum vsque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christum resurrexisse: altera, à Christo tanquam capite omnem virtutem in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, quique de istis principiis minimè dubitarent. Vulgata & Erasmus, Per Iesum, sicut etiam vertit Tertullianus, sed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Iesum. Adducet, ἄξει. Adducet, nimirum è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quibus animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum est 1. Cor. 15. Appariturum autem Dominum in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiam suprà, 3. d. 13.

15 Verbis Domini, ἐν λόγῳ Κυρίου. Id est Domini nomine, & quasi eoipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est peruſitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ authoritatem conciliet: sicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS.

Nos viui, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1. Cor. 15. g. 51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus, singulos autem nostrum perinde cõparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hũc locũ Methodius, qui participiũ ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accõmodat.

16 Cum hortationis clamore, ἐν κελεύσματι. Græci κέλευσμα, id est hortamẽ, appellãt quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem aduentus Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubæ mentione, vt mortui etiã ipsi aduẽtus Dei sonitum audiant, vt Matth. 24. c. 31, & 25. a. 6, & Iohan. 5. e. 28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. In Christo, ἐν Χριστῷ. Vide suprà ver. 14.

17 Rapiemur, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, idque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1. Cor. 15. g. 51 & 52.

IN CAPVT V.

1 Opportunitatibus, τῶν καιρῶν. Vulg. Momẽtis. Eras. Articulis tẽporum. Vide Act. 1. b. 7. Mirũ est autem, quũ tã expressè hæc scripta sint, & antè etiã à Christo ipso pronũtiata, repertos semper aliquos fuisse q̃ in hoc

inquirẽdo arcano sese & alios fatigarẽt, & quidẽ prolato nescio quo somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. Apage verò istam non iam ridiculam, sed etiam impiam ac profanam curiositatem.

αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτός, οὐδὲ σκότους.

Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσι.

Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργήν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·

Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυ-

eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri ventrem ferenti: nec effugient.

4 At vos, fratres, nõ estis in tenebris, vt dies ille vos, tãquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos filii lucis estis, ac filii diei: non sumus noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrii simus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrii.

8 At nos qui sumus diei, sobrii sim⁹, ‖induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.

9 Nã non constituit nos Deus ad iram, sed ad salutẽ obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum:

10 Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.

11 Quapropter adhortamini alii alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

12 Rogamus autem vos, fratres, vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & admonent vos:

13 Et quammaximè charos ducatis, propter opus ipsorum. pacem colite inter vos mutuó.

14 Precamur autem vos, fratres, monete inordinatos, cõ-

eis superueniet interitus, sicut dolor in utero habenti: & non effugient.

4 Vos autem fratres, non estis in tenebris, ut uos dies illa tanquam fur comprehendat.

5 Omnes enim uos, filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis neque tenebrarum.

6 Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed uigilemus & sobrij simus.

7 Qui enim dormiũt, nocte dormiũt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.

8 Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis: et galeã, spem salutis. — Esa. 59. e. 17; Eph. 6. c. 17

9 Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:

10 Qui mortuus est pro nobis: ut siue uigilemus, siue dormiamus, simul cum illo uiuamus.

11 Propter quod cõsolamini inuicẽ: et ædificate alterutrũ, sicut & facitis.

12 Rogamus autẽ uos, fratres, ut noueritis eos q̃ laborant inter uos, & præsunt uobis in Domino, & monent uos:

13 Vt habeatis illos abũdãtius in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.

14 Rogamus autẽ uos, fratres, corripite inquietos, cõ-

5 Filii lucis, υἱοὶ φωτός. Vide Ephes. 5. b. 6.

8 Induti, ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes. 6. c. 14.

12 Vt agnoscatis, εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim Agnoscendi vocabulũ alibi etiã vsurpatur, vt Mat. 7. d. 23, & 1. Cor. 5. c. 16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neq; enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 Et quammaximè charos ducatis, καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, Vt habeatis illos abundantius in charitate. quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Auoir en amour*. Erasmus, Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem. At ego nõ memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoscendi verbo significatum in superiore versiculo. Propter opus ipsorum, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. Pacem colite inter vos mutuò, εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, cum eis, sed omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis repugnãtibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς quòd ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicẽdum potius fuisset εἰρηνεύετε, vt omnia cohærerẽt.

14 Monete inordinatos, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita solet Liuius hoc nomen vsurpare de militibus qui stationem non seruent. eleganter autẽ transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, vt putauit Erasmus, sed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat corripere, vt Græcus etiam scholiastes rectè monet: sed officii admonere, & quasi amissã mentẽ reponere, vt ipsa verbi notatio declarat. Indomitis autẽ alia sunt adhibẽda seueriora remedia, de quibus nõ instituit agere Apostolus hoc in loco, sed de iis

duntaxat officiis quæ priuata quidē sunt,ad quosuis tamē fideles spectāt.Itaque Vetus interpres non rectè cōuertit,Corripite inquietos:& multo etiam minus apposite Castellio interpretatus est,Castigate incompositos.

	Greek		Nova		Vetus
	παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.		solamini qui pusillo animo sunt, subleuate infirmos, patien tes estote erga omnes.		solamini pusillanimes, suscipite infirmos, patien tes estote ad omnes.
Prouerb.17.b.13 & 20.d.20 matth.5.f.44 rom.12.d.17 1.pet.3.b.9	Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.	15	‖Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: sed beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.	15	Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonū est sectemini inuicem, & in omnes.
	Πάντοτε χαίρετε.	16	Semper gaudete:	16	Semper gaudete:
Eccli.18.c.22 luc.18.a.1	Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.	17	‖Indesinenter orate.	17	Sine intermissione orate.
	Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.	18	In omnibus gratias agite. hæc enim est voluntas Dei per Christum Iesum erga vos.	18	In omnibus gratias agite: hæc est enim uoluntas Dei in Christo Iesu in omnibus uobis.
	Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε.	19	Spiritum ne extinguite:	19	Spiritū nolite extinguere:
	Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε.	20	Prophetias ne pro nihilo habete:	20	Prophetias nolite spernere.
	Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.	21	Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.	21	Omnia autem probate: quod bonum est tenete.
	Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.	22	Ab omni specie mali abstinete.	22	Ab omni specie mala abstinete uos.
	Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχή, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.	23	Ipse autem Deus pacis author sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.	23	Ipse autem Deus pacis sanctificet uos per omnia: ut integer spiritus uester, & anima, & corpus sine querela, in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.
1.Cor.1.b.9	Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	24	‖Fidelis est qui vocauit vos, qui etiam *id* efficiet.	24	Fidelis est qui uocauit uos, qui etiam faciet.
	Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	25	Fratres, orate pro nobis.	25	Fratres, orate pro nobis.

15 Beneficentiam, τὸ ἀγαθόν. Vulg.& Eras. Quod bonum est, nimium largè, vt apparet ex opposito mēbro: quanuis hæc quoque sententia vera sit.

16 Gaudete, χαίρετε. Gaudium vocat, suo more, tranquillitatem illam animi in Christo acquiescētis & sibi bene conscii, quæ facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom.5.a.3, & 2.Cor.6.c.10.

18 Voluntas, θέλημα. Id est, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel ista per anthypophoram dicta sunt. Poterat enim excipi, Quî fieri potest vt semper gaudeamus, semper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempestates premant? Imò, inquit Apostolus, hoc ipsum est quo vos oportet solicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus suam in vos beneuolentiam testatur, Rom.8.f.29, Phil.1.d.29, Matth.5.b.11 & 12. Possumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipsas, vel ad quasuis circunstantias referre.

19 Spiritum, τὸ πνεῦμα. Id est, Dei afflatum ac lumen in mentibus nostris refulgens. Atenim (dicet aliquis) si in electis nunquam extinguitur, frustra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum perpetuò fouent: vt autem perpetuò foueant, istis exhortationibus adducuntur. Nam qui constituit Spiritum in electis suis nunquam extinguere, simul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, perpetuo videlicet in pietate progressu.

20 Prophetias, προφητείας. Id est, verbi Dei siue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1.Cor.14.a.3. Quòd si ore explicare, certè etiam scriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac necessarium est.

22 Ab omni specie mali, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id est, Quicquid vel vllam mali speciem præ se fert, ab eo abstinete. Fideles autem alloquitur qui certam illam regulam teneant distinguendi bona à malis. Eant nunc Pseudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Possumus autem etiam interpretari, Ab omni specie mala.

23 Sanctificet, ἁγιάσαι. Id est, à mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequemini. Vide Rom.5.a.1. Quod autem sequitur, ita explico cum doctissimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur puto Spiritus appellatione significari, siue illud ἡγεμονικὸν in quo sæpe iam diximus præcipuam labem inesse: animam verò, reliquas inferiores facultates. non quasi duæ sint animæ, sed quòd suo more Paulus functiones vnius eiusdémque animæ distribuat: quum alicubi tres etiam facultates commemoret, vt diximus Ephes.4.d.17. Corporis verò nomine satis constat animæ domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit quum nihil cogitabit spiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non cōsentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduentu Domini nostri, vt subiicit Paulus, & postea etiam significauit Rom.7.c.15, & d.24. & Philip.3.c.13 & 14.

24 Fidelis, πιστός. Heb. נאמן.i. semper idem & sibi cōstans, quique verè præstet quod promisit. Est autē vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorū salus. Qui etiā *id* efficiet, ὃς καὶ ποιήσει. i. Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum superiore sententia. Complutensis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, qui etiam spem vestram firmam efficiet.

Greek		Nova		Vetus
Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes cū osculo sancto.	26	Salutate fratres omnes in osculo sancto.
Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.	27	Adiuro uos per Dominum ut legatur epistola omnibus sanctis fratribus.
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	28	Gratia Domini nostri Iesu Christi uobiscum. Amen.
Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit Athenis.	29	Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit ex Athenis.

26 Cum osculo sancto, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.16.c.16.

29 Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hæc extrema passim addita esse ex Græcorum interpretum sententia, non autē ab ipso Paulo, vel ex eo liquet quòd magna sit in plerisque diuersitas, vt de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentum, quòd in secundo capite meminerit Timothei, à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quum eum ad Thessalonicenses mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad se iterum rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet autem ex Actis Apostolorum, quum Paulus digressus Athenis, vbi substiterat Silam & Timotheum expectans, Corinthum venisset, & aliquandiu illic esset versatus, tum demum illos ad eum rediisse: quorum etiam aduentu sit magnopere confirmatus, Act.17.c.14, & d.16. Itaque mihi prorsus fit verisimile Siluanum, hunc ipsum esse quem Lucas Silam vocet: quúmque illi Corinthum venissent, & Timotheus Paulo significasset, à quo Athenis rursum (quod Lucas prætermiit) Thessalonicam missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicensium statum, hanc epistolā ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missam fuisse. Silam autem, qui & Siluanus dicitur, apparet ex Apostolorū actis, Berrhœæ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dū Timotheus Athenas, & rursus, Athenis Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, vt vnà Corinthum venirent. Noluì tamen quicquam mutare, ex coniectura.

Epistola Pauli Apostoli ad Thessalonicēses posterior.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ δευτέρα.

Κεφάλαιον α'.		NOVA INTERPR. CAP. I.		VETVS. CAP. I.
ΠΑΥΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ.	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensiū quæ est in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:	1	PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensiū in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	2	Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	2	Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·	3	‖Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, vt dignum est, quòd vehementer augescat fides vestra, & abūdet mutua vniuscuiusque omniū vestrum charitas:	3	Gratias agere debemus semper Deo pro uobis fratres, ita ut dignum est, quoniā supercrescit fides uestra, & abundat charitas uniuscuiusque omniū uestrū in inuicem: 1.Thess.1.a.2.

1 Quæ est in Deo, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autem quæ vis sit huius formulæ, superiore epistola, cap.1.c.14.

3 Vehementer augescat, ὑπεραυξάνει. Id est, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. Supercrescit. Vniuscuiusque omniū vestrū, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent Omnium vestrum, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere dūtaxat pertinere: nunc verò quū hoc addunt, sigillatim etiam vnumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

4 Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

4 Adeo vt nosipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & oppressionibus quas toleratis:

4 *Ita ut & nosipsi in uobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia uestra & fide in omnibus persequutionibus uestris & tribulationibus quas sustinetis:*

5 Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

Iudae,a.6

5 *Quæ res* manifesto est indicio iusti iudicii Dei: vt digni censeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

5 *In exemplum iusti iudicij Dei, ut digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini:*

6 Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν·

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

6 *Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem iis qui nos tribulant:*

7 Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

1.Thess.4.d.16

7 Vobis verò qui affligimini, relaxationem nobiscum, quũ patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis potentiæ suæ,

7 *Et uobis qui tribulamini, requiẽ nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis uirtutis eius,*

8 Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

8 Cum flammeo incendio, infligẽs vltionem iis qui Deũ non nouerunt, neque auscultant Euangelio Domini nostri Iesu Christi:

8 *In flamma ignis, dantis uindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

9 Qui pœnam pendent æterni exitii, *damnati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas, à facie Domini & à gloria uirtutis eius:*

10 Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, (quòd fides habita sit testimonio nostro apud vos) in die illo.

10 *Quum uenerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderũt (quia creditum est testimonium nostrum super uos) in die illo.*

11 Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

11 Cuius etiam rei gratia precamur sẽper pro vobis, vt vos dignetur ista vocatione Deus noster, & cõpleat omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolẽtiam, & opus fidei potenter.

11 *In quo etiã oramus semper pro uobis, ut dignetur uos uocatione sua Deus noster, & impleat omnẽ uoluntatem bonitatis, & opus fidei in uirtute.*

5 *Quæ res* manifesto est indicio. Ἔνδειγμα. Subaudio אשר cũ verbo substãtiuo. nã alioquin durior esset appositio, quum præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Cæterùm ἔνδειγμα conuerti manifestum indicium, vt nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδείκνυσθαι quasi digito indicare. Aperit autem (vt opinor) Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in aduersis, quum nos in iis ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquam in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicii exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impii verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? Vt digni censeamini, εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptum est Mat.5.b.11 & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip.1.d.28.

8 Domini, τοῦ Κυρίου Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

10 Apud vos, ἐφ' ὑμᾶς. Id est εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulg. Super vos. Eras. Erga vos.

11 Cuius etiam rei causa, εἰς ὃ καί. Vulg. In quo. Eras. Ad quod. Ista vocatione, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικήν. Vocationem autem appellat non ipsam vocandi actionẽ, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidem efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species quum diuersas vitæ functiones vocationum nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. Omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. Id est, quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propensa bonitate decreuit. Quid sit autẽ illud, declaratur Matth.25.c.34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sentẽtiam (vt mihi quidem videtur) deprauauit, quum hunc locum ita converteret, Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur. Vulg. Omnem voluntatem bonitatis. Eras. Omne bonum propositum voluntatis. Opus fidei, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ. Potenter, ἐν δυνάμει. Vide Col.1.d.29. Vulg. & Eras. Cum potentia.

12 Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

12 Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

12 *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in uobis, & uos in illo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν,

1 Rogamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri in eum aggregationem,

1 *Rogamus autem uos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,*

2 Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

2 Ne citò à mẽte dimoueamini, neque turbemini neque per spiritum, neque per sermonẽ, neque per epistolam tanquã per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

2 *Vt non citò moueamini à uestro sensu, neque terreamini neq; per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolã tanquã per nos, quasi instet dies Domini.*

3 Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

3 Nequis vos seducat vllo modo. *Non enim adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille sceleratus, filius, *inquam*, ille perditionis,

3 *Nequis uos seducat ullo modo: quoniam nisi uenerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*

4 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος

4 Sese opponens & efferens

4 *Qui aduersatur & ex-*

12 Vt glorificetur, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari In vobis, & ἐν αὐτῷ, In eo, quàm Per vos & Per illum, cum Erasmo: vt summa illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom.8.f.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationẽ: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

IN CAPVT II.

1 Aggregationem, ἐπισυναγωγῆς. Vulg. Congregationis, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπί, & ὑπέρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nẽpe ne vel huius mundi splẽdor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat.

2 A mente, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quàm pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines, istorum impostorum fraudibus, in furorem & insaniam rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, necesse est vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circũcellionum incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis supérque ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à vero Christianismo deficiunt. Neque per Spiritum, μήτε διὰ πνεύματος. Id est, per somnia & commenta quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. Neque per sermonem, μήτε διὰ λόγου. Id est, vel viua voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. Per epistolam, δι' ἐπιστολῆς. Id est, scriptis vel ementitis, vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, vbi de die Domini differitur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculẽtissimam methodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planiùs quicquam de iis dici potuisse: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam sit diuinandum in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus. Quasi instet, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἤγγικεν, Iac.5.b.8, & 1.Pet.4.b.7. Fateor, sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tẽpus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet.3.b.8 & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præscriptum tempus differri, vel impatientia deficerẽt, vel omnia ducerent pro fabulis. Interim verò fictitiis istis reuelationibus mirũ ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem ad alios spargendos errores.

3 *Non enim adueniet dies Christi*, ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. Homo ille sceleratus, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Vulg. ad verbum, Homo peccati: seruato idiotismo Hebræorum. Tertullianus hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de vno quopiam homine, quũ tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quã quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hîc agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationem perspicuum est ex iis quæ scribuntur versu 7, & ex rei euentu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicunque de vno quopiam homine putarũt hoc intelligi: nisi dent mihi quempiam qui à Pauli seculo ad diem vsque iudicii superstes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus vrsi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. Filius, *inquam*, ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eras. Filius perditus. Vide Ioh.17.b.12. Basil. homilia in 7 Psalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipsum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ νόμος.

4 Sese opponens, ὁ ἀντικείμενος. Vulg. Qui aduersatur. Eras. Qui est aduersarius: eodem quidem sensu, sed paulo durius. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius.

ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.

aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeo vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferẽs se esse Deũ.

tollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita ut in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.

5 Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;

Annon meministis me, quũ adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?

Nõ retinetis quòd quũ adhuc essem apud uos, hæc dicebam uobis?

6 Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.

Nunc verò quid obstet nostis, vt is suo tẽpore retegatur.

Et nunc quid detineat scitis, ut reueletur in suo tempore.

7 Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται.

Iam enim peragitur mysterium iniquitatis: tantùm qui nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit.

Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tantùm ut qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.

8 Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·

Esa. 11. a. 4

Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus ‖ conficiet Spiritu oris sui, & illustri aduẽtu suo abolebit:

Et tunc reuelabitur ille iniquus, quẽ Dominus Iesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum:

9 Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους,

Illum, inquam, cuius aduentus est ex efficacia Satanæ, cum omni potentia, & signis, ac prodigiis mendacibus:

Cuius est aduentus secundũ operationẽ Satanæ, in omni uirtute & signis, & prodigiis mendacibus.

Aduersus quicquid dicitur Deus, ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Eras. Aduersus omnẽ qui dicitur Deus. Legit enim ἐπὶ πάντα, vt habere etiã fateor Græca exẽplaria: sed mihi tamẽ vberius videtur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eòdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominum modò honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vsquã fuit exhibitũ. Ecquis enim vnquam, præter hũc vnum, dixit se pro suo arbitrio cælũ 5 reserare vel aperire: quiduis figere vel refigere, deniq; (vt ipse affirmat C. Si Papa, Distinct. 41) pleno iure currus animarũ plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia trãsferre posse? Aut numen, ἢ σέβασμα. Vulg. Aut quod colitur. Vis, lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe, terrestrem illum deum (quem vocant) circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo 10 ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valuas (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principum legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa vt alterum Deum adorãtes, circunstantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se tanto in pretio habere) miseros & cæcos homines vix ad- 15 mittentem. Nihilne amplius? nempe hoc vnum, quo victor iam Satanas, quasi ipsum etiam tædeat tantæ mũdi stoliditatis, hominibus apertissimè illusit: illo videlicet in aureo suo throno considente, ex quo cælum & terram concutit, circunstantem primarium ex rubris illis suis cinædis, qui palàm (dicere sanè pudet, sed dicendum est quod palàm illi facere non erubescunt) testes illius contrectans, alta voce exclamet, TESTICVLOS HABET. O cælum, non sudas quum hæc aspicis? ô terra, non fatiscis sub hoc onere? Ah, Domine, appareas tandem 20 tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. Tanquã Deus, ὡς Θεόν. Hoc etiã additur in Græcis, quod tamen Vetus interpres & Erasmus omittunt. Præ se ferens, ἀποδεικνύντα. Heb. מראה. i. ad verbum, Faciẽs se apparere. Vulg. Ostendens se tanquã sit Deus, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Eras. Ostentans seipsum esse Deum.

6 Quid obstet, τὸ κατέχον. i. τί τὸ κατέχον, quid eũ remoretur ac retineat, vt suo demũ tẽpore patefiat. Nam 25 τὸ κατέχειν etiã αὐτὶ τοῦ κωλύειν & ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additũ esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. i. suo tẽpore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, sed μὴ ὥστε ἀποκαλυφθῆναι. i. quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortassis rectius exposueris τὸ κρατοῦν. i. quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanũ imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici po- 30 test qui Romam ipsam imperii metropolin non obtinet: & quàm verè id censuerint Tertullianus, Chrysostomus, & post eum etiã Hieronymus ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, vt hoc quidem vni Romano Põtifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc. 17. c. 9, ne ipse quidem possit inficiari.

7 Peragitur, ἐνεργεῖται. Vel agit. Iam enim erãt multi Antichristi, vt 1. Ioh. 2. c. 18. Tãtùm qui nũc obstat, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, tãtùm qui nunc obtinet, id est rerũ potitur, *obtinebit* vsquedum 35 è medio tollatur: quo demũ sublato retegetur impius ille, &c. Ita non modò plana & cohærẽs erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus cõsentiens. neque vlla vis verbis adfertur. Nam eiusmodi eclipses repetiti eiusdem verbi, sæpissimè occurrũt, vt 2. Cor. 1. b. 6, & 2. b. 10, & 5. c. 13. Vulg. Tantùm vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat. quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Eras. Tãtùm qui tenet, in præsentia teneat, donec è medio tollatur: non multo felicius expressa Apostoli sententia. 40

8 Impius ille, ὁ ἄνομος. Ad verbũ, Exlex, id est qui Legẽ Dei prorsus conculcabit. Vulg. & Eras. Iniquus ille, non satis expressé. Conficiet, ἀναλώσει. Id est, Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כלה & ספה. Spiritu oris sui, τῷ πνεύματι τοῦ στόματος. Id est, verbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & solidissima virga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa. 11. a. 4. hoc 45 ipsum Verbum, שבט פה ורוח שפתים, id est sceptrum oris, & spiritus labiorum vocatur.

9 *Illum, inquam,* cuius aduentus, οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad

superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. Cum omni potentia, ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, suo more, vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impii à Deo, sed partim fallacem ac præstigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulãte mũdi perfidia, vt mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum 5 pseudapostoli hoc mendacio illicerẽt Thessalonicẽses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora esse expectanda quàm cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi sese potius ad patientiam quàm ad quietem parent. Mendacibus, ψεύδους. Id est, partim falsis, cuiusmodi fere sunt omnia, vt res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim verò mendacii stabiliendi causa editis, vt Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.

Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem veritatis nõ receperunt vt salui fierent.

Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereũt: eo quòd charitatem ueritatis non receperunt ut salui fierent.

11 Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει·

Propterea igitur mittet illis Deus efficaciam deceptionis, vt credant mendacio:

Ideo mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacio:

12 Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.

Vt damnentur omnes qui non crediderunt veritati, sed acquieuerunt in iniustitia.

Vt iudicentur omnes qui non crediderunt ueritati, sed consenserunt iniquitati.

13 Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας·

Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spirit⁹, & fidẽ habitã veritati:

Nos autẽ debemus gratias agere Deo semper pro uobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit uos Deus primitias in salutẽ in sanctificatione Spiritus, & fide ueritatis:

14 Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Quò vocauit vos per Euãgelium nostrũ, ad obtinendã gloriã Domini nostri Iesu Christi.

Ad quod & uocauit uos per Euangeliũ nostrũ, in acquisitionẽ gloriæ Domini nostri Iesu Christi.

15 Ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.

Nẽpe igitur, fratres, perstate, & tenete traditam doctrinam, quã edocti estis siue per sermonem, siue per epistolã nostrã.

Itaque, fratres state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

Ipse autẽ Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit cõsolationẽ æternã & spẽ bonam in gratia,

17 Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

Exhortetur corda uestra, & confirmet in õni opere & sermone bono.

10 11 Efficaciam deceptionis, ἐνέργειαν πλάνης. Id est, vim quãdam in illis decipiendis efficacissimã, Matth. 24. c. 14. Eant nunc sophistæ, & Ecclesiæ suæ præscriptionem nobis obiiciant.

12 Damnentur, κριθῶσι. Id est κατακριθῶσι, vt alibi sæpe. Acquieuerunt in iniustitia, εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, Ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, (falsam videlicet doctrinam, vt און pro שוא accipiat) vt sibi etiã in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. Vulg. Consenserunt iniquitati. Eras. 15 Approbarunt iniustitiam, non satis expressé.

13 Dilecti à Domino, ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temere hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt Deut. 7. b. 8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quum hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternam euehit, vt Rom. 8. f. 30. Ab initio, ἀπ' ἀρχῆς. Id est ante iacta mundi fundamẽta, Ephes. 1. a. 4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, primitias, id est vt primitiæ essetis. 20 quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom. 16. a. 5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam. Per sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος. Id est, vos sibi consecrãdo, vt iam non secundum carnem, sed secundum Spiritum incedatis, Rom. 8. a. 1. Et fidem habitam veritati, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg. & Eras. ad verbum, Fide veritatis, quod 25 mihi visum est obscurius.

14 Per Euangelium, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Id est, prædicatione Euangelii, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtrãque vocationis partem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon.

15 Traditam doctrinam, παραδόσεις. Id est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epi- 30 stola, cap. 4. a. 1. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, per epistolam. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticã pertinentes: quũ hic agatur de ipsa doctrina in qua stare

oporteat quicunque salutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap.3.b.6. vbi rursus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentissimi sunt qui hunc locum citant vt suarum superstitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro verò assumunt, cui tandem concesserint cuiuis licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas qui contraria prorsus statuit, 1.Cor. 11.b.13, & 7.f.35, Coloss.2.c.16, & 1.Tim.4.a.3. 5

Κεφάλαιον γʹ.

Ephes.6.c.19
coloss.4.a.3

1 Τὸ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

2 Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

3 Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

5 Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

6 Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

1.Cor.11.a.1
1.Thess.4.c.11

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν.

Act.20.g.34
1.thess.2.b.9

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

CAP. III.

1 Quod superest, precamini, fratres, pro nobis vt sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à proteruis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

3 Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & tuebitur à malo.

4 Confidimus autem per Dominum de vobis, vos, quæ denuntiamus vobis, & facere & facturos esse.

5 Porro Dominus dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi expectationem.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, per nomẽ Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordinatè se gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 Nam ipsi scitis quomodo oporteat nos imitari: quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

8 Neque gratis panẽ edimus acceptum à quoquã: sed cũ labore & ærumna noctè diéque operantes, nequẽ vestrum grauaremus.

9 Non quòd nobis id non liceat, sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis: quod siquis nolit operari, etiã non edito.

CAP. III.

1 *De cætero fratres, orate pro nobis, ut sermo Dei currat & clarificetur sicut & apud vos:*

2 *Et ut liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.*

3 *Fidelis autem Dominus est, qui cõfirmabit vos & custodiet à malo.*

4 *Confidimus autem de vobis in Domino, quoniã quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 *Dominus autem dirigat corda uestra in charitate Dei, & patientia Christi.*

6 *Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secũdum traditionem quam acceperunt à nobis.*

7 *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam non inquieti fuimus inter vos.*

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operãtes, ne quem uestrum grauaremus.*

9 *Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosipsos formã daremus nobis ad imitandum nos.*

10 *Nam & quũ essemus apud uos, hoc denuntiabamus uobis, quoniam siquis non uult operari, nec manducet.*

IN CAPVT III.

2 A proteruis, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Id est, qui sui officii nullam curam habent: vel, insolentibus, & qui facilè alios lædant. Vide Act.28.a.6. Eras. Ab absurdis, quod mihi quidem absurdum videtur.

3 A malo, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id est, à Satanæ insidiis, vt respondeat superiori versiculo: quanquam etiã neutro genere accipi potest. 10

4 Denuntiamus, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta significamus. Vide 1.Thes.4.a.2. Vulg. & Eras. Præcipimus. 6 Tradita doctrina, τὴν παράδοσιν. Vide suprà, 2.d.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cum Erasmo, vt sit grauissima obtestatio: vel simpliciter, Nomine, redũdante ἐν, id est à Hebræorum: vt significet Paulus se non vt αὐτοκράτορα, sed vt Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leuiculum 15 est autem quòd Vetus interpres pro παρέλαβε, accepit, legit παρέλαβον, acceperũt, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis. 8 Edimus *acceptum* à quoquam, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, accepimus à quoquam, idque fortassis rectius.

10 Etiam non edito, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & sacrificorum otiosi ventres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib.8) qui manibus non laborat, similis est prædoni. 19

14 Per

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

13 Ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιοῦντες.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δῴη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

17 Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

18 Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

11 Audimus enim quosdã versari inter vos inordinatè, nihil operis facientes, sed curiosè agentes.

12 Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

13 Vos autem, fratres, ne segnescite in benefaciendo.

14 Quòd siquis non auscultat nostro per epistolam sermoni, hunc notate: & ne cõmercium habete cũ eo, vt eum pudeat.

15 Neque vt inimicum ducite, sed admonete vt fratrem.

16 Ipse autem Dominus pacis author semper det vobis pacem omni modo. Dominus sit cũ omnibus vobis.

17 Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit Athenis.

11 *Audiuimus enim inter uos quosdam ambulãtes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes.*

12 *Iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus in Domino Iesu Christo, ut cum silentio operantes, suum panem manducent.*

13 *Vos autẽ, fratres, nolite deficere benè facientes.*

14 *Quòd siquis nõ obedit uerbo nostro per epistolã hunc notate: & ne commisceamini cum illo, ut confundatur.*

15 *Et nolite quasi inimicũ existimare, sed corripite ut fratrem.*

16 *Ipse autem Dominus pacis det uobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus uobis.*

17 *Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.*

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus uobis. Amen.*

Missa fuit ex Athenis.

14 Per epistolam, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθε, & sic distinguũt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui iungunt cum λόγῳ, vt sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est nostræ epistolæ) nõ auscultet, eum notate. vel, (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolam, id est iis quæ ex hac nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit. Notate, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio: Neque enim dicit σημειοῦτε, & cur illos nisi iam ecclesiastico iudicio notatos iuberet caueri? Erasmus autem perperam sanè conuertit, Indicate. Vt eum pudeat, ἵνα ἐντραπῇ. Id est, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat.21.d.37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1.Corinth.5.a.5, & 2.Cor.2.b.7. 5

16 Omni modo, ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulg. In omni loco, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius conuenire puto, & amplexus etiam est Chrysostomus. 10

17 Quod est signum, ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo vult supposititias epistolas à veris dignosci.

Athenis, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hanc quoque epistolã putarim ego, vt & superiorẽ, Corinthi scriptam, vbi sesquiannum docuit, authore Luca Act.18.c.11. Vide 1.Thess.5.d.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod etiam est multo absurdius.

Epistola Pauli Apostoli ad Timotheum prior.

Παύλου Ἀποστόλου πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ πρώτη.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
Κεφάλαιον α΄.	CAP. I.	CAP. I.
ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,	1 Paulus Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ,	1 Paulus Apostolus Iesu Christi secundum imperium Dei saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostræ,
Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	2 Timotheo germano filio in fide: Gratia *sit tibi*, misericordia, *&* pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.	2 *Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.*
Καθὼς παρεκάλεσά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·	3 Quemadmodum te sum precatus vt permaneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, *permaneto*, vt denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant:	3 *Sicut rogaui te ut remaneres Ephesi quum irem in Macedoniam, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent:*

IN CAPVT I.

1 Dei seruatoris nostri, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutensi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Dei Patris, & seruatoris nostri Iesu Christi. Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ, Patris nostri Dei, & Domini Iesu. Orta est autē proculdubio varietas ista ab iis qui Seruatoris nomen putarunt vnius Christi personæ tribuendum: absurdè id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua seruarit. Vide Tit. 1. a. 3.

2 In fide, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel filio per fidem, id est quem Domino genui per Euangelicam doctrinam, vt 1. Cor. 4. d. 14, & 15. Cæterùm in collocatione huius Epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subiiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarunt eam commodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesiis inscribuntur: quibus demum subiiciantur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. Sed reliqua exemplaria dissentiunt, & ex eo etiam argumento fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. Misericordia, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiā autem à gratia distinguo vt effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur misericordia, id est gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare nō potest: vt pulchrè hos gradus describit Apostolus Rom. 5. a. 1, & b. 8.

Et Christo Iesu Domino nostro, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, & Domino Christo Iesu Domino nostro: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris nusquam inuenimus Κυρίου repertum.

3 Sum precatus, παρεκάλεσα. Blādo vocabulo vtitur, singulare modestiæ exemplū relinquens quibusuis in maxima etiā authoritate constitutis. Iā verò si (quod tamen falsissimū esse puto) Timotheus Ephesi talē egit Episcopum quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constitueret? Sed has nugas iam rident etiam pueri. Vt permaneres, προσμεῖναι. Antea cum Paulo oberrabat: tunc, ita ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non vt illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, addictus esset: sed vt Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: vnde etiam postea reuocatus est Romam ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus: qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, vt qui fuerit Euangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirum epistolæ ad Philipp. 1. a. 1. Vulgata & Erasmus, Vt remaneres, quod non probo. Remanere enim dicitur qui alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt statim dicemus.

Quum proficiscerer in Macedoniam, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet vt non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primam igitur profectionem esse cōstat eam quæ refertur Act. 16: cuius comes fuit Timotheus, quē Lystræ tum primùm cognitū assumpsit:

Altera commemoratur Act. 19. & in epistola ad Corinthios posteriore: cuius expeditionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act. 19. d. 22, & postrioris ad Corinthios epistolæ inscriptione: quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9. a. 2, & 7. b. 5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia, sed ex Græcia, vt insidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act. 20. a. 4. Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eámque idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nam & primæ dignitatis erat, vt ab eius firma constitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam eorum potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti iam Asiæ valedicens, accersiuit, vt copiosè refertur Act. 20. *Permaneto* vt denunties, ἵνα παραγγείλῃς. Repetēdum esse idem verbum in subiectione, res ipsa ostendit: & familiaris etiam est Paulo hæc eclipsis, vt 2. Corinth. 1. b. 6, & 2. b. 10, & 5. c. 13, & 2. Thessal. 2. b. 7. Ne diuersam doctrinam doc. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, Ne aliter docerent. Ego malo ad ipsam doctrinæ substantiam quàm ad docendi modum referre. Eras. Ne diuersam sequantur doctrinam. Id verò potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere, vt Act. 2. a. 4, & 1. Cor. 14. d. 21. Sed hoc notandum est, diuersam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiā quæ veram doctrinam adulterat. i. cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeo vt ipsam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

Μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.	4 Nec attendant fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationē Dei quæ est per fidē.	4 *Neque intenderent fabulis & genealogis interminatis: quæ quæstiones præstāt magis quàm ædificationem Dei; quæ est in fide.*	Infra, 4. b. 7. & 6. a. 4. Tit. 3. d. 4
Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.	5 Porro finis mandati, est charitas ex puro corde, & consciētia bona, & fide non simulata.	5 *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*	
Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·	6 A quibus quum quidam vt à scopo aberrarint, deflexerūt ad vaniloquentiam:	6 *A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium:*	
Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.	7 Quum velint esse Legis doctores, nec intelligāt quæ loquūtur, neque de quibus asseuerant.	7 *Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmāt.*	
Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.	8 Scimus autem bonā esse Legem, siquis ea legitimè vtatur.	8 *Scimus autē quia bona est Lex, siquis ea legitimè utatur.*	
Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,	9 *Nempe* sciens Legem iusto positam non esse, sed Legis contēptoribus, & iis qui subiici nesciūt, impiis & peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,	9 *Sciens hoc, quia lex iusto nō est posita, sed iniustis, & nō subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*	
Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι	10 Scortatoribus, masculorum concubitoribus, plagiariis, & mendacibus, periuris, & siquid	10 *Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid*	

4 Fabulis, μύθοις. Id est curiosis ac vanis speculationibus, aut curis: quarum vnam speciem nominat, nempe genealogias: in quarum percensione nonnulli modum nullum tenerent, quum alioqui negligendæ non sint quas nobis tradidit verbum Domini: ita tamen vt hic minimè hæreamus, ac consideremus Spiritus sancti in illis recensendis scopum, potius quàm in hoc veluti campo nos fatigemus. Extat autem pulcherrimus locus, & peraccommodatus ad hoc Pauli dictum explicandū, apud Suetonium in Tiberio, quē citauit doctissimus interpres. Maximè, inquit, curauit notitiā historiæ fabularis, vsque ad ineptias ac derisum. Nā & grāmaticos, (quod genus hominū præcipuè, vt dixi, appetebat) eiusmodi fere quæstionib9 experiebatur, Quæ mater Hecubæ, quod Achilli nomē inter virgines fuisset, quid Sirenes cantare sint solitæ. Eiusmodi igitur quæstiones si in rebus sacris moueantur, fabulas ac genealogias hîc vocari puto. Proponatur denique pro exemplo tota illa scholastica matæologia, & viuum habebimus istius vanitatis exemplar. Quæ est per fidem, τὴν ἐν πίστει. Id est solidam ac firmā, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit. Cæterùm vetusti codices pro οἰκοδομίαν legunt οἰκονομίαν. i. dispensationē, quod mihi videtur obscurius.

5 Finis mandati, τέλος τῆς παραγγελίας. Id est Legis. Quorsum hoc? quia nimirum Paulus vult homines ab illis vanis quæstionibus ad verum pietatis studium reuocare. Charitas, ἀγάπη. Nec igitur extra cōscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2. Tim. 2. d. 17.

9 Legem iusto, ὅτι δικαίῳ νόμος. Id est, Sciens Legē latam nō esse aduersus eū qui ad ipsius normam mores suos sponte componat: quales sunt ii soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti

minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad id de quo agitur accommodanda. Legis contemptoribus, ἀνόμοις. Id est exlegibus. Vulg. & Eras. Iniustis, non satis expressé. Peccatoribus, ἁμαρτωλοῖς. Id est veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται,

alius est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

alius sanæ doctrinæ aduersatur.

Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

11 Quæ est secúdum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.

11 Quæ est secúdũ Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.

Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

12 Gratiam igitur ei habeo qui me robustum effecit, id est Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidelẽ duxerit, vt qui me in ministerio constituerit:

12 Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio:

Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ·

13 Qui prius eram blasphemus & persequutor & iniuriosus: sed mei misertus est. nam ignorãs id faciebam fidei expers.

13 Qui prius blasphemus fui & persequutor & cõtumeliosus: sed misericordiam Dei consequutus sũ, quia ignorans feci in incredulitate.

Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione in Christo Iesu.

14 Superabundauit autem gratia Domini nostri cũ fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Matth. 9. b. 3 marci 2. c. 17

15 Fidus est hic sermo, & modis omnibus dignus quem amplectamur, Christũ Iesum venisse in mundũ vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

15 Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in mundũ peccatores saluos facere, quorũ primus ego sum.

Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clementiam, vt essem exemplo credituris ipsi in vitam æternam.

16 Sed ideo misericordiam consequutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationẽ eorũ qui credituri sunt illi in vitam æternam.

11 Secundum gloriosum Euangelium, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppleatur articulus τῆς, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 Igitur, καί. Id est ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheum adhortatus esset veluti ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelii munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. Qui me robustum effecit, τῷ ἐνδυναμώσαντί με. Vulgata, Qui me confortauit, barbaré. Erasmus, Qui me potentem reddidit, non malè expressa sententia. Nam quia hoc in loco disseritur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, Qui me hac potestate ornauit: siue, Qui hanc authoritatem mihi tribuit, nempe vt gloriosi ipsius Euãgelii sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. Id est Christo, Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quæ in quibusdam codicibus additur. neque conueniunt interpretationes Erasmi, qui hoc coniungit cum participio ἐνδυναμώσαντι.

13 Iniuriosus, ὑβριστής. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, Contumeliosus. Eras. Violentus. Mei misertus est, ἠλεήθην. Hoc non video quî possis Latinè, seruato passiuo verbo, explicare: nã miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, Misericordiam Dei consequutus sum, vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, Misericordiã adeptus sum. Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. Fidei expers, ἐν ἀπιστίᾳ. Id est ἄπιστος ὤν. quoniam Christum ignorabam. Ergo dicet aliquis, ignorantia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamen verum est, minus grauiter peccare qui Christũ ignorantes offendunt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. b. 8. Vulg. In incredulitate. Eras. Per incredulitatem: neutrum satis rectè. Videtur enim vacuitas fidei, (vt ita loquar) diuersum quoddam esse ab incredulitate. 14 Cum fide, μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo cõmemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatem, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ὑπὲρ latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

15 Fidus, πιστός. Id est dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere non possit.

16 Misertus est mei, ἠλεήθην. Vide suprà versu 13.

Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor sit & gloria in secula seculorum. Amen.

17 Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.

Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν.

18 Hoc mandatũ cõmendo tibi, fili Timothee, nempe vt secundũ prægressas de te prophetias, milites per eas bonã illam militiam.

18 Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secũdum præcedentes in te prophetias, ut milites in illis bonam militiam:

Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

19 Retinens fidẽ & bonam conscientiam: qua repulsa, nõnulli fidei naufragium fecerunt.

19 Habens fidem & bonã conscientiam: quam quidam repellentes circa fidẽ naufragauerunt.

Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.

20 Ex quib' est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

1. Cor. 5. b. 5

Κεφάλαιον β´.

CAP. II.

CAP. II.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

1 Adhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

1 Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarũ actiones pro omnibus hominibus.

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν

2 Pro regibus & quibusuis in

2 Pro regibus & omnibus

17 Sapienti, σοφῷ. Hoc non legit Vetus interpres, & alii Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nanzianzenum περὶ υἱοῦ λόγῳ β. Quomodo verò sit respondendum Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchrè docet Basilius epist. 161.

18 Nempe vt, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationẽ Timothei multis insignibus prophetarũ oraculis fuisse comprobatã, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiã Lucas Act. 16. a. 3. sicut Paulus & Barnabas ex oraculo sunt profecti ad Gentes, Act. 13. a. 2, & Prophetarum prædicationes cõmemorat Paulus Act. 10. e. 23. Milites bonam illam militiã, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quam oportet esse comparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere constructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Per eas, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplũ proposuerit.

19 Fidem, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà, 3. c. 8, & 4. a. 1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & perelegãter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4. a. 1.

20 Quos tradidi Satanæ, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1. Cor. 5. b. 5. Vt discant, ἵνα παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impunè ferant suas blasphemias: siue, vt suo malo discant quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprenent à ne blasphemer plus*. Aut fortassis respexit ad excõmunicationis finem illum cuius mentio facta est 1. Cor. 5. b. 5, & 2. Thess. 3. d. 14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἃ ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT II.

1 Deprecationes, δεήσεις. Non temere videtur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio: quanuis non vbique obseruetur. Δέησιν ergo vocari dicit supplicationem qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferunt: προσευχὴν verò eam qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationẽ eorum qui nos iniuriis afficiunt. Ego tamẽ hoc postremum malim ad mutuas aliorum pro aliis preces referre: de quo diximus Rom 8. e. 26. Vide Augustinum Epistola 59. Pro quibusuis hominibus, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis penè paginis: sed spectandum est semper de quo agatur, vt quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Mat. 4. d. 23, dicitur Dominus sanasse omnẽ morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicũtur Christo oblati omnes malè affecti, id est quouis morbi genere laborãtes. Itaq; in iis locis indefinitè statuitur de omni morborũ genere. Et Rom. 1. b. 16, dicitur Euãgeliũ esse efficax ad salutẽ omni credenti, id est cuiuis: quo vocabulo tolli Gentiũ & Iudæorũ discrimẽ, manifestè apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sic 1. Cor. 6. c. 12, Omnia, inquit, mihi licent. quibus verbis tollitur rerũ mediarũ discrimen. Sic 1. Cor. 10. e. 25, Omne, inquit, quod in macello venit, edite: tollens Iudaica ciborũ discrimina. Pueriliter ergo hallucinãtur qui hanc sententiã & alias eiusmodi, vnius particulæ præsidio fulti, æternis Dei decretis opponunt: de quibus Rom. 9. d. 17, & 11. a. 7, & aliis infinitis locis. Hîc enim non est propositũ Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduũ ac dignitatũ, itémque fideliũ & externorũ, vt ex sequentibus liquet. Et nequis à me quicquam hîc detortum clamiter, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis constare puto) sed etiam à Latinis scriptoribus simili prorsus ratione, hanc particulam vsurpari affirmo, ita videlicet vt genera singulorũ non singula generũ, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplũ ex oratione pro Roscio Amerino, Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis.

2 Pro regibus, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nam quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos quàm pro illis, concipi preces oporteret,

Iubet autē Paulus nominatim illos in precibus cōprehendi. Sed quid si tū Iulianus apostata imperasset? Nempe hic vnus erat ex eorū numero pro quibus precandū non erat, Gal.5.b.12, & 1.Thess.2.b.16, & 2.Tim.4.c.14, & 1.Ioh.5.d.16. Distinguendi sunt autē extranei, vel per ignorantiā peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac Christi odio, à veritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit vt τὸ πάντων interpretemur non de singulis, sed de omnibus indefinitè, id est de quibusuis: & hactenus quidem vt tū pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur.

ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	eminentia constitutis: "vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate "& honestate.	qui in sublimitate sunt: ut quietam & tranquillam uitam agamus in omni pietate & castitate.
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3 Nam hoc bonū est & acceptū coram seruatore nostro Deo,	3 Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo,
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4 "Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4 Qui omnes homines uult saluos fieri, & ad agnitionē ueritatis uenire.

Vt trāquillā, ἵνα ἤρεμον. Omnino hoc pertinet ad participiū ὄντων, cōstitutis. Argumētatur enim à fine quē spectauit Dominus quū in reb⁹ humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi velimus θεομαχεῖν, ac proinde ipsi nobis perniciē accersere. Quū igitur magistratus ideo cōstituti sint à Domino vt omniū rerū ipsiúsq; adeo religionis εὐταξία per eos cōseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, si quidē boni sint ac pii, cōseruet: sin verò mali sint, bonos efficiat, populorū misertus quos illo flagello lōgè durissimo castigat? Hoc, inquā, est Pauli lōgè grauissimū argumētū. Nā si (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbum ποιεῖσθαι, fiāt, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt nostræ tranquillitati consulamus: verè quidē, sed tamen non aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quæritur, nempe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiā persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc, inquam, pro cōfesso Paulus assumeret si illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: vti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur si Paulum dicamus à generali fine constituti magistratus argumentari: vt probata illa hypothesi, nectat argumenti conclusionē, Pro quibusuis igitur principibus orandū esse. Nobilissimus autē est hic locus nō modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratū tollendū censent, sed etiam aduersus crudelissimā illā Academicorū qui nuper irrepserunt charitatē. Isti enim in veræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus concedunt: quū hîc disertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας, i. iusti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & assertores magistratus esse oporteat: adeo quidē vt quoties necesse fuerit vel religionem vel pacem ciuilē amittere, quicunque principes illā isti non antepo suerint, grauissimo scelere sese sciētes ac prudentes obligent: nedum vt factiosis hæreticis impunè liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere.

Et honestate, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officii genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitiosè fiat. Cicero, In officio colēdo, inquit, sita est honestas omnis: & in negligendo, turpitudo. Itaque τὸ καλὸν obiectum est τῇ σεμνότητι: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ significatio huic etiā loco non malè conuenit. Vulg. Castitate, nimium angustè, vt alibi sæpe.

4 Qui quosuis homines, ὃς πάντας ἀνθρώπους, i. qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euāgelio homines vult seruare: siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrū est igitur pro quibusuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt. Hanc germanā esse huius loci sententiā res ipsa clamat, & experiētia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominū genera pertinere. Est enim ad conclusionē accōmodanda probatio. Itaque planè aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accōmodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim cōstat vno Christo niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donū apprehenso. Non agimus etiam de eo cur Deus damnet. neque enim aliunde petēdum est exitiū hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, an singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an verò etiā aliquos iusto suo iudicio condēnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia hucusque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum vsque Dei propositū cōscendēs, tū in electis tū in reprobis. Apertæ verò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, spinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. Certè frustra prædicatur iustificatio ex fide nisi fidei substernatur electio certa & cōstans, electio verò sine opposito mēbro nec constitui potest, nec ita etiā considerari vt par est. Denique nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nā qui hoc Pauli dictū ad singulos homines contendūt pertinere, huc delabantur necesse est vt vel liberū arbitriū hominis, vel vniuersalē (id est ad singulos homines pertinentē) gratiam statuant. Liberum arbitrium voco non quod sit spontaneū, (ita enim concedo) sed quod in vtramuis partem sua spōte ferri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalē faciant gratiā: vel Semipelagiani, si cū natura faciant concurrere gratiā, quæ infirmā naturā adiuuet. cū neutris verò mihi quicquā negotii esse volo. Sin verò gratiā quandā vniuersalē statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas. Nā de gratia hîc agimus quæ ad Christū ducit, extra quē non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratiam illam tuā vniuersalē hoc ipso sublatā vides: sin verò gustum eius aliquē singulis tribui dicas, primùm omniū ipsa omnium seculorū experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illū gratiæ gustum facias, an imparem. Si imparem facis, iterum vides te ab vniuersali gratia deficere: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatā amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuisset enim ex æquo vterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si tu statuis, iam in Pelagianismum recidis. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundam hominum curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5 Vnus enim Deus, vnus etiā mediator Dei & hominum, "homo Christus Iesus:	5 Vnus enim Deus, unus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:
Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις,	6 "Qui semetipsum dedit redēptionis pretium pro quibusuis, "Christus inquam, testimoniū illud suis tēporibus destinatū.	6 Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimoniū temporibus suis confirmatum est.
Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7 ‖Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico "per Christum, "non mētior) doctor inquam Gentium, "cum fide ac veritate.	7 In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (ueritatem dico, non mētior) doctor Gentium in fide & ueritate.
Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8 Velim igitur viros precari "in quouis loco, "puras manus attollentes "absque ira & disceptatione.	8 Volo ergo uiros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.

2.Tim.1.c.11

5 Homo, ἄνθρωπος. Homo videlicet factus: alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed quibusuis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò non potes ad singulos homines hoc transferre, quum ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin, vt sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est damnatione) diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos, nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 Qui seipsum dedit, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel potius, Qui se ipse, siue qui ipse se dedit. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum non aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus, Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quàm ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit pontifex qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eā potuisse putant, nedum vt hodie possit. Itaque si vna oblatio istis sacrilegis non satisfacit, age, Christum (sicuti se facere gloriantur) è solio Patris detrahant, non qui ipsorum impuris manibus, sed à seipso quotidie offeratur. Nam crucifigendi quidem ipsius partes illis sanè libenter relinquimus. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίματος. Rectè sane: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb.9.f.22.

Christus inquam, testimoniū illud suis tēporibus destinatū, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, Cuius testimoniū suis tēporibus confirmatū est. Sed multi cod. vet. nō habēt Cuius. Eras. Vt esset testimoniū suis tēporib⁹. quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec cōmodam habēt explicationem. Sed magis etiam hunc locū detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, Quam ad rem suis temporibus testandā ego præco sum & Apostolus constitutus. Inde porro nata est difficultas quòd alii, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendū putarūt prouocabulū οὗ, & præterea verbū ἐβεβαιώθη vel ἀπεδείχθη, quo modo vertit Vetus interpres. Alii subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam nō satis aptè applicuerit. Alii denique ἰδίοις καιροῖς cōnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne eclipsi quidē indigeat: cohærēs vel cū Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetii Christi nomen per epanalepsin) vel cū proxima sententia, vt vertas, Quod est testimoniū illud suis tēporibus destinatum. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sint omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus pour sa saison, vel, pour certaine saison. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est mysterium illud, siue arcanum: quam lectionem in vno tantùm vetere codice deprehendimus. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom.16.d.25, Ephes.3.b.9, Coloss.1.d.26, Tit.1.a.2 & 3, & 1.Pet.1.d.20. vbi vel mysterii, vel retectionis, vel vtriusque fit mentio. Sed & infrà, 3.d.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον, vt mihi quidem hoc magis placeat. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 Per Christum, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse cōperimus. Videtur autem additum ex Rom.9.a.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. Non mentior, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan.1.c.20. Magna tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quāuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptā: in qua nimirū tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberēt officiorum suorum descriptionem. Cum fide & veritate, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eámque persuasam doctrinam refero: veritatem, ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulg. In fide & veritate, quod etiam non displicet.

8 In quouis loco, ἐν παντὶ τόπῳ. Hac formula putant alii tolli locorum discrimen: alii verò æquari Gentes & Iudæos, vt in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationē opponere, quæ faciat vt quocunque loco fuerimus, Deum rite possimus inuocare. Puras, ὁσίους. Vel sanctas. Ad verbū, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, & Tit.1.c.11, χεῖρες σωτήριος pro σωτηρία. sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterùm manuum sublationem posuit pro

inuocatione, id est signum pro reipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis, vt Esa. 1. d. 15. Absque ira & disceptatione, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Matth. 5. d. 23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1. d. 15. & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάκρισιν, id est dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac. 1. a. 6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad rite precandum requiritur.

1. Pet. 3. a. 3

Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·

9 ‖Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:

9 *Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, uel ueste pretiosa:*

Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

10 *Sed (quod decet mulieres promittentes pietatem) per opera bona.*

Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.

11 Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.

11 *Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*

1. Cor. 14. g. 34

Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.

12 ‖Mulieri enim docere non permitto, neque authoritatem vsurpare in virum, sed esse in silentio.

12 *Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in uirum, sed esse in silentio.*

Gen. 2. d. 17

Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὔα.

13 ‖Adam enim prior formatus est: deinde Eua.

13 *Adam enim primus formatus est: deinde Heua.*

Gen. 3. a. 6

Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.

14 Et Adã nõ fuit seductus: ‖sed mulier seducta, causa transgressionis fuit.

14 *Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in prænaricatione fuit.*

Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

15 Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.

15 *Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*

9 Honesto, κοσμίῳ. Id est decenti & conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρυνόμενα θέλε, Ἔργοις δὲ καθαροῖς καὶ τρόποις τὴν καρδίαν. Et modestia, καὶ σωφροσύνης. Vulg. Sobrietate. Eras. Castitate. Neutrũ mihi satis placet: puto enim hîc commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 Quod decet, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendũ est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6. d. 21, quod verto Spondentes: Vulg. Promittentes: Eras. Profitentes.

12 Neque authoritatem vsurpare, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi,

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἄνδρ', ἐστὶν κακὸν μέγα.

14 Non fuit seductus, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia. qua pœna Deus etiam ipse illã multauit. Causa trangressionis fuit, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulg. In præuaricatione fuit, nimiũ obscuré. Eras. Obnoxia facta est transgressioni: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent, Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccandi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 Liberos gignendo, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est ~~ἐν τῇ τεκνογονίᾳ~~. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom. 4. b. 11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, δι' αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίην διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non cõsiderasse: qui quum existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hîc se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimùm Apostolus fecerit huius conditionis mentionem, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptũ hominem. Iam verò hæc pœna præcipuè matrimonii coniunctionem ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quum nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonii molestiis solam pœnam contemplentur mulieres, nõ potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationem qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remedium inueniat: puta si molestias illas ita [illegible] vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulgata & Erasmus, Per liberorum generationem. Si manserit, ἐὰν μείνωσι. Vulgata & Erasmus, Si manserint. Nam certè verbum numero multitudinis positum est,

summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, nõn autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit cõmodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, nõ dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorũ fidẽ & cæteras virtutes. Nã quid si ii non manserint in his virtutibus, quamuis sedulò educati? Deinde quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit quòd in genere differat de omnium vxorum Christianarum officio.

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

CAP. III.

Πιστὸς ὁ λόγος. Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

1 Fidus *est hic* sermo, Siquis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.

1 *Fidelis sermo, Siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.*

Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·

2 ‖Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, vnius vxoris virum, vigilãtem, ~~sobrium~~, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

2 *Oportet ergo episcopũ irreprehensibilem esse, unius uxoris uirum, sobrium, prudẽtem, ornatum, hospitalem, doctorem:* Tit. 1. b. 6

Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·

3 Non vinosum, non percussorem, nõ turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:

3 *Non uinolentum, non percussorem: sed modestum, non litigiosum, non cupidum:*

Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

4 *Qui* suæ domui bene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni honestate:

4 *Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate.*

IN CAPVT III.

1 Fidus, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his quidem epistolis Paulus sibi audientiam facere. Episcopatum, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia; vt diximus Philip. 1. a. 1. Appetit, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, non Apostolicam, sed Satanicam esse istam Ecclesiam, in qua non aliter liceat quàm per ambitum & manifestam nõ dico petitionem, sed emptionem, gradum vllum adipisci: adeo quidem vt nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc penè vnũ quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et vos non pudet, fœda Satanæ prostibula, Ecclesiæ nomẽ vobis vendicare? Præclarũ, καλοῦ. Id est præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud vsquam est. Nam hic valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, Bonum. Erasmus, Honestum, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non modò Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, monstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat bonum, opus desiderat. Ita scilicet istis sanctissimis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. Opus, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporum nomen vsurpatis otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, rem bonam, & δεῖ οὖν, debet autem.

2 Oportet igitur, Δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Põtificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. Vnius vxoris virum, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui coniugatos excludit ab episcopatu quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, Qui fuerit, sed Qui sit: quum verbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ita disertè loquatur Tit. 1. b. 6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem damnata expressè polygamia, vt rectè hunc locum exposuit Chrysostomus. Fuit enim illa semper in Oriente totáque Græcia adeo vsitata vt etiam aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recensendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque sunt bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis ~~vel~~ istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap. 5. b. 9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. Aptum ad docendum, διδακτικόν. Vulgata, Doctorẽ, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam: neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur, episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, Vulgatam editionem tũ habuisse, Docilem: pro quo substituit, Qui docere possit, vt Erasmus obseruauit.

3 Vinosum, πάροινον. Id est vino quasi assidentem. Vulg. & Eras. Vinolentum: non satis rectè. Cæterùm Chrysost. hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenii homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse ver. 8, interpretatur οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, multo vino deditum. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. Percussorem, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriũt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari.

4 Honestate, σεμνότητος. Vulgata, Castitate. Erasmus, Reuerentia. Vide suprà, 2. a. 2.

(Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?),

5 (*siquis autem domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?*)

Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

6 Non nouitium, ne inflatus in criminationē incidat diaboli.

6 *Non neophytum: ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.*

Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum diaboli.

7 *Oportet autem illum & testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt: ut non in opprobrium incidat & laqueum diaboli.*

Διακόνους ὡσαύτως σεμνούς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

8 Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpiter lucri cupidos:

8 *Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo uino deditos, non turpe lucrum sectantes:*

Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·

9 Tenentes mysterium fidei ‖ cum pura conscientia.

9 *Habentes mysterium fidei in conscientia pura.*

Supra.1.d.19

Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

10 *Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.*

Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνάς, μὴ διαβόλους, νηφαλαίους, πιστὰς ἐν πᾶσιν.

11 Vxores itidem honestas, nō calumniosas, sobrias, fidas in in omnibus.

11 *Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.*

Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & propriis domibus.

12 *Diaconi sint unius uxoris uiri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.*

Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

13 Nam qui bene ministrauerint, gradum sibi bonum acquirunt, & multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

13 *Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.*

Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρὸς σὲ τάχιον.

14 Hæc tibi scribo, sperans fore vt celerius ad te veniam:

14 *Hæc tibi scribo, sperās me ad te uenire citò:*

Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna &

15 *Si autem tardauero, ut scias quemodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei uiui, columna &*

6 In criminationem diaboli, εἰς κρίμα τοῦ διαβόλου. Vel In condemnationem diaboli. Id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ, quæ ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse diabolus. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Ephes. 4. f. 27. Vulg. In judicium Diaboli. Iudicium autem sæpe pro ipso gubernandi iure accipitur, vt possit etiam explicari, In iudicium, id est, in ius & potestatem.

8 Diaconos, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp. 1, & alibi sæpe.

9 Mysterium fidei, μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinam, quæ verè sanè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nōnullæ etiam in docendo partes quoties necesse fuisset, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 Vxores, γυναῖκας. Vxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim præcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, mulieres: & liquidò hinc quoq; apparet, de episcopis aut diaconis qui vxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2 & 11.

13 Gradum, βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מַעֲלָה ab Hebræis. Multam libertatem, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia coniungit: bonæ verò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 Celerius, τάχιον. Cōparatum absoluti loco positum est, cuius tamen enallages hæc vis est vt nonnihil adiicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Iohan. 13. c. 27, & Act. 25. c. 10, & 2. Tim. 1. d. 17 & 18.

15 Columna & stabilimentum, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpli-

citer. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum est Ephes. 2. d. 20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid veritatis nomine significetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ authoritatem quasi veritatem ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, vt antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est Christo, nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat: altrix & conseruatrix veritatis inter homines: vt ipsa à verbo, non contrà, verbum ab ipsa pendeat. Deinde quum isti veritatem à verbo Dei separent, quis non videt eos quasi in aere ædificare, & veritatis nomen vanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm absurdum illud est, Ecclesiam Dei, certo loco certisque personis, more Iudæorum, affigere: quasi scilicet captiuum Spiritum sanctum teneant, at non disertè Dominus vbique istum externum splendorem iudicarit Ecclesiæ suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volunt vel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, vel concilium illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulo antè non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusuis deridendos quidem isti sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendaciis τὸ κρινόμενον assumant pro confesso. Parendum est, inquiunt, his & illis decretis. nam Ecclesia ita constituit. Deinde Ecclesiam non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicum, conciliabula, consuetudinem. Denique bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit cōminiscuntur, vt olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ita sibi acutè videntur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei authoritatem detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatem dicimus: sed hoc quæritur, in quo vobis laborandum erat, Sitne Ecclesia quæ vno capite non est contenta: quæ non verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus sæpe etiam falsissimis nititur: quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit: quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusuis emptoribus prostituit: quæ Christo alios mediatores subordinat: quæ Christo corpus inuisibile & immensum affingit: quæ Christi oblationem vnicam & æternam iterat: quæ liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera concilia, Patres quos se venerari simulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ authoritatis regundis finibus (id est de iis quæ ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquam (vt opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò differere?

ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

stabilimentum veritatis.

firmamentum ueritatis.

Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

16 Et sine controuersia magnū est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, iustificatus est in Spiritu, conspectus est ab Angelis, prædicatus est Gentibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.

16 *Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditū est in mūdo, assumptum est in gloria.*

16 Mysterium, μυστήριον. Id est arcanum. Volgata, Sacramentum. Hîc igitur mirum est Romanenses nouum aliquod sacramentum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quàm meritò verò arcani nomen sit à Paulo vsurpatum, ex his apparet quæ subiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, sed etiam Angelorum captum infinitè superant. Deus conspicuus factus est in carne, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemptionis nostræ mysteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo deprauatum: cui sanè hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suam operam imprudens quidem (vt malo arbitrari) sed suam operam tamen Erasmus commodauit: ita videlicet profitens Christi diuinitatem vt tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima quæque eius testimonia nobis extorquere. Exemplo sit hic locus: Vetus interpres pro Θεὸς legit ὃ, vt qui conuerterit, quod manifestatum est in carne. quod & ipsum tamen ad Christum commodissimè aptari potest, qui μετωνυμικῶς mysterii nomine sit significatus. Verùm repugnant perpetuo consensu omnes Græci codices, & (vt mox dicemus) res ipsa postulat vt de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Euangelii prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. Mihi, inquit, subolet Deum additum fuisse aduersus hæreticos Arianos. At mihi Bezæ non dubium est, Dei nomen sublatum fuisse ab iis qui vel diuinitatem Christi, vel vtriusque naturæ vnionem iam inde ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. Iam, inquit Eras. agit aduersus Iudæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere. Vnde verò hoc colligis? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. Mysterium, inquis, vocat prædicationem Euangelii, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in vniuerso mundo. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν, vel ἐγένετο, id est, mysterium erat, vel fuit, sed, μυστήριόν ἐστι, mysterium est. Deinde quid hoc rei est, In carne, id est in vniuerso mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad se redit, & In carne interpretatur Per carnem, id est per Christi humanitatem. Atqui nusquam additur Christi nomen. Ergo similis locus aliquis, ratio deniq; aliqua huius dicendi formulæ proferatur. Sed tamen hic posterior error multo est tolerabilior superiore. Subiicit deinde, hoc mysterium fuisse iustificatum in Spiritu, id est hanc prædicationem habuisse vim iustificandi in Christo per fidem, sine Lege Mosaica. Obsecro, quid hoc est, iustificatum id dicere quod iustitiam in Christo proponat? Nam non attingo quòd cum Sophistis putat Legis duntaxat cæremonias à iustificatione excludi. Alia quæ subiicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. Quod, inquit, post resurrectionem receptum est in ca-

lum, vnde fuerat profectum. Hîc verò ita tenetur vt elabi non possit, ideóque securè hoc præterit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre posset? Mysterium dici voluit Euangelii prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta est? Nam si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, ascendit, nempe paratum erat cauillum, dici ascendisse in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifestissima sunt hæc cauilla, & vtrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro cōfesso assumitur) ex inuisibili factus aspectabilis, assumpta carne, id est hominis vera, eáque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxia natura: siue Verbum factum esse caro. Ita duæ ponuntur, distinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in cōditione infirmitatis consideretur. Huius verò mysterii altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ita vt est cōprehendere? Superest vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id est conspicuus & aspectabilis factus est, conuertit, Deus extitit in carne. Iustificatus est in Spiritu, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iustificari non semper declarat iustum fieri, (quod non considerarunt qui hæserunt in huius loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo, significat debita iustitiæ laude affici, quum iustus cōprobatus fueris, (vt Luc. 7. e. 35, dicuntur publicani Deum iustificasse) ~~atque adeo iustum, id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci~~: quo modo dicuntur mandata Dei iustificata Psal. 19. c. 10, id est ad vnguem & exquisitè perfecta: adeo quidem vt palàm ita esse appareat. Sic Psal. 51. a. 6, dicitur Deus iustificari in sermonibus suis, id est laus iustitiæ ipsius conspicua reddi. Et Matth. 11. c. 19, iustificata dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis, gloria diuinitatis, sese in illa infirma carne ita exerens vt Christum quamuis hominem infimum, tamen palàm etiam factum sit verum esse Deum: quod ex vniuersa historia Euangelica satis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Christo diuinum & supra carnem (id est supra hominem) fuit, vt diximus Rom. 1. a. 3. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè obseruauit doctissimus interpres. Conspectus est ab Angelis, ὤφθη ἀγγέλοις. Non potuit magnificentius prædicari augusta huius mysterii maiestas. nam proculdubio ipsum Christum (id est visibilem Deum) intueri, quàm incredibilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt nobili illo cantico quod recitatur Luc. 2. b. 14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipsa mūdi creatione maius? Postremò visibilis illa ascēsio in cælū carnis nostræ cū Deo substantialiter iunctæ, & illa ad dextrā Patris sessio supra omnē cælorum altitudinem, cuius tandem est sublimitatis mysterium? Sursum receptus est, ἀνελήφθη. Vulgata, Assumptū est. Erasmus, Receptus est. Vide Actorum 1. a. 2.

Κεφάλαιον δ′.	CAP. IIII.	CAP. IIII.
1 Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,	1 Spiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus desciscant quidam à fide, spiritibus deceptoribus attendentes, ac doctrinis dæmoniorum,	1 Spiritus autem manifestè dicit quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,

IN CAPVT IIII.

1 Desciscant à fide, ἀποστήσονταί τῆς πίστεως. Id est, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Galat. 1. f. 23, & suprà, 1. d. 19 & 3. c. 8, & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est veræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram consolationem à fundamentis conuellere. Nā si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandē sunt Dei consilia, aut vbi spes illa nostra est? vbi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostræ in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio, fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quum electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorum qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicii homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas non exerat? aut quis ebrium vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina homines ad licentiam exacuit. Itáne verò? imò nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritus Christi effectis, (id est à mortificatione peccati, & viuificatione iustitiæ) qui diuellit, is eo ipso testatur se infidelem esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulachro seipsos deludunt. Contrà verò qui verè filii Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore, eiusdem Spiritus vi fulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò, per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est, repentino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare: vt si cibum aliquem suauem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamen deglutias, aut, si deglutieris, non concoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud est denique re vera Christum amplecti, & sibi applicare (quod quia soli filii Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Saule, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vsu, quòd credere videantur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap. 8. c. 18. Itaque etiamsi fidei nomen hic non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. Spiritibus deceptoribus, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam possis dicere, vt vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter est) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinam, accipere possumus: nisi quòd vt quod subiicitur, sit istius dicti expositio. Vetus interpres legit πλάνης, id est erroris, eodem sensu: nisi quòd error,

error illius est qui decipitur, quum hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, fabulis. Attendentes, προσέχοντες. Non modò igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia, quod disertè notandum est. Hic verò mihi diuinitus occurrit (vt spero) quod apud idoneum scriptorem, id est apud Epiphanium inueni, cuius authoritatem nemo possit hac in re meritò aspernari: quum nemo ex veteribus Græcis (meo quidem iudicio) parem diligentiam adhiberit vt Scripturæ locos ab hæreticis deprauatos restitueret. Is igitur ~~τῷ Κολλυριδιανῶν~~ in eos acerrimè inuehens non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipsi nato imperet (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadā superstitione libum illi quoddam solenni pompa consecrarent: is (inquam) aduersus einsmodi quasdam muliercuias meritò fulminans, vt qui iamtum prospiceret quonam ista miseros homines abducerent: disertè hūc etiam locum citat, & ita quidem vt integrum membrum addat, quod nusquam alibi inueniri puto. Quod tamē cur ab eo confictum videri non possit, primùm obstat singularis eius pietas in hoc præsertim argumento: deinde quòd hac ipsa de re disserens, & hoc Apostoli dicto, veluti fundamento, nitens, non ita certè vel impudens erat vt aliquid hic confingeret quod ab omnibus posset sine difficultate coargui: vel ita profanus, vt quū eum alia testimonia non deficerent, mallet ipse vltro aliquid affingere: vel denique ita imperitus vt aliquid hic suppositiū esse non intelligeret, quum præsertim in hoc ipso argumento versaretur. Is igitur ita citat hunc locum, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐσεβάσθησαν. Id est, Mortuos enim colēt, vt in Israele culti sunt. quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, descicent quidam à fide, vt postea sequatur προσέχοντες πνεύμασι, attendentes spiritibus, &c. Deinde cultus illius exēpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarēt: atque ad id de quo erat instituta quæstio, hanc Pauli prophetiam accommodat: sed frustra, vt rei exitus ostendit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector quisquis es) quàm planè & apertè ista conueniant cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriāt illius meritoria prostibula) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborū vsum, & in his quidem rebus summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm quod hic apertè dicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. Dæmoniorum, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

2 Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2 Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est.	2 In hypocrisi loquentium mendaciū, & cauteriatā habentiū suam conscientiā.
3 Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.	3 Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis quos deus creauit ad participādū cū gratiarū actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.	3 Prohibētiū nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad percipiēdū cū gratiarū actione, fidelib⁹, & iis qui cognouerunt ueritatem.
4 Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλόν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.	4 Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarū actione sumatur.	4 Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendū quod cum gratiarū actione percipitur.

2 Per hypocrisin, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi. Eras. Per simulationem. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicam quandam artem factitaturos: ne quis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineāt. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, nū meridie luceat: si quis multiplices illas & media quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totā illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumentū nuper nō minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit frater mihi charissimus P. ille Viretus, quem honoris causa nomino. Falsiloquorum, ψευδολόγων. Videtur potius dicendū fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm constructionis ratio, vt Mar. 12. d. 40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseωs causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas Mat. 16. d. 23, & Iudas diabolus vocatur Ioh. 6. g. 70. Quorū cōscientia cauterio resecta est, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorū consciētia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationē præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ κατεαγὼς τὰς κλεῖς, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν κεφαλήν, cui caput est amputatum. Significat autem καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum conscientiam ita obduruisse vt callū obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes. 4. e. 19. Vulg. Cauteriatam habentium suam consciētiam. Eras. Cauterio notatam habentium conscientiam: quas interpretationes nō minus absurdas iudico quàm si quis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

3 *Iubentium* abstinere, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Ioh. 10. c. 16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum, nempe κελευόντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, ἄλλοι μὲν ῥ' ἐκύκλωσαν, ἄλλοι ... Νέστορ. Simile ecli... annotauimus 1. Cor. 14. g. 34.

Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

5 ¨Sāctificatur enim¨ per verbum Dei,¨& preces.

5 Sanctificatur enim per uerbum Dei & orationem.

Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

6 Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, ¨innutritus in sermonibus ¨fidei, bonæque doctrinæ, ¨quā assectatus es.

6 Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus uerbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.

Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

7 Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.

7 Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.

Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

8 Nam corporalis exercitatio paululū habet vtilitatis: at pietas ad omnia vtilis est, vt quæ ¨promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

8 Nam corporalis exercitatio ad modicum utilis est: pietas autem, ad omnia utilis est, promissionem habēs uitæ quæ nūc est, & futuræ.

Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

9 Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnib⁹ modis recipiatur.

9 Fidelis sermo, & omni acceptione dignus.

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ Θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

10 Nam idcirco etiam fatigamur, & probris affici mur, quòd speremus in Deo viuo, ¨qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium.

10 In hoc enim laboramus & maledicimur quòd sperauimus in Deū uiuū, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium.

Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε.

11 Hæc denuntia & doce.

11 Præcipe hæc, & doce.

Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

12 Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, ¨in spiritu, in fide, in puritate.

12 Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exēplum esto fidelium in uerbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.

5 Sanctificatur, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum sit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri rite accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem sic volente, sed ipsis tamen partim non rite, sed per malas artes vsurpātibus, partim verò eorum authorem vel contemnentibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiā sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad viuam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. Per verbum Dei, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cū omni timore ac reuerentia frui. Postremò gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. Et preces, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hic ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus suprà, cap. 2. a. 1.

6 Innutritus, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, Enutritus, non explicata hac emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiuè quoque conuerti posse, Enutriens *illos*. Fidei, τῆς πίστεως. Iterum fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. Quam assectatus es, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, à cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc. 1. a. 3. Demosth. περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἐκάλει οὐ μόνον εὔνουν καὶ πλούσιον ἄνδρα ἐκεῖνον, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πράγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatē verò vocat legitimū & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 Promissionem, ἐπαγγελίαν. E ant nunc & merita supererogationis ponant fatui homines in vllis quātumlibet duris corporis afflictionibus. Sed & ἐπαγγελίας nomine vtitur Paulus vt vltronea hæc esse promissio significetur: nequis vllum hîc meritum constituat. Nam lōgè aliud est ex gratuita promissione aliquid liberaliter largiri, quàm quod debeas persoluere. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

10 Qui est conseruator, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulg. Qui est saluator. Eras. Qui est seruator: quod nonnullos torsit, propterea quòd seruatoris nomen fere respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque vt amphiboliam vitarem, malui conseruatorem dicere. Alludere autem videtur ad Psal. 36. b. 6.

12 In Spiritu, ἐν πνεύματι. Spiritum, opinor, vocat zelum pietatis, aut certè eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheum vt omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur.

Ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

13 ¨Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

13 Dum uenio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ.

Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

14 Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi ¨ad prophetandum, cum impositione manuū ¨presbyterii.

14 Noli negligere gratiā quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiā, cum impositione manuum presbyterij.

Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

15 Hæc ¨exerce, in his esto¨: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes.

15 Hæc meditare, in his esto: ut profectus tuus manifestus sit omnibus.

Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

16 Attende tibiipsi & doctrinæ: persiste in istis. id enim si feceris, & teipsum ¨seruabis & eos qui te audierint.

16 Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς.

1 SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres:

1 SEniorem ne increpaueris, sed obsecra ut patrē: iuuenes, ut fratres:

Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

2 Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni puritate.

2 Anus, ut matres: iuuenculas, ut sorores, in omni castitate.

Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

3 ¨Viduas honora¨ quæ verè viduæ sunt.

3 Viduas honora quæ uerè uiduæ sunt.

Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

4 ¨Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discant ¨in primis ¨*in* propriam domum pietatem exercere, & vicem repēdere parētibus. hoc enim est honestū & acceptū corā Deo.

4 Siqua autem uidua filios aut nepotes habet, discant primùm domū suā regere, & mutuā uicē reddere parētibus. hoc enim acceptum est coram Deo.

13 Interim dum venio, ἕως ἔρχομαι. Erasm. Vsquedū venero, ἕως ἔρχωμαι. Apparet autē cū ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit suprà, 3. d. 14, Apostolum, quum hæc scriberet, è Macedonia constituisse statim traiicere: sed præter spem, vt aliàs sæpe, ita tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeo vt nonnisi post Pascha solueret Philippis. quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum præteruehi: cuius tamen ministros ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suam liberaret, postremùm eos visurus.

14 Ad prophetandū, διὰ προφητείας. Id est, εἰς προφητείαν, vel ἐν προφητείᾳ, vt Rom. 4. b. 11. Vel, per prophetiam, id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1. d. 18. Quia tamen sit collati charismatis mentio, priorem interpretationem præfero. Nam probabilius est, quum iam haberet insigne prophetiæ donū, fuisse ex Spiritus sancti mandato illi impositas manus à presbyteris Ephesinis, id est ad prophetandum in illa ecclesia fuisse delectum, tantisper dum aliò vocaretur à Domino: erat enim euangelista. quæ impositio manuū proculdubio gratiam Dei in ipso confirmauit, vt 2. Tim. 1. b. 6. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, sæpe iam dictum est à nobis. Presbyterii, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine probabile est cœtum omnium illorum significari qui in verbo laborabant in Ephesiorum ecclesia, vt Act. 20. d. 17, & f. 28. Sūt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorū, atque adeo etiam diaconorum. vide Philip. 1. a. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 Exerce, μελέτα. Vulg. Meditare, quod etiam potest conuenire. Sed illud malo, quoniā tota ista meditatio coniuncta est cum actione. Apage enim ab Ecclesia Dei, contemplantes quos vocant. Inter omnes, ἐν πᾶσι. Vulg. & Eras. In omnibus: quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 Seruabis, σώσεις. Fides est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit reconciliationis sermonē, quum videlicet vnà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contrà quoties ministri cum Domino conferuntur, valet illud Pauli, Qui plantat & qui rigat, nihil est.

IN CAPVT V.

3 Viduas honora, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeāt. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד, neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis ap[illegible] postea sigillatim. Quæ verè viduæ sunt, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. Itaque nō [illegible] explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 Quòd siqua, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vesi liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ii admoneātur vt, si pii sunt & Dei timētes, eam pietatē in suos parentes in primis exerceant. domi enim ipsos abūde habere in quibus se pios esse ostendant. deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quā sine summo scele-

re nō possit officiū κατὰ πᾶσαν ἀρετὴν prætermitti. Postremò doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorū ac nepotū pietas officiosa. Sed quid si his subsidiis vidua caruerit? De his verò postea differet. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquā detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν, i. discant, ad ipsas viduas referas, certè coactū erit quod de vice parentibus rependenda cōmemoratur: vt interim taceā hîc agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autē de illarū officio in suos. id enim postea dicetur. Quid si verò μανθανέτωσαν vertamus Doceantur? nam hoc quoque significat τὸ μανθάνειν. Sensus quidem conueniet, sed (vt modò dixi) nondum 5 mihi videtur de ipsarum viduarū officio in suos differi. Non est tamen quòd ab hac sententia quenquam deterreat mutatio numeri. Id enim factum erit quòd Apostolus in genere de viduis agat: & similis enallages exēplum habuimus suprà, 2. d. 15. In primis, πρῶτον. Vulg. Prius. Eras. Primùm. In propriā domum pietatē exercere, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. κατὰ vel εἰς, opponiturq; hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quib' Matth. 15. a. 5. Vulg. Domū suam regere, τὸν ἴδιον οἶκον ἄρχειν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ὁμογενικῇ nusquā legi. 10

Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

5 Porro quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

5 Quæ autē verè vidua est & desolata, speret in Deo & instet obsecrationibus & orationibus nocte & die.

Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

6 At quæ in luxu viuit, ea viuens mortua est.

6 Nā quæ in deliciis est, uiuens mortua est.

Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

7 Et hoc præcipe, ut irreprehensibiles sint.

Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

8 Quòd siqua suis & maximè domesticis nō prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

8 Siquis autem suorum & maximè domesticorum curam non habet fidē negauit, & est infideli deterior.

Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·

9 Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor.

9 Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius uiri uxor:

Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonū opus est assiduè sectata.

10 In operibus bonis testimoniū habēs, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorū pedes lauit, si tribulationē patientibus subministrauit, si omne opus bonū subsequuta est.

5 Porro quæ verè, &c. ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorādas (id est Ecclesiæ cura ac solicitudine dignas) esse dixerat quæ verè essent viduæ: nunc quænam illæ sint explicat: nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. Ac sola, καὶ μεμονωμένη. Terent. Sola sum, habeo hic neminem neque amicum, neque cognatum. Vulg. & Eras. Desolata: durè. 6 Quæ in luxu versatur, ἡ σπαταλῶσα. Luxū malui quàm delicias dicere. 8 Siqua, εἴ τις, vel, Siquis. 15

9 Allegatur, καταλεγέσθω. Vulg. Eligatur. Sed rectius Eras. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarū opera ad pauperū præsertim ægrotorum curā vtebantur, quæ diaconissæ in Ecclesiastica historia vocantur. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerū referri. Quæ fuerit, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritā conditionē attinet: vnum, vt nō pellex, non cōcubina, non meretrix, sed vxor fuerit: alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus præsertim Latinis, quòd 20 διγάμους dici putarint eum qui prima vxore mortua alterā duxerit, aut cōtrà. At ego διγάμους dici viros censuerim qui viuēte vxore, eâque vel adhuc legitimè cōiuncta, vel iniusto diuortio separata, alterā superinducūt: mulieres verò διγάμους, quæ à viris meritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autē ita sentiā, primùm eo adducor quòd alioqui periniquū certè fuerit secundas nuptias dānare: nec causam vllam videā cur secūdæ potius quàm primæ vllam incōtinentiæ labē secum trahāt. Imò verò quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui ite- 25 rum vxorē duxerit, plura ac certiora cōtinentiæ signa ediderit quàm qui vnā tantùm vxorē habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolū, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticū munus ineptæ cēseantur? Quāuis enim lōgè aliud sit ab Ecclesia reiici quàm ad Ecclesiasticā functionē non cēseri idoneum: tamē non leuis est macula, ideo nō admitti quòd sanctè & in Domino nupseris, ex Apostoli ipsius cōsilio. Postremò legatur canon concilii Neocæsariensis tertius, & septimus, 30 itémque Laodiceni primus: ibi cōperiemus digamos fuisse publicæ pœnitētiæ addictos, & presbytero interdictū ne nuptiali cōuiuio eorū interesset: nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel cōcedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquā in mētem venisse putarit, vt publica etiā pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mādato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicās quod de episcopo vnius vxoris marito dictū est, hoc manifestè intelligit de polygamis, i. de iis qui plures simul vxores haberēt. In epi- 35 stolā verò ad Titū scribens, disertè hôc scriptū esse dicit εἰς τοὺς δευτερογαμοῦντας, quique suā beneuolentiā erga vxorē ἀπελθοῦσαν (i. quæ discesserit, nimirū inhumaniter tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, nō conseruarint. Itaque (vt tandem finē faciam) viduas Paulus nō vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine vllo probro vixerint, vno marito cōtentæ. Vnum autē maritum habuisse dicitur, & sine vllo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mādato, cū secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrū quo- 40 rundam authoritatē mihi opposuerit, ad verbū Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonē agēs, polygamiā nō aliter explicat aduersus Iudæorū magistros, εἰ ποτε καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσι. & Apologetico posteriore, explicās illud dictū Domini, Qui repudiatā duxerit mœchatur, hoc etiā addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσί. 10 Si sanctorum pedes lauit, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officii quod tum in illis 45 regionibus vsurpari solebat, quum peregre aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temere etiam hoc tanquam vilissimum obsequii genus delegit.

Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν,

11 Porro iuniores viduas recusa: postquam enim lasciuire cœperint aduersus Christum, nubere volunt:

11 Adolescentiores autem uiduas deuita: quū enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere uolunt,

Ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

12 Ex eo damnandæ quòd primam fidem reiecerint.

12 Habentes damnationē, quia primam fidem irritam fecerunt.

Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

13 Simul autem etiam otiosæ discunt circumire domos: imò non solùm otiosæ, sed etiā nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

13 Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & uerbosæ & curiosæ, loquentes quæ nō oportet.

Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

14 Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matresfamiliās esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.

Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

15 Iam enim quædam cōuersæ sunt retro post Satanam.

Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

16 Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis subuenito, & non oneratur Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sūt subueniat.

16 Siquis fidelis habet uiduas, subministret illis, & non grauetur Ecclesia, ut iis quæ uerè uiduæ sunt, sufficiat.

Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habētor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in uerbo & doctrina.

Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ, Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

18 Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. & ‖ dignus est operarius mercede sua.

18 Dicit enim Scriptura, Nō infrænabis os boui trituranti. & dignus est operarius mercede sua.

Deut. 25. a. 4
1. cor. 9. b. 9
Matth. 10. a. 10
luc. 10. b. 7

Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

19 Aduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

19 Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.

11 Recusa, παραιτοῦ. Id est, ne in collegium viduarū admitte. Vulg. Deuita. Eras. Reiice. Postquam enim lasciuire cœperit aduersus Chr. ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici nō vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerū diaconissarū non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonii vinculo sunt obstrictæ: iuniores autē ætas sæpe ad matrimoniū solicitaret. Inde duplex sequebatur incōmodum, aut 5 etiam triplex: primùm, quòd diaconissarū numerus minuebatur: alterū, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo eueniebat: tertium verò longè grauissimum, quòd nonnullæ, quū non ferrent se inter pios aliquam probri ignominiam sustinere, à Christianismo etiam hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quòd Vetus interpres conuertit, Quum enim 10 luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt: primùm in eo reprehendi meretur quòd κατὰ Χριστοῦ, id est aduersus Christum, nō rectè cōuerterit In Christo: deinde nonnullis errorem obiecit, qui In Christo coniunxerunt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quomodo enim istæ lasciuientes & primam fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quū Apostolus nō scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo diuelli nulla ratione possit.
15 12 Ex eo damnandæ, ἔχουσαι κρῖμα. Vulg. & Eras. ad verbum, Habentes damnationem.
13 Simul autem, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent.
14 Aduersario, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciūt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putē ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ec- 20 clesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà, cap. 3. b. 6 & 7.
16 Quæ verè viduæ sunt, ταῖς ὄντως χήραις. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. Subueniat, ἐπαρκέσῃ. Vel, satis sit. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulg. Sufficiat. Eras. Suppetat.
17 Duplici honore, διπλῆς τιμῆς. Id est, de quibus magis etiam quàm de reliquis simus soliciti. Ho- 25 noris enim appellatione iam dixi pium omne officium ac subsidium, Hebræorum more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hîc subtilius inquirere. Maximè, μάλιστα. Duplices igitur presbyteri fuerunt, quum vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.
18 Et dignus est, καὶ ἄξιος ἐστιν. Hoc dicit Paulus ex sua persona, nō autē vt locū aliquē Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autē hoc dictū prouerbiale, à Christo 30 etiā vsurpatū. 19 Aduers' presb. κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referūt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi

perabsurdum videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est canitiei, tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certū est Satanam potissimùm insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænā illa est dices? Hic verò mihi videntur nōnulli impegisse, dum putāt nihil hîc præscribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non sit obseruandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totum sequens membrū expunxerint, deinde exposuerint, ne recipias, id est ne facilè recipias. Atqui nullam hîc opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud verò accusatum absoluere vel damnare. Est autem hoc iudicis officium vt quosuis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen quū presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus obseruari, nempe vt ne ad accusandum quidem admittatur quisquā, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: vt non statim damnetur presbyter, aut absente illo de causa cognoscatur: sed vt, postquam constiterit non fore friuolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia, vt modò dixi, nulli sunt æquè omnibus calumniis obnoxii atque pii doctores: deinde quia in presbyterum nō potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo coniunctum: adeo vt etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiam redundet, sitque non modò in iudicando, sed etiam in admittendo accusatore magna cautione opus. Præterea notādum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est antistitem) vt vocat Iustinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstātiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat vbi Christianus est magistratus (qui nunc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & proculdubio tandem euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quum in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat. Certum est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos qui istiusmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de iure Dei fuerunt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines vtriusque iurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiamsi fas fuisset illa vel petere vel concedere) qui non sunt pastores, sed lupi?

Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.	20 Eos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.	20 *Peccantes, coram omnibus argue: vt & cæteri timorem habeant.*
Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.	21 Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hæc serues, absque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens in alteram partem declinando.	21 *Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, ut hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*
Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.	22 Manus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum serua.	22 *Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipsum castum custodi.*
Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.	23 Ne amplius esto abstemius: sed vino pauculo vtere, propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.	23 *Noli adhuc aquā bibere: sed modico uino utere propter stomachū tuū, & frequētes tuas īfirmitates.*

Infrà, 6.c.13

20 Eos qui peccant, τοὺς ἁμαρτάνοντας. Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quanto magis alios quosuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo.

21 Absque eo vt vnū alteri præferas, χωρὶς προκρίματος. Dicitur Græcis προκρίνειν qui aliquem vt eximiū & selectum habet. Debet autem iudex in iudicādo omnes istas opiniones deponere, vt qui non de personis sed de causa iudicaturus sedeat. Non rectè igitur Vetus interpres cōuertit, Sine præiudicio. Est enim præiudicium causæ potius quàm personæ: quanuis alioquin hæc interpretatio ferè eodem recidat. Eras. Sine præcipitatione iudicii. id est, causa non bene ac diligēter cognita: qua significatione nusquā memini legere τὸ προκρίνειν, quāuis ita explicet Græcus scholiastes. In alteram partem declinando, κατὰ πρόσκλισιν. Sic Vetus interpres rectè exposuit, seruata metaphora quæ à libripendibus sumpta est. Debet enim iudex quasi in lance iura litigantiū expendere, ita vt in neutrā partem propendeat, recto alioquin iudicio nō futurō. In plerisque codicibus legitur πρόσκλησιν, sed perperam, vt opinor. neque enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare significat, vel aduocare. Itaque licebit per aduocationem interpretari, quasi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac significatione, quos Latini aduocatos seu amicitiæ causa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipsam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam prouocet. Eras. Iuxta propensionem animi. Clemens autem duobus locis ἀπροσκλιτῶς interpretatur.

22 Manus citò, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id est, Ne temere quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionē admitte, quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis authoritas, sed ex Ecclesiæ totius suffragiis facta electione, vt diximus Act. 14. d. 23. & ex Matthiæ ac diaconorū electione liquet, tum demum ὁ προεστὼς nomine presbyterii per manuum impositionem consecrabat electum Domino, vt suprà, 4. d. 14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis.

23 Ne amplius esto abstemius, μηκέτι ὑδροπότει. Abstemii quidam sunt natura, vel morbo, quidam voluntate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: sed vt carnē hac ratione domaret, sibi nimirum cōscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hos

pertinet ad impiam monachorum superstitionem: sed apertè potius damnatur Celestinorum & Carthusianorum & omnium istiusmodi Pharisæorum obstinatio: quibus religionem summam esse ferunt, vel vbi certū est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi isti Patres in eo summè consenserunt, vt hoc Pauli consilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. Noli adhuc aquam bibere. Eras. Ne posthac bibas aquam. Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ita potat vt à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. Pauculo, ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriendum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hunc versiculum non esse positum suo loco. Propter stomachum tuum, διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, ciborum receptaculum, Celso, lib. 4. cap. 1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib. 2. De natura deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, vt Plinio lib. 11. cap. 37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, vt facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, vsus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem ventrem, siue ventriculum, id est τὴν ἄνω κοιλίαν, idonei etiam Latini authores passim stomachum vocarūnt, Græcorum (opinor) exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib. 1. cap. 2. Imbecillis, inquit, stomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnésque penè cupidi literarum sunt) obseruatio maior necessaria est: vt quod vel corporis, vel loci, vel studii ratio detrahit, cura restituat.

Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.	25 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: quosdam verò subsequuntur:	25 *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedētia ad iudicium; quosdam autem & subsequuntur:*
Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται.	26 Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.	26 *Similiter & facta bona, manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*
Κεφάλαιον ς.	CAP. VI.	CAP. VI.
Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.	1 Quicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.	1 *Quicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur.*
Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοί, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.	2 Qui verò fideles habent dominos, ne eos despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, vt qui sint beneficii Dei participes. Hæc doce, & exhortare.	2 *Qui autem fideles habent dominos, non contemnāt quia fratres sunt: sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti, qui beneficii participes sunt. Hæc doce, & exhortare.*
Εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,	3 Siquis diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,	3 *Siquis aliter docet, & non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatem est doctrinæ,*
Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ	4 Is turget, nihil sciens, sed	4 *superbus est, nihil sciēs, sed*

24 Quosdā verò subsequūtur, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est antè manifesta, & sua sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act. 8. c. 17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venusto quodam dicēdi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit qui mox sit venturus: ex quo efficitur vt Ecclesia iam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tēpus fefellerunt, quasi à tergo illius imminētia: vt in Saule, Iuda, & aliis hypocritis serius detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit: tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

IN CAPVT VI.

2 Beneficii, τῆς εὐεργεσίας. Id est τῆς χάριτος, gratiæ, vt alibi sæpe scripsit. Itaque non sunt appositè interpretati hunc locum qui de seruorum in dominos obsequiis hoc sunt interpretati. quod vt planius fieret, addidi τοῦ Θεοῦ (id est Dei) nomen. Est enim hæc sententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant non fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos subiecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam spectant, sint eiusdem beneuolentiæ Dei socii. Nam si infidelibus etiam dominis parēdum, quanto magis requirit à nobis Deus istam subiectionem, quum nos amicis suis subiecit?

3 Diuersam docet doct. ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1. a. 3. Eras. Diuersam sequitur doctrinam, non satis rectè. Agitur enim hîc propriè de pastorum officio, nec potest aliter Græcum vocabulum exponi.

νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

insaniens circa quæstiones ac verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,

languens circa quæstiones & pugnas uerborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ,

5 Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

5 Peruersæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. secede ab iis qui eiusmodi sunt.

5 Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui ueritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.

6 Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετ' αὐταρκείας.

6 Est autem quæstus magnus pietas cum animo sua sorte contento.

6 Est autem quæstus magnus pietas cum sufficientia.

7 Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

7 Nihil enim intulimus in mundum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

7 Nihil enim intulimus in mundum, haud dubium quòd nec auferre quid possumus.

8 Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti erimus.

8 Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti simus.

9 Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

9 Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueum, & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

9 Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem et laqueum, & desideria multa inutilia et nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.

10 Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινὲς ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

10 Siquidem radix omnium malorum est amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos transfixerunt doloribus multis.

10 Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.

11 Σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε·

11 Tu verò, homo Dei, ista fuge:

11 Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge:

4 Insaniens, νοσῶν. Cic. Tusc. 3, Nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum. Sic igitur Erasmus hunc locum rectè omnino expressit. Vulg. Languens. Verborum pugnas, λογομαχίας. Verba tamen etiam nonnunquam opponit reus. λογομαχίαν ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominans quæcunque res nihil habent solidi, aut ex quibus possit vtilitas aliqua comparari. Eras. Disputationum pugnas, malè, quum hoc nomine non tam contentiosi disputatores reprehendantur, quàm inanes simul & rixosæ disputationes.

5 Peruersæ exercitationes, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαί, i. assidui attritus. Mutuò enim sese atterunt sophistæ, & sua scabie alii alios inficiunt, vt Græcus scholiastes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβὰς vocant Græci quas Quintilianus scholarum exercitationes appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quæstionibus homines quasi in ludo quodam impudentiæ & improbitatis exerceri: quod designat præpositio παρὰ, vt sinister prorsus istarum exercitationum vsus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαί, ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique lux inuestigationem comparatæ. in istis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi scholasticæ theologiæ facultates, quas vocant, & viua istius inanissimæ vanitatis exemplaria contemplaberis. Hic tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe vt ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, Conflictationes, non expressa præpositione παρά. Eras. Superuacaneæ conflictationes. quum pestiferas potius dicere debuerit. Secede, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamen in omnibus Græcis exemplaribus: & sanè prætermitti non debet.

6 Est autem quæstus, ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quæstus nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, animum pium videlicet, & sua sorte contentum. Cum animo sua sor. &c. μετ' αὐταρκείας. Quod sis (inquit ille) esse velis, nihilque malis. Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit conditione in qua meritò acquiescat. Eam autem vnus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulgata ad verbum, Cum sufficientia. 8 Contenti erimus, ἀρκεσθησόμεθα. Vulg. Contenti simus. Illud verò rectius est: etiamsi ex Hebræorum idiotismo possit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm bene speret tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 Qui volunt, οἱ βουλόμενοι. i. Qui huc feruntur vt quàmcitissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. Cupiditates multas amentes, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulgata, nescio quam lectionem secuta, legit, Multa inutilia, πολλὰ ἀνωφελῆ.

10 Radix, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles sententiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, i. pecuniæ cupiditatem, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitii metropolin: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, i. inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. Amor pecuniæ, φιλαργυρία. Vulg. Cupiditas, vocabulo nimium generali. Eras. Studium pecuniæ. Ouidius amorem nummi vocauit, in illo versiculo, Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Transfixerunt, περιέπειραν. Dolor & cura videtur animum quodammodo perfodere, auaritiæ nimirum messis, vt loquitur Eurip. Est autem περιπείρειν infigere & perforare. Vulg. Inseruerunt. Eras. Implicuerunt. neuter satis expressè. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus, *Ils se sont enferrez.* 11 Homo Dei, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים. i. quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. d. 17.

δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πρᾳότητα.

sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.

12 Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

12 Decerta præclarum certamen fidei: apprehende vitam æternam, cuius causa & vocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

12 Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in quam vocatus es, & confessus bonam confessionem coram multis testibus.

13 Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·

13 ‖Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖testatam fecit coram Pontio Pilato bonam illam professionem,

13 Præcipio tibi coram Deo qui uiuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem.

Supra 5. d. 21. Matth. 27. b. 11. Iohan. 18. g. 37.

14 Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολήν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

14 Vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile, usque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:

15 Ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·

15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖beatus & solus Princeps, Rex regum, & Dominus dominorum:

15 Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:

Suprà 1. d. 17. apocal. 17. d. 14 & 19. c. 16.

16 Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.

16 Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum uidit, sed nec uidere potest: cui honor & imperium sempiternum. Amen.

Iohan. 1. b. 18.

17 Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·

17 Iis qui diuites sunt in hoc seculo denuntia ne efferantur animo, ‖neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in Deo viuo, qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum:

17 Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo uiuo (qui præstat nobis omnia abundè ad fruendum)

Mar. 4. b. 19. luc. 12. b. 15.

18 Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς,

18 Vt *aliis* benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impartiendum, faciles conuictus:

18 Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare.

12 Decerta, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 Qui viuificat, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb. חיה. Coram Pontio Pilato, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulg. & Eras. Sub Pontio Pilato. i. Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudæam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari Coram vel apud, vt respondeat hoc membrum illi quod paulo antè dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, coram multis testibus. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 18. c. 14. & hæc confessio disertè describitur Iohan. 18. g. 37.

14 Hæc mandata, τὴν ἐντολήν. Heb. מצוה, nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequuntur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officii rationem quam ei tota hæc epistola præscripsit.

15 Princeps, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1. e. 52. Nolim autem ego curiosius ita distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicam illam Dei potentiam declarare, vt qui non modò reliquis quibusuis sit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidem suos attinet. Rex regum, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים. id est summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hic quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra testatione fortiter permaneamus.

17 In hoc seculo, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites. Viuo, ζῶντι. Hebr. אל חי. Id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam.

18 Vt *aliis* benefaciant, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, Bene agere, malè. Nam Apostolus de liberalitate & beneficentia propriè disserit. Facilis conuictus, κοινωνικούς. Comes est diuitiarum arrogantia: quò fit vt ægrè se demittant diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute quum

carent, dicuntur ἀκοινώνητοι siue αὐθάδεις, asperi & fastuosi. ex quo etiam intelligitur κοινωνικούς Erasmum non satis expressè interpretari communicantes. Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif.*

Matth.6.c.20, & 4.b.7.

19 Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

19 Recondentes sibiipsis ‖ ˇfundamentum bonum in posterũ, vt apprehendant æternam vitam.

19 *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam.*

20 Ὦ Τιμόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·

20 Timothee, ˇdepositum serua, & auersare profanos ˇde rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ sciẽtiæ.

20 *O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas uocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ,*

21 Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.

21 Quam nonnulli ˇpræ se ferentes, circa fidem ˇaberrarunt à scopo. Gratia sit tecũ. Amen.

21 *Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecũ. Amen.*

22 Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.

22 Ad Timotheum prima, missa fuit ˇLaodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

22 *Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

19 Fundamentum bonum, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis operibus spes nostra nititur? Minimè verò, vt testatur Apostolus Rom. cap. 3. d. 27, & 4. a. 2, & singulis penè versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostri videlicet respectu, efficere, 2. Pet. 1. b. 10.

20 Depositum serua, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio vocat dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum, Deus commiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit vt causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt iurisconsulti. De rebus inanibus clamores, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeo profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, Vocum nouitates. i. καινοφωνίας. quod & ipsum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenii vanitatem arguit: veluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Ecclesia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamẽ vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 Præ se ferentes, ἐπαγγελλόμενοι. Vulg. Promittentes. Eras. Profitentes. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quæ verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà, 2. c. 10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem verbum, vbi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem spondeant, id est quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. Aberrarunt à scopo, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2. Tim. 2. c. 18.

22 Laodicea, ἀπὸ Λαοδικείας. Ego potius hanc epistolam ob eas causas quas exposui suprà, 1. a. 1, & 4. d. 13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe scriptã puto: adstipulãte nobis vno codice Rob. Steph. in quo scriptũ fuit ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, Scripta est è Macedonia: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton memini apud idoneos authores legere. Neque enim inter authores idoneos numero eos qui Romano imperio iam inclinato prouincias descripserunt, adeo vt ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tẽpore istiusmodi subscriptiones additas fuisse ab aliquibus plerunque vel indoctis, vel certè non satis attẽtis.

Epistola Pauli Apostoli ad Timotheum posterior.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ δευτέρα.

Κεφάλαιον α.

NOVA INTERPR. CAP. I.

VETVS. CAP. I.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundum promissionẽ vitæ quæ est in Christo Iesu,

1 *PAVLVS Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, secundum promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu,*

2 Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

2 Timotheo dilecto filio, gratia, ˇmisericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.

2 *Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, et Christo Iesu Domino nostro.*

3 Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

3 Gratiam habeo Deo, ‖ cui seruio à maioribus cum pura cõsciẽtia, ˇvt assiduam tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

3 *Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in cõscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriã in orationibus meis, nocte ac die:* Act.22.a.3

4 Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

4 Desiderãs te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

4 *Desiderãs te uidere, memor lacrymarũ tuarũ, ut gaudio implear:*

5 Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

5 Reuocans in memoriam eam quæ in te est non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

5 *Recordationem accipiẽs eius fidei quæ est in te nõ ficta, quæ & habitauit primũ in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sum autẽ quòd et in te.*

6 Δι' ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

6 Quam ob causam, suggero tibi vt exuscites donum Dei quod est in te per impositionẽ manuum mearum.

6 *Propter quam causam admoneo te ut resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum mearum.*

7 Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

7 Non enim dedit nobis Deus ˇspiritũ timiditatis, sed roboris, & ˇcharitatis, & sanitatis animi.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritũ timoris, sed uirtutis, & dilectionis, & sobrietatis.*

IN CAPVT I.

1 Secundum promissionem, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id est, à Deo legatus vt annuntiem vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangeliũ, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde præstantiam quoque muneris Apostolici declarat, quo exhibeatur quod Deus antè promiserat. Postremò, in quo hæc omnia resideant, & quò ferantur, ostendit, nempe vt in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epistolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, vt quæ soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterii summam complecti, vt vel saluis illis habeat Ecclesia quod omnibus hæreticis opponat.

2 Misericordia, ἔλεος. Vide superioris epistolæ caput 1. a. 2.

3 A maioribus, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבותי. i. maiorum meorum vestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, vt Act. 24. b. 14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo differit. Vt assiduã, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. Quòd sine intermissione, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι.

6 Vt exuscites, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac sopitam suscitare oportet. Per impositionem manuum mearum. διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Timoth. 4. d. 14, & 5. d. 22.

7 Spiritum timiditatis, πνεῦμα δειλίας. Id est, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt quos vale

Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quadam extrinseca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contrà à spiritu malo, pro varia motus qualitate, vt spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur spiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & siqui sunt huiusmodi. Charitatis & sanitatis animi, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nam qui spiritu malo rapiuntur, ii coercendi sunt quominus alios offendant, vt qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit vt omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: quum cæteri mortales vel desipiāt, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non cōuerti sobrietatem, (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed animi sanitatem: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐν ἀνδρείᾳ ἐστὶ τοῦ μαίνεσθαι. Castellio Frugalitatem cōuertit, admodum ineptè, vt mihi videtur.

Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ.

8 Ne igitur te pudeat testimonii Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus ipsi⁹: sed esto particeps afflictionum Euāgelii, ex potētia Dei:

8 Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius: sed collabora Euangelio secundum uirtutē Dei:

1.Cor.1.a.1

Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων.

9 Qui seruauit nos, & vocauit vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia:

9 Qui nos liberauit & uocauit uocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundū propositum suum, et gratiā quæ data est nobis in Christo Iesu āte tēpora secularia.

Rom 16.d.25
ephes.1.a.4
coloss.1.d.26
tit.1.a.2

Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

10 Manifestata est aūt nūc per illuminationē saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidē mortem, illuminauit autem uitam & incorruptionem per Euangelium.

1.Timoth.2.b.7

Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

11 Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, ac doctor Gentium.

11 In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.

Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

12 Quam ob causam & hæc patior: neque erubesco. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

12 Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meū seruare in illum diem.

8 Ipsius, αὐτοῦ. Id est ipsius causa. Ephes. 3. a. 1, sic vocat afflictiones Euangelii quæ pro Euangelio perferuntur. Esto mecum particeps afflictionum Euangelii, συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ. Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annuntiatur: & de se loqui Apostolum, ex proximè præcedentibus liquet: quamobrem expressi particulam Mecum. Vulgata, Collabora Euangelio. Ex potentia, κατὰ δύναμιν. Id est, fretus potentia Dei, vel Euangelio quod est secundum potentiam Dei. id est, in quo planè se exerit Dei potētia.

9 Proposito & gratia, πρόθεσιν καὶ χάριν. Id est, proposito, eóque gratuito. Diximus autem de proposito, Rom. 8. e. 28 & 29, & in caput primum epistolæ ad Ephesios. Data est, τὴν δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis reipsa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à tempore colligere nos gratis prædestinatos, ideóque doctrinam de præuisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Meritò hoc addit: est enim vnus Christus is in quem ea gratia isque propositum Dei ferebantur. Vide Ephes. 1. a. 4 & 5. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Id est, inquit Erasmus, Ante tempora æterna. quo modo etiam cōuertit. Ego verò quid possim ante æternitatem imaginari itaque vocari puto temporaria secularia, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt: vt idem prorsus significet Ante tempora secularia, atque Ante iacta mūdi fundamenta: siquidem tempus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. a. 2. quem locum vide.

10 In lucem produxit, φωτίσαντος. Id est, fecit vt illucesceret vita. Vulg. ineptè, Illuminauit vitā. Respondet enim φωτίζειν hoc in loco, verbo Hebræo האיר in coniugatione hiphil. Nā de vita illa immortali perinde vt de corusco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Vulg. Illuminauit. Sed notandū est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hic tamen de primo illo differens, quo nihil abiectius fingi potest, idem nomen vsurpauit: ideóque animos nostros à cōtemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim fit vt in illa tam abiecta serui forma verè tamen diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli cogantur adorare.

12 Noui enim cui crediderim, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Erasmus, Noui enim certúsque sum quòd is cui credidi, &c. vt sit hæc constructio, οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista traiectio, neque etiam vllo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, eclipsi admodum vsitata. Quum autem dicit sibi notum esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas. Depositū meum, παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quam quam quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nam is nobis dona sua credidit, vt diximus 1. Tim. 6. d. 20, & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus,

1. Tim. 6. d. 18 & 19. Corona denique nostra apud illum est seposita, infrà, 4. b. 8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipsius gratuitæ bonitati in solidum acceptam ferre: & ius illud ἀρεθῆναι longè alio fundamento niti quàm nostræ iustitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatum particeps: sed quia quum filius esset, officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre eiiciendus, & tandem abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumptum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo, coniungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocauit Apostolus, quum diceret se scire cui crediderit.

Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

13 Exemplar teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

13 Formam habe sanorū uerborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.

Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

14 Præclarum depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

14 Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.

Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης.

15 Nosti hoc, auersatos me fuisse omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

15 Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

Δῴη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

16 Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.

Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

17 Imò quum esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

17 Sed quum Romam uenisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.

Δῴη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

18 Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

1 TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

1 TV ergo fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:

Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

2 Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc committe fidelibus hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

2 Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erūt & alios docere.

Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Tu igitur feras laborem vt bonus miles Iesu Christi.

3 Labora sicut bonus miles Christi Iesu.

Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.

4 Nemo qui militat implicatur vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.

4 Nemo militans implicat se negotiis secularibus, ut ei placeat cui se probauit.

13 Exemplar teneto, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin, quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. Cum fide, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. In fide & charitate. vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè conuerteris, De fide & charitate: vti solet interdum apud Hebræos vsurpari ב pro על.

14 Depositum, παρακαταθήκην, vel παραθήκην. hic enim variant exemplaria, sed eadē sententia manente. Vide 1. Tim. 6. d. 20, & suprà, versu 11.

17 Studiosissimè, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. d. 14.

IN CAPVT II.

2 Inter multos testes, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μεταξύ: apud Hebræos autem על pro עם: vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2. a. 4, & 3. c. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est falcariis circunseptus.

4 Vitæ, τοῦ βίου. Id est negotiis ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentibus, vt

ſimiles mercatură faceret. Itaque vită pro victu non ſatis appoſitè videtur Eraſmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apoſtolus militari. Quidam legunt, Nemo militans Deo, implicet ſe negotiis ſecularibus, & c. ſed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem ſimilitudines eſſe quarum non addatur accommodatio, quòd per ſe ſatis ſint planæ.

5 Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

Quòd ſi certet etiam aliquis, non coronatur niſi legitimè certauerit.

5 Nam & qui certat in agone, non coronabitur niſi legitimè certauerit.

6 Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

6 Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere.

7 Νόει ἃ λέγω· δῴη γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

Conſidera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

7 Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.

8 Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου.

Memento Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe ex mortuis, *factum* ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum:

8 Memor eſto Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis, ex ſemine Dauid, ſecundum Euangelium meum.

9 Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

In quo, velut facinoroſus, affligor vſque ad vincula: ſed ſermo Dei non eſt vinctus.

9 In quo laboro uſque ad uincula, quaſi malè operans: ſed uerbum Dei non eſt alligatum.

10 Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

Ideo omnia ſuſtineo propter electos, vt & ipſi ſalutem conſequantur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria æterna.

10 Ideo omnia ſuſtineo propter electos, ut & ipſi ſalutem conſequantur, quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cœleſti.

Rom.6.b.5

11 Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

Fidus *eſt hic* ſermo. ‖ nam ſi cum *eo* mortui ſumus, cum *eo* etiam viuemus:

11 Fidelis ſermo. nam ſi commortui ſumus, & conuiuemus.

Mat.10.d.33 mar.8.d.38

12 Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

Si toleramus, etiam cum *eo* regnabimus: ‖ ſi abnegamus, & ille abnegabit nos.

12 Si ſuſtinebimus, & conregnabimus: ſi negauerimus, & ille negabit nos.

Rom.3.a.3.& 9.b.6

13 Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

Si infidi ſumus, ‖ ille *tamen* fidus manet, negare ſeipſum non poteſt.

13 Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.

14 Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

Hæc ſuggere, obteſtans coră Domino ne verborum pugnas ſequantur: quod nullam adfert vtilitatem, *imò* audito res ſubuertit.

14 Hæc commone, teſtificans coram Domino. Noli contendere uerbis: ad nihil enim utile eſt, ad ſubuerſionem audientium.

6 Prius, πρῶτον. Id eſt, neceſſe eſt agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, non autem ad μεταλαμβάνειν. quod fefellit Ambroſium, & alios nonnullos. Nam ſic quoque hunc locum interpretati ſunt Vetus interpres & Eraſmus vt vix intelligas.

7 Conſidera, νόει. id eſt verſa in animo, & expende. Reſpondet enim Hebræo verbo בין. Id verò quia ne minima quidem ex parte præſtare noſtris viribus poſſumus, optat illi σύνεσιν, id eſt intelligentiam à Domino, in qua magis ac magis confirmetur. Caſtellio Induſtriam ineptè conuertit. Det igitur, δῴη γάρ. Sic iam aliquoties obſeruauimus hanc particulă vſurpari. Vulg. & Eraſ. Det enim.

8 *Factum* ex ſemine Dauid, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom.1.a.3. Filium autem Dauidis quum Chriſtum vocat, & verum hominem fuiſſe, & verum illum Meſſiam Dauidi promiſſum, ſignificat.

10 Propter electos, διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloſſ.1.d.24, & 2.Cor.1.a.5, & deinceps.

11 Cum *eo* mortui ſumus, συναπεθάνομεν. Id eſt, ſi vnà cum Chriſto & Chriſti ipſius cauſa affligimur, vt explicat Apoſtolus ipſe Rom. 8.c.17. Item 2.Corinth.1.a.5, & 4.c.10.

13 Ille *tamen* fidus manet, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deeſt coniunctio aduerſatiua, de cuius eclipſi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστόν conuertere fidum quàm fidelem, vt ſibi conſtet antitheſis τῷ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστός idem declarant atque ψευδής & ἀληθής, Rom.3.a.4.

14 Obteſtans, διαμαρτυρόμενος. Id eſt, Domino etiam vt teſte aut potius iudice aduocato, ſicut fecerunt Moſes, Ioſue, Samuel, ipſe denique Paulus Act.20. Nec enim ſatis eſt quæ ſit voluntas Domini docere, ſed zelo etiam opus eſt, eóque eiuſmodi vt teſtimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipſos etiam rebelles & contemptores. Quod nullă, &c. εἰς οὐδέν. Subauditur participiũ ὄν, abſolutè poſitum, Atticorum more. Vulgata, Ad nihil enim vtile eſt, vt omnino videatur adiecisse particulam γάρ, & ἐστί ſubaudiatur. Eraſ. Ad nullam vtilitatem, non animaduerſo helleniſmo.

15 Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

Stude teipſum probatum ſiſtere Deo, operarium qui non erubeſcat, & qui rectè ſermonem veritatis ſecet.

15 Solicitè cura teipſum probabilē exhibere Deo, operarium inconfuſibilem, rectè tractantem uerbum ueritatis.

16 Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας·

Profanos autem de rebus inanibus clamores [illegible] ad maiorem enim procedent impietatem.

16 Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem.

17 Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

Et ſermo eorum depáſcet vt gangræna: ex quibus eſt Hymenæus & Philetus:

17 Et ſermo eorum ut cancer ſerpet: ex quibus eſt Hymenæus & Philetus:

18 Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τήν τινων πίστιν.

Qui circa veritatem aberrarunt à ſcopo, dicentes reſurrectionem iam eſſe factam: & ſubuertũt quorundam fidem.

18 Qui à ueritate exciderunt, dicentes reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem.

19 Ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καί, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

Solidum tamen fundamentum Dei ſtat, habens ſigillum hoc, Nouit Dominus qui ſint ſui: &, Diſcedat ab iniuſtitia omnis qui nominat nomen Chriſti.

19 Sed firmum fundamentum Dei ſtat, habens ſignaculum hoc, Cognouit Dominus qui ſunt eius: &, Diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.

20 Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

Cæterùm in magna domo non tantùm ſunt vaſa aurea & argentea, ſed etiam lignea ac teſtacea: ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

20 In magna autem domo non ſolùm ſunt uaſa aurea & argentea, ſed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.

Rom.9.e.21

15 *Et* rectè ſecet, ὀρθοτομοῦντα. Id eſt, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipſam attinet, nihil prætermittat quod dicendum ſit: nihil etiam adiiciat de ſuo, nihil mutilet, diſcerpat, torqueat: deinde ſpectet diligenter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Eſt autem ſumpta tranſlatio ab illa legali victimarum ſectione ac diſtributione. Itaque quibus ſatis eſt Euangelium vel epiſtolam (quam vocant) cantillare, idque peregrina lingua, quam nec ipſe recitator nec populus intelligat, nimium ſunt inepti. Omitto illos qui pro verbo Domini præſentiſſima venena miſeris ouibus ita obiiciunt vt etiam ſumere cogant. Vulg. Rectè tractantem, non obſeruata metaphora, ac proinde non explicata Apoſtoli ſententia.

16 Profanos autẽ de rebus inanibus clamores, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulg. Profana autem & inaniloquia. Eraſmus, Profanas vocum inanitates. Vide 1.Tim.6.d.20. Cohibe, περιΐστασο. Ad verbum, Circunſiſte. Id eſt, obſerua & velut obſide, vt videlicet prohibeas quominus latius ſerpant, vti mox explicabimus. Vulgata Deuita. Eraſmus, Prætermittito. Procedent, προκόψουσιν. Vulgata & Eraſmus, Proficient. Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hîc ponitur, quod non videtur Latino illi verbo conueniře poſſe.

17 Gangræna, γάγγραινα. Gangrænæ comparat falſas doctrinas ex inanibus ambitioſorum hominum argutiis, quaſi ex equo (vt aiunt) Troiano prodeuntes: Eccleſiam viciſſim conferens corpori, cuius ſi partes aliquas inuaſerit gangræna, officium eſt paſtoris, tanquam periti chirurgi, proſpicere ne in νέκρωσιν & σφάκελον degeneret: & contagioni ſuos quaſi fines circunſcribere, ne ſana membra inuadat.

18 Aberrarunt à ſcopo, ἠστόχησαν. Ter omnino vſus eſt Paulus hoc verbo in his duabus epiſtolis ad Timotheum Euangeliſtam ſcribens: quo non quoduis erratum in religione ſignificatur, ſed quod eſt eiuſmodi vt fundamentum non retineatur: quæ diſtinctio omnibus præſertim Verbi miniſtris eſt neceſſaria. Subuertunt, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo ſit accipiendum hoc dictum, expoſuimus pluribus 1. Tim.4.a.1.

19 Qui nominat, &c. ὁ ὀνομάζων, &c. Id eſt qui colit, & tanquam fidelis ab illo cognominatur. Nam ſicut noſtra perſeuerantia ac ſalus nititur prouidentia Dei, qua tanquam ſub ſigillo includimur & obſignamur, ita inuocatio (id eſt cultus Dei) per Spiritum eſt veluti illius ſigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum ſumamus, quum nos illi addictos ac deuotos eſſe fateamur. Dicit ergo verè fideles non tantùm nomine, ſed re quoque eſſe Chriſtianos: quòd ſi nonnulli aliter faciant, non eſſe quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus ſalutem noſtram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod ſe eſſe dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui ſua habebant familiaria ſymbola, quæ hodie vocamus *deuiſes*.

20 In magna domo, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuiſſe tamen illos in Eccleſia. Fateor, inquit Paulus: ſed diuerſa ſunt vaſa in Eccleſia Domini.

Εὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

21 Siquis igitur seipsum ab his expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodũ vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum.

21 *Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.*

Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

1.Cor.1.a.2

22 Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidem, charitatem, pacem ‖ cum iis qui inuocant Dominum ex puro corde.

22 *Iuuenilia autem desideria fuge: sectare uero iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominũ de corde puro.*

Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

1.Tim.1.a.4. & 4.b.7 tit.3.c.9

23 ‖ Stultas autem & ineruditas quæstiones reiice, sciens eas gignere pugnas.

23 *Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generãt lites.*

Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον.

24 Seruum autem Domini nõ oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos.

24 *Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem,*

Ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μήποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας,

25 Cum lenitate erudientem eos qui contrario animo sunt affecti: ecquando det eis Deus vt resipiscentes agnoscant veritatem:

25 *Cum modestia corripientẽ eos qui resistunt: nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam ueritatem,*

Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

26 Et elapsi ex diaboli laqueo, à quo captiui tenentur, mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem.

26 *Et resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiuitenentur ad ipsius uoluntatem.*

Κεφάλαιον γʹ

CAP. III.

CAP. III.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.

1.Tim.4.a.1 2.pet.3.a.3 iude c.18

1 Illud autẽ scito, ‖ fore vt extremis diebus instent tempora molesta.

1 *Hoc autẽ scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa:*

Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

2 Erunt enim homines sui amãtes, auari, gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, impuri,

2 *Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,*

21 Expurgarit seipsum, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritum Dei repurgamur, in qua magis ac magis alii demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, ab his: quia sanctificatio duo complectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberũ arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, non quòd filii Adam, sed quòd filii Dei simus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 Qui inuocant, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1.Cor.1.a.2.

23 Ineruditas, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. Sine disciplina.

24 Tolerantem malos, ἀνεξίκακον. vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit Patientem.

25 Qui contrario animo sunt affecti, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita sunt vitandi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulgata, Qui resistunt. Erasmus, Qui obsistunt, quasi scriptum sit ἀνθισταμένους, quod multos fefellit interpretes. Ecquãdo, &c. μήποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act.17.c.12, & Rom. 11.b.14. Vt resipiscentes agnoscant veritatem, μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Vulgata & Eras. ad verbum, Pœnitentiam ad cognoscendum veritatem. Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomẽ non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo resipiscentiam interpretari.

26 Mentis sanitatem recipiant ad *præstandam* illius voluntatem, ἀνανήψωσιν εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Aut ego vehementer fallor, aut ex vicinis relatiuis αὐτοῦ & ἐκείνου, illud omnino ad diabolum, istud verò ad Deum pertinet. Verbum autem ἀνανήφειν malui aliquo verborum ambitu explicare, quàm resipiscẽdi verbo vti, quo modo soleo τὸ μετανοεῖν interpretari.

IN CAPVT III.

2 Gloriosi, ἀλαζόνες. Vulg. Elati. Eras. Fastuosi. neuter satis rectè. Vide Rom.1.d.29. Impuri, ἀνόσιοι. Id est, quibus nullum ius est nec fas. Eras. Impii, ἀσεβεῖς. Vulg. Scelesti, χαρίεντες.

Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

3 Charitatis expertes, nescii fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

3 *Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,*

Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

4 Proditores, præcipites, inflati, voluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

4 *Proditores, proterui, tumidi, uoluptatum amatores magis quàm Dei:*

Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

5 Habentes formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. illos igitur auersare.

5 *Habentes speciem quidem pietatis, uirtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*

Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

6 Ex his enim sunt isti qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, onustas peccatis, actas cupiditatibus variis:

6 *Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur uariis desideriis:*

Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

7 *Semper discentes, & nunquam ad scientiam ueritatis peruenientes.*

Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

8 ‖ Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt veritati: homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt ueritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.*

Exod.7.b.11

Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

9 Sed non procedent amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorum fuit.

9 *Sed ultrà non proficient. insipientia enim eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

10 Tu verò assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

10 *Tu autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

3 Charitatis expertes, ἄστοργοι. Vulgata, Sine affectione. Eras. Carentes affectu. Vide. Rom.1.d.30.

5 Formam, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipsam formã & effigiem pietatis, sicut in Lege proponitur omnium oculis spectanda. Sed quorsum ista cognitio, nisi vis eius nos afficiat? Sin autem respicias istorum hypocrisin, significabit μόρφωσις inane pietatis simulacrum. Ideo Vetus interpres Speciem interpretatur.

6 Ex his, ἐκ τούτων. Quis tandem Apelles magis graphicè ista hominum monstra depinxerit, qui sese hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? Qui irrepunt, οἱ ἐνδύνοντες. Id est, qui veluti sese immergunt. Vulg. Qui penetrant. Eras. Qui subeunt.

8 Iannes & Iambres, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit Mambres. Cæterùm necesse est Paulum hæc nomina accepisse vel ex libris qui interciderint, vel ex traditione aut commentariis aliquibus Hebræorum. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? At nimium sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas, sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentũ x11. Patriarcharũ, Proteuãgeliũ, (quasi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdiæ acta Apostolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus. Neque enim dubium est quin diabolus hanc telam non ita pridem exorsus, tandem etiam absoluat, nisi pii magistratus quorundam audaciæ & typographorum etiam nonnullorum αἰσχροκερδίᾳ obuiam ierint.

9 Amplius, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà versu 13.

10 Assequutus es, παρηκολούθηκας. Erasmus, Affectatus es. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit significare quã affectari, vti solet qui indiuiduus est comes. Quæritur igitur quid sit assequi, id est adipisci alterius persequutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit affectari alicuius doctrinam & vitæ rationem. deinde quomodo dici possit Timotheus affectatus persequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconii, Lystris sustinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ commemorantur Act.13 & 14. Quòd si quis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidẽ fateor de affectatore dici, (vt suprà, 4.b.6) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt peruruditè obseruauit Budæus. vnde δυσπαρακολούθητα vocantur quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi.

Vitæ meæ rationem, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus, *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui Institutionem interpretantur.

Propositum, τῇ προθέσει. Id est τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

11 Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

11 Persequutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnib' eripuit me Dominus.

11 *Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconii, Lystris: quales persequutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

12 *Et omnes qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*

13 Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

13 Improbi autem homines & impostores procedent in peius, tum seducentes *alios*, tum seducti *ipsi*.

13 *Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*

14 Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.

14 At tu permane in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

14 *Tu verò permane in iis quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*

15 Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere in salute, per fidem quæ est in Christo Iesu.

15 *Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem quæ est in Christo Iesu.*

2.Pet.1.d.20

16 Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ.

16 Tota Scriptura diuinitus *est* inspirata, & vtilis ad doctriná, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem, quæ *est* in iustitia:

16 *Omnis Scriptura diuinitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:*

17 Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

17 Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

17 *Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.*

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ.

1 Obtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

1 *Testificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduentum ipsius & regnum eius.*

11 Antiochiæ, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act.13, & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 Procedent, προκόψουσι. Vulg. & Eras. Proficient. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illi limites constituti, quos non possit præterire: vt prædixit se pseudapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, Suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. de certis enim hominibus illic agit: hic verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedum aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores.

17 Homo Dei, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים, id est homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1.Tim.6.c.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis prædicatio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inuenturos: quod & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Iam verò, si ita est vt non aliunde petere debeant Pastores quicquid pabuli præbendum est gregi, aut ostendant impuri Sophistæ & verbi Dei caupones, gregem non oportere in ea doctrina quæ à Pastoribus proponitur, acquiescere: aut miserè decipi tum Pastores tum greges, qui verbo Domini scripto non acquiescant. Damnemus etiam blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam non scripserit sed solos quosdam perfectos docuerit: & Verbum decidendis religionis controuersiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus autem de τοῦ ἀρτίου Matth.21.b.16, quem idem ille compositum duntaxat conuertit, id est nimirum ad perfectam illam sapientiam audien-

dam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. O bonitatem & modestiam omnium execratione dignam. Auget autem significationem verbi præpositio ἐξ, quamobrem conuerti Perfectè instructum.

2 Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

2 Prædica sermonem, insta tēpestiuè, intēpestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina.

2 *Prædica verbum, insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.*

3 Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

3 Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores:

3 *Erit enim tempus quū sanam doctrinā non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magistros, prurientes auribus:*

4 Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

4 Et à veritate quidem aures auertent, ad fabulas verò conuertentur.

4 *Et à veritate quidē auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.*

5 Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

5 At tu vigila in omnibus, perfer, opus perage Euangelistæ, ministerii tui plenam fidē facito.

5 *Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.*

6 Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

6 Nam ego iam libor, & tempus meæ resolutionis instat.

6 *Ego enim iam delibor, & tempus resolutionis meæ instat.*

7 Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.

7 Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.

7 *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui,*

8 Λοιπόν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

8 Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.

8 *In reliquo, reposita est mihi corona iustitiæ, quā reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt aduentum eius.*

9 Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.

9 Stude venire ad me citó.

9 *Festina ad me venire citò.*

10 Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.

10 Nā Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.

10 *Demas enim me reliquit, diligens hoc seculū, & abiit Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*

IN CAPVT IIII.

3 Ipsi sibi, ἑαυτοῖς. Vulgata & Eras. Sibi. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet sciētes ac prudentes sibi suæ perniciei ac exitii fieri instrumenta, vt (quemadmodum inquit ille) ne ipsa quidem salus illos possit seruare. Eant nunc cæci homines, & clamitent crudelem esse Dominum si plerique mortales tandiu sunt in errore versati.

4 Ad fabulas, πρὸς μύθους. Id est falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus, vt veritatis apertam lucem malit modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 Perfer, κακοπάθησον. Hîc κακοπαθεῖν nō significat affligi dūtaxat, sed quæuis perferre. Vulg. Labora: non expressa Apostoli sententia. Eras. Obdura in afflictionibus: ambiguè. Ministerii tui plenam fidem facito, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comproba te germanū esse Dei ministrū. Vide Luc.1.a.1. Vulgata, Ministerium tuum imple. ignorauit enim quid sit πληροφορία. Eras. Ministerium tuum ad plenum probatum reddito, non ineptè. Neque enim hîc agit de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 Libor, σπένδομαι. Id est pro libamento offeror. Vulgata, Delibor: ineptè. Eras. Immolor. Vide Philip.2.c.17. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur.

8 Qui expetiuerint, τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respōdet verbo Hebræo חפץ, quod & pro desiderare accipitur, vt 1.Reg.9.c.19. vel, אהב. Vulg. & Eras. Qui diligunt.

10 Demas, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscens ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptam fuisse, quum in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis. Amplexus pr. sec. ἀγαπήσας τὸν &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, Diligens. In Galatiam, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τῶν αἱρέσεων legit εἰς Γαλλίαν, in Galliam: & hanc etiam lectionem reprehendit.

Coloss. 4. b. 9

Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ᾽ ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ· ἐστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.

Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.

Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.

Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδῴη αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου. λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.

Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι᾽ ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Suprà 1. b. 16

Ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

11 ‖Lucas mecũ est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium,

12 Porro Tychicũ misi Ephesũ.

13 "Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.

14 Alexãder faber ærarius" multa mala mihi exhibuit: reddat ei" Dominus secundum facta ipsius.

15 Quẽ & tu caue: vehemẽter enim restitit sermonibus nostris.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed" omnes me deseruerunt: ne illis imputetur.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me" fieret fides præconii" quod audirẽt omnes Gẽtes: & ereptus fui ex ore leonis.

18 Et eripiet me Dominus" ab omni opere malo, seruabitque "regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & ‖Onesiphori familiam.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem" reliqui Mileti ægrotantem.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

11 Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi utilis in ministerium.

12 Tychicum autem misi Ephesum.

13 Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, ueniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.

14 Alexander ærarius multa mala mihi ostẽdit: reddat illi Dominus secundum opera eius.

15 Quẽ & tu deuita. ualde enĩ restitit uerbis nostris.

16 In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerũt: non illis imputetur.

17 Dominus autẽ mihi adstitit, & confortauit me, ut per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.

18 Liberabit autem me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cæleste: cui gloria in secula seculorum. Amen.

19 Saluta Priscam & Aquilã, & Onesiphori domum.

20 Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.

21 Festina ante hyemem uenire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

13 Penulã, φελόνην. In hoc vocabulo scribendo non cõuenit librariis. nam in nonnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid sit φελόνη variè tradunt. volunt enim quidam esse nõ penulã, sed scriniolum: quidam verò volumen. Ego non modò existimo penulam esse, qua pro pallio vtebantur veteres, sed etiam φελόνην Romanum esse vocabulum, metathesi literarum corruptum, adeo quidem vt etiam φαινόλης, & quidẽ rectius scribatur: quod tamẽ vocabulũ negat Romanũ esse Athenæus lib. 3. Quid sit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cõiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2. cap. 3, Χλαμὺς δὲ ἣν ἔνιοι μαντύην, (nos vocamus *une mante, ou un mantean*) οἱ δὲ ἐφεστρίδα, οἱ δὲ βίρρον καλοῦσι, θλίψιν καὶ στενοχωρίας καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδίκην μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεριέχειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης.

14 Multa mala mihi exhibuit, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Heb. הראית עמך קשה id est, Ostẽdisti populo tuo dura, Psal. 60. a. 5, pro Fecisti vt videret & experiretur dura. Nõ dissimili genere loquendi puto Latinos vti quũ dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, Multa mala mihi ostendit. Erasmus, Multis malis me affecit. Quod autem attinet ad verbum ἀποδῴη, quod nonnulli per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio, id verò frustra nonnullos torsit, vt alibi diximus: quum is manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quanquam imitandum non sit hoc exemplũ absque magna cõsideratione. Spectandũ enim etiam est quis loquatur.

16 Omnes, πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat?

17 Fieret fides præconii, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus suprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id est præconium, κατ᾽ ἐξοχὴν vocat Euangelii prædicationem. Vulgata, Prædicatio impleretur: non expressa Apostoli sententia. Erasmus, Præconium expleretur: nihilo certè felicius, nisi quòd in annotationibus rectius explicat. Quod audirẽt, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbũ, Et audirent, sub. illud. quod dicendi genus alibi exposuimus. Leonis, λέοντος. Sic Neronem vocat formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim vsitata.

18 Ab omni opere malo, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Idest, purum me conseruabit ne quid admittam Apostolo indignum. Regno suo, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, vt regni sui participem faciat.

Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ᾽ ὑμῶν. ἀμήν.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *eius sit* vobiscum. Amen.

22 Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia uobiscum. Amen.

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

Scripta est Roma secunda ad Timotheum, "qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quũ Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

23 Qui primus, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & suppositum fuisse non dubito.

Epistola Pauli Apostoli ad Titum.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου πρὸς Τίτον ἐπιστολή.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α΄.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ᾽ εὐσέβειαν·

Ἐπ᾽ ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

CAP. I.

1 PAulus "seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi "secũdum fidem "electorum Dei, & agnitionem "veritatis quæ est secundũ pietatem:

2 "Ad spem vitæ æternæ" quam promisit Deus ille mentiri nescius, ‖ante tempora secularia,

patefecit autẽ temporibus suis:

CAP. I.

1 PAulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundũ fidem electorum Dei, & agnitionem ueritatis quæ secundum pietatem est:

2 In spem uitæ æternæ, quã promisit qui non mẽtitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis:

Rom. 16. d. 25
ephes. 3. b. 9
colos. 1. d. 26
2. tim. 1. c. 9
1. per. 1. d. 20

IN CAPVT I.

1 Seruus, δοῦλος. Id est minister, qua ratione etiam Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43. b. 10, & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Christo attributa minimè debuerit offendi. Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum cõsentire qui fuerunt à mundi origine. Electorum Dei, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. i. eorum quos Deus elegit, quasi electitios dicas. Veritatis, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ᾽ ἐξοχὴν, vt Iohan. 17. c. 17. Gal. 3. a. 1. Coloss. 1. a. 5, & alibi sæpe: hic tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatẽ pertinet. Obseruari autẽ debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, i. agnitionis. Neq; enim cognitione duntaxat, sed etiã agnitione veritatis constat electorum fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuum, quòd interdum τὸ γνῶναι accipiatur ἀντὶ τοῦ ἐπιγνῶναι, vt 1. Iohan. 2. a. 3, & 4, & alibi aliquoties.

2 Ad spem, ἐπ᾽ ἐλπίδι. id est εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos non possit, quum nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1. Corinth. 13, fore vt prophetia & instructio aboleatur, quum nullus iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, In spe. Castellio, Cum spe, quod mihi non placet. Quam promisit, ἣν ἐπηγγείλατο, id est, quam vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis præuisam fidem vel merita, faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. Ante tempora secularia, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Eras. Ante tempora æterna: quam interpretationem cur reiiciam diximus 2. Tim. 1. c. 9. Omnino enim coactum est æterna interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, A temporibus æternis, si ita libeat interpretari: sed ante tempora æterna: vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπαγγέλλεσθαι ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen. 3. c. 15, nedum ad promissionem eãdem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora secularia, idem declarat atque ante omnem seculorum seriem, siue priusquam hic mundus esset, vt Iohan. 17. a. 5. i. ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes. 1. a. 4,) id est eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora secula-

ria vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Timoth. 1.c.9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos.

Galat. 1.a.1

3 Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν·

3 "Videlicet sermonem illũ suũ, per prædicationem ‖ quæ cócredita est mihi ex mãdato "seruatoris nostri Dei: Tito germano filio "in communi fide:

3 Verbum suum in prædicatione quæ credita est mihi secundum præceptũ saluatoris nostri Dei. Tito dilecto filio secundum communem fidem:

καὶ V.

4 Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

4 "Gratia *sit tibi*," misericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Iesu Christo seruatore nostro.

4 Gratia & pax à Deo Patre, & Christo Iesu saluatore nostro.

5 Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

5 Huius rei gratia reliqui te in Creta vt quæ reliqua sunt "corrigas, & "constituas oppidatim presbyteros, sicut ego tibi mandaui:

5 Huius rei gratia reliqui te Cretæ ut ea quæ desunt corrigas, & constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi:

1. Tim. 3.a.2

6 Εἴ τίς ἐστιν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

6 ‖Siquis est inculpatus, "vnius vxoris vir, liberos habens fideles, nõ obnoxios crimini luxus, vel qui non sint "refractarii.

6 Siquis sine crimine est, unius uxoris uir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut nõ subditos.

7 Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

7 Oportet enim episcopũ inculpatum esse, tanquã "Dei dispensatorem, "non sibi pertinaciter placentem, nó iracundum, "nó vinosum, non percussoré, non turpiter lucri cupidum:

7 Oportet enim episcopũ sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem, non superbum, non iracundum, nõ uinolẽtum, non percussorem, non turpis lucri cupidum:

8 Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ.

8 Sed hospitalé, "bonorũ amantẽ, "tẽperãtẽ, "iustũ, piũ, cõtinẽtẽ.

8 Sed hospitalem, benignũ, sobrium, iustum, sanctum, continentem:

9 Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

9 "Tenacem fidelis illius sermonis "qui ad doctrinam facit, vt possit etiã exhortari per doctrinam sanam, & contradicẽtes conuincere.

9 Amplectentem eũ qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, ut potens sit & exhortari in doctrina sana, & eos qui contradicunt arguere.

10 Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς·

10 Sunt enim multi refractarii, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè ii qui sunt "ex Circuncisione.

10 Sunt enim multi etiam inobedientes, uaniloqui & seductores, maximẽ qui de Circuncisione sũt.

11 Οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

11 Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertũt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

11 Quos oportet redargui: qui uniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

12 Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

12 Dixit quidã ex ipsis proprius ipsorum "propheta, "Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.

12 Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mẽdaces, malæ bestiæ, uentres pigri.

13 Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·

13 Testimonium hoc est verũ. quã ob causam eos redarguito "præcisè, "vt sani sint in fide:

13 Testimonium hoc uerũ est. quãob causam increpa illos durè, ut sani sint in fide:

1. Tim. 1.a.4

14 Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

14 ‖Non attendẽdo Iudaicis fabulis, & mãdatis hominum auersantium veritatem.

14 Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à ueritate.

Rom. 14.d.20

15 Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.

15 ‖Omnia quidem pura puris: pollutis autem & infidelibus nihil est purũ, sed polluta est eorum & mens & conscientia.

15 Omnia munda mundis, coinquinatis autẽ & infidelibus nihil est mũdũ, sed inquinatæ sunt eorũ & mens & conscientia.

16 Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

16 Deum profitẽtur se scire, sed factis negant, quumsint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum "reprobi.

16 Cõfitentur se nosse Deũ, factis autem negant, quũ sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

3 Videlicet sermonem illum suum, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Luc. 1. e. 55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro sponsione, & hac etiam ratione videri possit probabile, Filium Dei à Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan. 1.a.1. Seruatoris, σωτῆρος. Id est, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conseruauit: aut periclitantes liberauit. iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita exposuit Cicero ipse lib. 4. in Verrem, fassus ita magnum esse hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non possit. Vide 1. Tim. 1.a.1. In communi fide, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id est fidei respectu, quæ quidem & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione sint fratres, sicut ministerii respectu ille genuit, hic genitus est in fide.

4 Gratia *sit tibi*, χάρις. Cur ista adiecerim, exposuimus Rom. 1.a.7. Misericordia, ἔλεος. Vide 1. Tim. 1.a.1. Origenes hoc non legit hoc in loco.

5 Corrigas, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chrysostomo Erasmus, propter additã præpositionem ἐπί, quæ indicat Titum in eo opere perficiendo Paulo successisse. Constituas, καταστήσῃς. Vide Act. 14. d. 23, ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi mandaui. Vide etiam 1. Tim. 5.d.22.

6 Vnius vxoris vir, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ. Vide 1. Tim. 3.a.2, & 5.b.9. Refractarii, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicũtur equi vel boues qui iugum subire nolunt. Vulg. Non subditi. Eras. Intractabiles.

7 Dispensatorem Dei, Θεοῦ οἰκονόμον. Id est, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit. Non sibi pertinaciter placentem, μὴ αὐθάδη. Vel, non asperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Põponii Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cupiã cæteri præ seipso displiceant: vt hoc vitiũ meritò sit à Græcis αὐθάδεια vocatũ, quã meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξύνοικον, vt annotauit doctissimus interpres. Ab eo autem vitio alienissimos esse oportet Christi ministros, quibus contrà nihil esse debet κοινωνικώτερον. Vulg. Superbũ, & mox ver. 10, Inobedientẽ. Eras. Præfractum. Gallicè possis vocare, *Content de sa personne*. Non vinosum, μὴ πάροινον. Vulg. Vinolentum. quod meritò mutauit Erasmus. Vide 1. Tim. 3.a.3.

8 Bonorum amãtem, φιλάγαθον. Vulg. Benignum, impropriè. Erasmus, Bonarum rerum studiosum. Ego malo ad personas quàm ad res referre. Dixit enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc consequitur. Temperantem, σώφρονα. Vel circunspectum & sani iudicii, & singulare moderationis exemplar. Id enim significari nomine σωφροσύνης, sæpe iam diximus, quanuis interdũ minus latè pateat. Vulg. & Eras. Sobrium, ambiguè, nec satis expressè hoc in loco. Hieronymus, Castum, vel pudicum: eo nomine etiam Veterem interpretẽ reprehendens quòd pro pudico prudentem verterit: ineptè profectò, vt rectè annotauit Erasmus. Nam (inquit Erasmus) tuendæ virginitatis studio, quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quasi verò σωφροσύνην ab vxoribus non requisierit Apostolus, 1. Tim. 2.d.15. Iustum, pium, δίκαιον, ὅσιον. Ista nõ sunt synonyma, sed illud quidem ad posteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem spectat: ~~quod non vidit Hieronymus~~.

9 Tenacem, ἀντεχόμενον. Vulg. Amplectentem, non rectè. Fidelis illius sermonis, τοῦ πιστοῦ λόγου. Fidelem seu fidum sermonem vocat suo more, cui meritò credi possit, siue qui nunquam fallat. quamobrem etiam veritatis nomine significatur, Iohan. 17.c.17, & alibi sæpe. Vetus interpres & Erasmus articulum omiserunt, qui tamen sua emphasi non caret.

Κεφάλαιον β. — CAP. II. — CAP. II.

1 Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

1 At tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

1 Tu autẽ loquere quæ decẽt sanãdoctrinã

Qui ad doctrinam facit, κατὰ τὴν διδαχήν: id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, siue (vt loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. Vulg. & Eras. Qui secundum doctrinam est: admodum obscurè.

10 Ex Circuncisione, ἐκ περιτομῆς. Id est ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam nõ simpliciter puto Iudæos hoc nomine significari, sed eos qui cũ Christo Legem coniungebant, quales fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

12 Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis inquit, Cretẽses alloquens vel Iudæos, vel certè Iudæorũ placitis addictos. Propheta, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretẽsium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laertius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς Θεῷ· φασὶ γὰρ καὶ προγνωστικώτατον γεγονέναι. Ferunt, inquit, Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadã vi res futuras intelligendi præditum fuisse. Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius: & ab Atheniensibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrandæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum vnius fit mentio Act. 17.e.23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati. Alioquin etiam cõmuni nomine notum est poetas dici vates. Cretenses, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iampridẽ & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 Præcisè, ἀποτόμως. Id est durè ac sine vllis ambagibus. Itaque Vetus interpres rectè conuertit Durè: & Erasmus, Seueriter, sed expressa duntaxat sententia, non autem ipso vocabulo. Vt sani sint, ἵνα ὑγιαίνωσιν. ὑγιὲς, id est sanũ, Græcis dicitur quicquid meritò probandũ est, & quale esse debet, id est integrũ & sine vitio.

15 Mens & conscientia, νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur συντήρησις, quæ propositiones suppeditat. συνείδησις verò, id est conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assũptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tãdẽ erit conclusio τοῦ πρακτικοῦ?

16 Reprobi, ἀδόκιμοι. Vide 1. Cor. 9.d.27. Videtur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur

omnium sanctissimi, ἀπειθεῖς qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere: ἀδόκιμοι qui quũ videri vellent soli tenere iustitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

2 Vt senes sobrii sint, verandi, temperantes, sani fide, charitate, tolerantia.

2 Senes ut sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patiẽtia.

Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

3 Anus itidem, vt *sint* habitu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo seruientes, honestatis magistræ:

3 Anus similiter in habitu sancto, nõ criminatrices, non multo uino seruientes, bene docentes:

Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

4 Vt ad sapientiam instruant adolescẽtulas, vt maritos suos diligant, vt liberos ament,

4 Vt prudentiam doceãt adolescentulas, ut uiros suos ament, filios suos diligant,

Ephes.5.c.23

Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

5 Vt temperantes sint, puræ, domi manentes, bonæ, subiectæ suis viris: ne sermo Dei blasphemetur.

5 Prudẽtes, castas, domus curã habentes, benignas, subditas uiris suis, ut non blasphemetur uerbũ Dei.

Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

6 Adolescentes itidem adhortare vt sint temperantes:

6 Iuuenes similiter hortare ut sobrij sint.

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

7 Per omnia teipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

7 In omnibus teipsũ præbe exemplum bonorũ operum, in doctrina, integritatem, grauitatem,

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

8 Sermonem sanum, qui damnari non possit: vt qui se ex aduerso *opponit*, erubescat, nihil habẽs quod de vobis dicat mali.

8 Verbum sanũ, irreprehẽsibile: ut is qui ex aduerso est uereatur, nihil habens malũ dicere de nobis.

Ephes.6.a.5 coloss.3.d.22 1.pet.2.c.18

Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας,

9 Seruos *hortare* vt suis dominis subiiciant sese, vt in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores:

9 Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, nõ contradicentes:

Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

10 Nihil interuertentes, sed omnem bonam fidem ostendẽtes, vt doctrinã Seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

10 Non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: ut doctrinam Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus.

1.Cor 1.a.1 col.1.c.21

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

11 Illuxit enim gratia illa Dei salutifera omnibus hominibus.

11 Apparuit enim gratia Dei salutaris omnibus hominibus.

IN CAPVT II.

3 Habitu qui sanctimoniam deceat, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto satis commodè explicatã Apostoli sententiam. Vulg. In habitu sancto, pro quo scribendũ putarim, Sanctæ. Eras. In habitu qui religionem 5 deceat. Honestatis magistræ, καλοδιδασκάλους. Vulg. Bene docentes. Eras. Vt honesta doceant.

4 Vt ad sapientiam instruant, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulg. Vt prudentiam doceant. Eras. Quò possint modestas reddere adolescentulas. Neutrum rectè, vt opinor.

5 Domi manentes, οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent, quod reprehẽdit 1. Tim.5.b.13. Huc 10 pertinet quod de Phidia memoratur, ipsum Eliensibus Venerẽ fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum οἰκουρίας & silentii. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, Domus curam habentes: quanuis hoc ex illo consequatur. Eras. Domus custodes.

7 Grauitatem, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam componat adeuntes. Quod autem in veteribus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redũdare, & ex margine irrepsisse, quum illic esset annotatum pro ἀδιαφθορίαν. 15

9 Vt in omnibus, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, nonnulli ad posterius referunt: ego ad posterius malo. Sed vtrouis modo hæc distinguas, particulam vniuersalem ita nos oportet circunscribere vt ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à seruis non possint. Sint *eis* accepti, εὐαρέστους εἶναι, id est, ita se gerant vt dominis placeant illorum obsequia. Vulg. Placentes, Eras. Illis placeant, sententia rectè expressa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, 20 boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambrosius legit ἀρίστους optimos, sed corruptè.

10 Nihil interuertentes, Μὴ νοσφιζομένους. Vulg. Non fraudantes. Eras. Non suffurantes. Vide Act.5.a.1. Fidem, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem ostendere, significat fideliter & 25 absque vlla fraude res domini sui tractare.

11 Mundanis

salutifera ἡ σωτήριος ...

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·

12 Erudiens nos vt abnegata impietate & mundanis cupiditatibus, temperanter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

12 Erudiens nos ut abnegãtes impietatem et secularia desideria, sobriè et iustè & piè uiuamus in hoc seculo:

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

13 Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduentum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi,

13 Expectantes beatam spẽ & aduentum gloriæ magni Dei, & Saluatoris nostri Iesu Christi,

Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum peculiarẽ, studiosum bonorum operum.

14 Qui dedit semetipsum pro nobis ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mũdaret sibi populũ acceptabilem, sectatorem bonorum operum.

Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te despiciat.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te cõtẽnat.

12 Mundanis cupiditatibus, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. i. Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi istius rationes referuntur.

13 Et illustrem illum aduentũ, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit cõuertere nomẽ ἐπιφανείας, quod vsurpauit Paulus de industria, vt eius posterioris aduentu iubar illud maximè illustre oculis nostris repræsentaret. Dicun-5 tur enim ἐπιφαίνεσθαι quæ repẽtè cõspecta oculos omniũ in se cõuertunt, quòd cum splẽdore quodã emicẽt. Vetus igitur interpres hoc non expressit quũ passim cõuerteret Aduentũ. i. παρουσίαν, quẽ quũ aliis aliquot locis secutus sit Erasmus, mirari posset quispiã cur hoc in loco maluerit (absurdè profectò) interpretari Illustrationẽ, quũ præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis annotationib[9] exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicã.

Gloriæ magni illius Dei ac Ser. &c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidẽ non desunt plurima apertissima 10 deitatis Christi (sic enim loqui nos cogunt impuri & ingrati homines qui ex Deo Christo, diuinũ hominẽ faciunt) ~~testimonia~~: sed quæcunque se nobis offerunt eiusmodi vt sine manifesta calumnia non possint aliò torqueri, cur, obsecro, non vtrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus nõ potius retineamus quàm vel tantillũ hæreticis concedamus? Itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quòd nobilissimos quosuis locos ad eam rem pertinẽtes, non modò nobis sciẽs ac prudẽs sinat è manibus elabi, sed etiam to-15 tis viribus extorquere conetur. Neque verò reformido ne quis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquam quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure autẽ an iniuria hoc dicã, iudicẽt qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me aduersus illius opinionẽ explicata. Illis verò hæc etiam adiũgere licebit. Non adfero eorum interpretũ & Græcorũ & Latinorum authoritatẽ qui summo cõsensu hunc locum aduersus Aria-20 nos tanquã apertissimũ citarunt, (quibus ipse vnicum Ambrosiũ opponit, cuius tamen cõmentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse quũ alibi cõqueratur, hîc sanè manifestè ex stylo ipso ita esse factũ apparet) sed veritatẽ ipsam adfero. Primùm, nomẽ ἐπιφανείας nusquã tribui in Nouo testamẽto nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionẽ vt ad vnũ idẽmque subiectũ (i. ad vnũ Iesum Christum) referatur vtrunque prædicatum. Quod [illegible] ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respon-25 deat. Non hic, inquit, simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate cõstituti. Tunc apparebit maiestas nostra quũ aperietur gloria magni Dei Patris & seruatoris nostri Iesu. Quæso verò, lector, attentius mecũ hanc rationẽ expende. Quia adiungitur nomẽ gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (i. splendentẽ illã & coruscã Domini apparitionẽ) sed φωτισμὸν i. illustrationẽ: idque non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed no-30 stri habita ratione, qui tũ illustrabimur quũ gloria illa Dei aperietur: vt quodãmodo etiã tũ in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tã est cæcus & hebes vt ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquã, non videt ἐπιφανείας significationẽ ex aliis locis potius petẽdam? quis ista nõ intelligit cohærere, & augustam aduẽtus Dei maiestatẽ his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco conuerterit illustrationem, sententia Apostoli minimè certè expressa. Quod autem ad al-35 terum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico nõ magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illã loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis (nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος, Θεὸς καὶ πατὴρ) communis: ~~quum præsertim~~ (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic concludo, Christum Iesum hîc apertè magnum Deum dici, qui 40 & beata illa spes nostra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 Peculiarem, περιούσιον. Vulg. Acceptabilem, prorsus malè. Heb. סגלה, quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιουσίας enim vocãt Græci quod quum supersit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demẽso suo suũ defraudãs geniũ comparsit mi-45 ser. Eiusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallicè possis vocare *L'espargne*. Hoc autem vocabulũ finxerunt Græci interpretes, vt etiam ἐπιούσιον, de quo diximus Matth.6.b.11. quod postea vsurpare non dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nanzianzenus.

15 Imperio, ἐπιταγῆς. i. Cum authoritate summa, tanquã Dei legatus, neque suo sed illius nomine agẽs 50 omnia. Itaq; adiecit, Nemo te despiciat: quib[9] verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Eras. Cum omni præcipiẽdi studio: nõ expressa Pauli sentẽtia. Despiciat, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hîc declarat quàm ὑπερφρονεῖν: quo modo

Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc verbo duntaxat, sed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιβλέπω, περιβαίνω, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν significat circunspicere, & in aliquo contemplando occupatum esse: vt in illo Aristophanis versiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id est, per aerem gradior, & circunspicio solem, siue, in contemplando sole occupor. At Hieronymus, hunc eũdem Aristoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe, Scando per aerem, & pluris me noui esse quàm solem. At ista certè Hieronymi non sunt. nam etsi illic pro despicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen despicere non aliud declarabit quàm ex superiore loco aspicere. quanquam hæc quoque declaratio valde est violenta.

Κεφάλαιον γʹ

CAP. III.

CAP. III.

Rom. 13. a. 1

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

1 Suggere ipsis vt sese subiiciãt principatibus ac potestatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonũ sint parati:

1 Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse:

Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πρᾳότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

2 Necuius famam lædant, vt sint à pugnis alieni, moderati, omnem exhibentes lenitatem erga quosuis homines.

2 Neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinẽ ad omnes homines.

1. Cor. 6. b. 11

Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

3 Nam eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, seruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alii alios odio prosequentes:

3 Eramus enim aliquãdo et nos insipiẽtes, increduli, errãtes, seruiẽtes desideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem:

Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

4 Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei,

4 Quũ autẽ benignitas et humanitas apparuit saluatoris nostri Dei,

2. Tim. 1. c. 9

Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

5 Non ex operibus iustis quæ fecerimus nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationem Spiritus sancti:

5 Nõ ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secũdũ suã misericordiam saluos nos fecit per lauacrũ regenerationis & renouationis Spiritus sancti:

Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

6 Quem effudit in nos copiose per Iesum Christũ seruatorem nostrum:

6 Quẽ effudit in nos abũde per Iesum Christum saluatorem nostrum.

Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

7 Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secũdum spem vitæ æternæ.

7 Vt iustificati gratia ipsius, hæredes simus secũdũ spem vitæ æternæ.

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ· ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.

8 Fidus est hic sermo, & hæc volo te affirmare, vt studeant bona opera tueri qui crediderunt Deo, id est, quæ sunt honesta & hominibus vtilia.

8 Fidelis sermo est, & de his volo te confirmare, vt curẽt bonis operibus præesse qui credũt Deo. hæc sunt bona & vtilia hominibus.

IN CAPVT III.

5 Ex operibus iustis, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbũ, Ex operibus quæ fiunt in iustitia. i. iustè, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Mosis, id est ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copiosè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antithesis misericordiæ, nisi omnia opera semel excluderentur, vti fatebitur quisquis non erit nimium contentiosus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnium excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid sit seruare, an videlicet hoc nihil aliud sit quàm merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nonne apertè verbum Dei detorquet? Per lauãcrum, διὰ λουτροῦ. Hoc argumentatur à Baptismi sacramento (vt alibi solet) sicut exposuimus Gal. 3. d. 27, & Coloss. 2. b. 12, re videlicet cum signo coniunctã: aut simpliciter de nostri per Spiritum sanctum cum Christo coniunctione & istius effectis loquitur. Nam & alibi de hac eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptismi tamen peculiariter meminit, sed Spiritum sanctum ab ipsius in nobis effectu, aquam vocat, nempe Iohan. 3. a. 5. sicut & alibi eundem comparat igni, Matth. 3. c. 11. Et renouationem, καὶ ἀνακαινώσεως. Vel, Et renouationis. Sed illud malo, vt plenior sit epexegesis. Sic enim Spiritus sanctus explicabit lauacri nomen, renouatio verò regenerationem declarabit. Spiritus sancti, πνεύματος ἁγίου. Id est, quam præstat & efficit vis Spiritus sancti. Quid sit autem renasci & regenerari, alibi dictum est.

7 Vt iustificati, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iustificationis nomẽ largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Christo consequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis sanctificandis efficaciam, vt simus ἄρτιοι. i. perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iustificandi verbum Rom. 8. f. 30.

8 Bona opera tueri, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id est, bonis operibus sedulò vacare. Sic Latinè quoque dicitur aliquis officiũ ac munus suum tueri, pro quo vulgò dicimus *Maintenir, ou entretenir*. nec possum dubitare

quin vera hæc sit huius loci explicatio. Vulgata, Bonis operibus præesse. quod non intelligo. nam si Bonis operibus accipiunt pro Per bona opera, dicendum erat καλοῖς ἔργοις. Præesse verò bonis operibus, accipere sicut dicitur aliquis præesse annonæ aut militiæ, sanè durum fuerit, vt mihi videtur. Sin verò pro extollere accipias, vel anteponere, seu primas partes dare, scribendum erat καλὰ ἔργα.

Μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

9 Stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe. sunt enim inutiles & vanæ.

9 Stultas autem quæstiones, & genealogias & contentiones, & pugnas legis deuita. sunt enim inutiles & vanæ.

1. Tim. 1. b. 4. & 4. b. 7. 2. Tim. 2. d. 23

Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ.

10 Hæreticum hominem post vnam & alteram admonitionem reiice:

10 Hæreticum hominẽ post vnam & secundam correptionem deuita.

Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

11 Vt qui noris euersum esse eum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suopte iudicio sit condemnatus.

11 Sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit, quũ sit proprio iudicio condemnatus.

Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

12 Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hybernare.

12 Quum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim. ibi enim statui hyemare.

Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

13 Zenam legisperitũ & Apollo sedulò deducito, nequid illis desit.

13 Zenam legisperitum & Apollo solicitè præmitte, ut nihil illis desit.

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

14 Discant autem & nostri bona opera tueri ad necessarios vsus, vt non sint infrugiferi.

14 Discant autẽ & nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, ut non sint infructuosi.

Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia Dei sit cum omnibus vobis. Amen.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

Scripta ex Nicopoli Macedonia.

9 Genealogias, γενεαλογίας. Vide 1. Timoth. 1. a. 4. Cohibe, περιΐστασο. Vide 2. Timoth. 2. c. 16. Vulg. Deuita. Eras. Omitte. Atqui Pastorem alloquitur, cuius munus est ista etiam quominus serpant impedire.

10 Hæreticum, αἱρετικόν. Vide Act. 5. c. 17. Reiice, παραιτοῦ. Non dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hic præscribat officium magistratui. Noluit diuidere Christus hæreditatem: nullus sit igitur familiæ herciscundæ iudex. Non condemnauit adulteram: ergo nulla de adulteriis quæstio habeatur. Denique non est ministrorum supplicio afficere fures, homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed dũtaxat non resipiscentes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. causam enim suam agũt isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν pertinacem conuertit.

Epistola Pauli Apostoli ad Philemonem.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολή.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,	1 PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,	1 PAVLVS uinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,
Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·	2 Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est Ecclesiæ:	2 Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est:
Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	3 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.	3 Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.
Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,	4 Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,	4 Gratias ago Deo meo, semper memoriā tui faciēs in orationibus meis,
Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·	5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:	5 Audiens charitatem tuā & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:
Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.	6 Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, vt agnoscatur quicquid boni est in vobis per Christum Iesum.	6 Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in uobis in Christo Iesu.
Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.	7 Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quòd viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.	7 Gaudiū enim magnum habui & consolationē in charitate tua, quia uiscera sanctorū requieuerunt per te frater:
Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον,	8 Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officii tui est:	8 Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:
Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ,	9 Tamen propter charitatem potius precor,	9 Propter charitatem magis obsecro,
τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.	quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.	quum sis talis ut Paulus senex nunc autem & uinctus Iesu Christi.
Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον,	10 Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:	10 Obsecro te pro meo filio quem genui in uinculis, Onesimo:
Τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον,	11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.	11 Qui tibi aliquādo inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi utilis.
Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·	12 Quem remisi: tu autem eum, id est viscera mea, excipe.	12 Quem remisi: tu autem illum, id est mea uiscera, suscipe.
Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·	13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelii:	13 Quem ego uolucrā mecum detinere, ut pro te mihi ministraret in uinculis Euangelij:
Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι· ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.	14 Sed absque tua sententia nihil volui facere, ne velut ex necessitate sit beneficiū tuum, sed spontaneum.	14 Sine consilio autem tuo nihil uolui facere, uti ne uelut ex necessitate bonū tuum esset, sed uoluntariū:
Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·	15 Nam mirum ni secessit ad tempus, vt perpetuum eum reciperes:	15 Forsitan enim ideo discessit ad horā à te, ut æternum illum reciperes:
Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;	16 Non iam vt seruū, sed amplius quàm seruū, fratrē dilectū, maximè mihi, quāto autē magis tibi & in carne & in Domino?	16 Iam nō ut seruum, sed pro seruo charissimū fratrem, maximè mihi: quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?
Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.	17 Itaque si putas nostra esse communia, excipe eum tanquam me.	17 Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me.
Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.	18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.	18 Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.
Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.	19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego depēdam: vt ne dicam tibi te etiam teipsum mihi insuper debere.	19 Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddā: ut non dicā tibi quòd et teipsum mihi debes.
Ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυρίῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.	20 Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te consequar: refocilla mea viscera in Domino.	20 Ita, frater, ego te fruar in Domino: repara uiscera mea in Domino.

1.Thess.1.a.2 / 2.Thess.1.a.3 — Coloss.4.b.9

4 Gratias ago, εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 Vt communicatio, &c. ὅπως ἡ κοινωνία, &c. Hoc cohæret cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. Efficax, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: Vetus tamen interpres legit ἐναργής, euidens, & fortasse rectius. Vt agnoscatur, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Id est εἰς ἐπίγνωσιν, ad agnitionē. Sensus est, Vt hac ratione omnes experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 Gaudium, χάριν. id est χαράν, quo modo etiam Græci interpretes explicant, non tantùm hoc in loco, sed etiam 2.Cor.1.c.15. Quod viscera sanctorum, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiosè & promptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. Refocillata sint, ἀναπέπαυται. Vulg. ineptè, Requieuerunt.

9 Precor, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπη τῇ παῤῥησίᾳ, id est blandus quidam amor, liberæ authoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάσσειν, id est imperare & precari.

11 Inutili, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomē Onesimi, quē dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 Id est viscera mea, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui. Videntur enim filii quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים vocant) propriè matri conuenit, quod in se transfert Paulus, vt non modò tanquam ingenuū, sed etiam vt filiū commendet.

14 Ne velut, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sed sponte hanc serui tui operam nobis commodaris. Beneficiū tuū, τὸ ἀγαθόν σου. Id est ἡ εὐεργεσία σου. Heb. טובך. Vulgata & Erasmus ad verbum, Bonum tuum.

15 Mirum ni, τάχα. Sic affirmat hoc Paulus vt tamen omnem Philemoni occasionem præcidat existimandi ingenium illius non esse satis ipsi perspectum: minimè id quidem quasi Paulus ambigeret de Onesimi resipiscentia, sed Philemonis ipsius causa, cui blanda quadam ratione persuasum cupit suum de illo iudiciū. Id autem est, opinor, quod Latini particulis illis exprimunt, ita vt maximè affirment quod tamen videri possit in incerto relinqui. Vulg. & Eras. Forsitan. Secessit, ἐχωρίσθη. Vide vt fugæ nomen emolliat, vt si Gallicè dicas *Il s'est retiré*. Ad tempus, πρὸς ὥραν. Id est πρὸς καιρόν, ad temporis momentum. Vide Matth 9.c.22.

16 Amplius quàm seruū, ὑπὲρ δοῦλον. Id est, Vt fratrē dilectū, q tamen sit tibi futurus amplius quàm seruus. Vulg. Pro seruo: nō expressa vllo modo sentētia, vt potius legisse videatur ὑπὲρ δούλου, pro ἀντὶ δούλου. Eras. Supra seruum, nimis obscurè: ideo quæsiui periphrasin. Et in carne & in Domino: καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ. Id est, Et quia mancipiū tuū est, cæterorū seruorū more, (siue vt homines hominibus seruiunt) & quia Domini seruus est, vt illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.

17 Si putas nostra esse communia, εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Vulgata, Si me habes sociū. Erasmus, Si me habes consortem. quod quia mihi visum est obscurissimè dictum, putaui studendum perspicuitati.

20 Etiam, frater, *hunc* ego fructum abs te cōsequar, ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, Certè frater, fine vt abs te hoc beneficium impetrem. Vulgata, Ita, frater, ego te fruar. Eras. Etiam, frater, ego te fruar: admodum obscurè. Mea viscera, τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est ac si diceret, Refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi iucundius. In Domino, ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obtestationis speciem.

Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.

21 Scripsi tibi, confisus fore vt auscultes, vt qui norim te etiã amplius quàm dico facturum esse.

21 *Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam & super id quod dico facies.*

Ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

22 Simul autem etiam para mihi hospitium. spero enim me per preces vestras donandũ vobis.

22 *Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes uestras donari me uobis.*

Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)

23 Salutãt te, Epaphras, (meus in captiuitate propter Christũ Iesum, socius)

23 *Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu,*

Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.

24 Marc⁹, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

24 *Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.

25 Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu vestro. Amen.

25 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu uestro. Amen.*

Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

23 Propter Christum Iesum, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi sæpe annotauimus. Vulg. & Eras. In Christo Iesu.

Epistola Pauli Apostoli ad Hebræos.

Παύλου τοῦ ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή.

Epistola Pauli, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, ad Hebræos. Hoc quidem constat, nunquam satis conuenisse à quo scripta sit hæc epistola: quamuis Græci theologi certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, 5 sed Hebraicè, id est lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas in Græcum sermonem conuerterit. Certè mira est styli dissimilitudo, & aliæ probabiles coniecturæ non desunt ex quibus nec Pauli esse, nec Hebraicè vnquam fuisse scriptam appareat: quas suo loco attingemus. Verùm quid attinet de scriptoris nomine contendere, quod scriptor ipse celatum voluit? Sufficiat hoc nosse, verè esse dictatam à Spiritu sancto, quæ luculentissimam ac planè Apostolicam Veteris fœderis cum Nouo collationem, atque adeo Noui fœderis veluti singula- 10 rem quandam promulgationem ac sanctionem complectatur. Ad Hebræos, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui aliquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταὶ, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6. a. 1. ex quo tamen loco satis liquet 15 Palæstinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas. neque tamẽ mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorũ nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,

CAP. I.

1 DEVS multis vicibus multísque modis olim loquutus Patribus ~~per~~ in Prophetis, vltimis diebus hisce loquutus est nobis ~~per~~ in Filio,

CAP. I.

1 *MVltifariã multisquemodis olim Deus loquẽs Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,*

IN CAPVT I.

5 Multis vicibus multísque modis olim, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac 10

diuersè. Sensus est, Eundem semper Deũ ac sibi constantem fuisse, & eandẽ semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam voluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo etiam clarius de luce vaticinantes: nunc verò postremùm per ipsum Filium nobis omnem veritatem plenissimè patefecisse. Æquum 5 esse igitur vt ministri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipsi respexerint) vmbræ solido ipsi corpori cedant. Vulgata & Erasmus, Multifariam multisque modis. Loquutus, λαλήσας. Vulgata, Loquens: deprauata Apostoli sententia. ~~Per~~ In Prophetis, ἐν προφήταις. Id est διὰ προφητῶν. ~~Vulg. In Prophetis, seruato~~ Hebraismo. Vltimis, ἐσχάτων. Ergo nec plena fuit superior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc postremam quicquam est adiiciendum. Diebus, ἡμερῶν. Heb. בימים, pro temporibus. ~~Per~~ In Filium, ἐν υἱῷ. To- 10 tum Christum intellige, qui & Deus & homo, vnus est Filius.

Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν,

2 Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.

2 *Quem constituit hæredem uniuersorum, per quem fecit & secula.*

Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·

3 Qui quum sit splendor gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextrã maiestatis illius excelsissimæ:

3 *Qui quum sit splendor gloriæ, & figura substãtiæ eius, portánsque omnia uerbo uirtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexterã maiestatis in excelsis:*

Coloss. 1. b. 15. Sap. 7. d. 26.

2 Constituit, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis huius epistolæ, Filium demũ, cum esse Prophetam siue doctorem qui quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat, re ipsa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autẽ verbis vsque ad dimidium versiculi tertii, declarat alteram partem generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regem ac Domi- 15 num, cuius imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, vt Ioh. 5. e. 27, Matth. 28. d. 18, Philip. 2. b. 9. Hæredem, κληρονόμον. Id est possessorem, & ex æquo consortem omnium cũ Patre, Ioh. 16. b. 15. Omniũ, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda sunt, & omnia illi subiiciãtur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiuè nominare. Mundum, τοὺς αἰῶνας. Vulg. & Eras. Secula, id est quæcunque vsquam vnquam extiterunt, extant, aut 20 extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infrà, 11. a. 3, vt positũ sit עולמים pro הנבראים והנעשים.

3 Quum sit splendor gloriæ, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id est, is in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui. siue is in quo vno splendorem suum conspiciendum præbet Pater. Neque enim Patrem nisi in Filio possumus verè cõtemplari, Filio inquam carne induto, siue per quẽ loquutus est Pater. Nam alioquin vel Patrem vel Filium in diuinitatis abysso penitus contemplari, non inutile modò, sed etiã 25 periculosum iudico: idque non multorum modò philosophorum, sed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulacrum: sed in cuius intimo & substantiali splẽdore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitam & omnipotentem maiestatem, immensam illam & incõ- 30 prehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altius considerare nolim quidẽ ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. Et character, καὶ χαρακτήρ. Vetus interpres pro charactere figuram non satis expressè conuertit. Eras. Expressam imaginem interpretatur. Ego insculptam formam dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, ἀπὸ τοῦ χαράσσειν, vt ab o- 35 mni adumbrata vel inani imagine distinguat. Eam verò non in Filii diuinitate per se, (vt modò dixi) vt quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à verbo quod caro factũ est, cogitationem abduco, video quidẽ tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo conspicuo, viuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra 40 omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, vt ostendat quantũ sit inter figuras & rem ipsam discrimen. Personæ illius, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, nequis perinde hæc accipiat acsi ἐκείνης scriptũ esset. Vulg. & Eras. Substãtiæ illius. Ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario vsurpari pro eo quòd Lati- 45 ni personam, Græci etiam postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσία distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus substantiam interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσία esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentius dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (vt rectè omnino obseruauit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, 50 quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, vt qui Christum videt, videat & Patrem, Ioh. 14. a. 9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos. Sustineátque, φέρων τε. Heb. מכלכל quod valde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere. Et mihi videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל & שדי. Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, & facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannem, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potẽtissimo aliquo principe, cui satis sit os aperuisse, vt hoc vel illud fiat, vt Psal. 33. a. 6. Adiunctũ autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epitheto ponitur. Eras. Agat, moderetúrque. non expressa sententia, quam tamen in annotationibus satis commodè exposuit. Purgatione, καθαρισμόν. Nũc tertiam partem 60 vniuersalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternum illum & vnicum esse pontificem. Per seipsum, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex præstantior ac nostri amantior quàm ii qui seipsos non offerunt?

quanto præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator.
Sedit, ἐκάθισεν. Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificii odorē: & quanto præstet æternus iste Pontifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alii, erántque & ipsi mortales, nedū vt à morte nos liberent. Ad dextram, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstātiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autē ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Heb. ימין. Excelsissimæ, ἐν ὑψηλοῖς. Sub. τῆς, vt cohæreat cum proximo. Quanquam hoc quoque potest, eodem manente sensu, referri ad verbum ἐκάθισεν, sedit, vt τῆς μεγαλωσύνης dictum sit absolutè κατ᾽ ἐξοχὴν, sicut τῆς δυνάμεως, 26.f.64: & dicatur ipse excelsissimo loco sedisse. Sed altera illa explicatio minus est coacta, quum ita soleat sæpe subaudiri articulus, vt plurimis locis annotauimus apud Paulum. Est autem ἐν ὑψηλοῖς positum præcisè pro In locis altissimis, Hebræorū more, quem exposuimus Ephes.1.a.3. 10

4 Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ᾽ αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.

4 Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.

4 *Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.*

Psal.2.b.7 infra,5.b.5
2.Sam.7.b.14 1.par.22.b.10

5 Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;

5 Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursū, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?

5 *Cui enim dixit aliquādo Angelorū, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*

Psal.97.c.7

6 Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.

6 Rursum autē quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et adorent eum omnes Angeli Dei.

6 *Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorēt eum omnes Angeli Dei.*

7 Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει,

7 Et de Angelis quidem dicit,

7 *Et ad Angelos quidē di-*

4 Factus, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequā ad officii explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem sic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad ~~[illegible]~~ Angelis, ἀγγέλων. 15 Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet omnes qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpres κρείττονα, meliorem, valde absurdè cōuertit. Nomen, ὄνομα. Id est dignitatem ac præstantiam. Vide Philip.2.b.9. quanquam hic etiam ad Filii appellationem respexit.
5 Nam cui, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstantior? Filius meus es tu, υἱός μου εἶ σύ. Filii Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob.1.a.6, & principes, vt Psal. 82.6. Israel denique primogenitus dicitur Iere.31.b.9. Sed illud εἶ σύ, peculiarem quandam Filii ra- 20 tionem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum impropriè. Ego hodie genui te, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili vlla ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res vllas conditas, Coloss.1.b. 15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tēpore mundo repræsentata, quum æternus ille Filius conspicuus factus est in carne. Nā (vt antè dixi) ista ad Chri- 25 stum integrum pertinent, quo modo etiam conspecta fuit eius gloria quasi vnigeniti, Ioh.1.b.14. Potest autem hic dies accipi vel in genere de vtriusque naturæ in vnam personam coalitione, vt Luc.1.c.31, & deinceps: vel ad resurrectionem & ascensionem referri. nam tum demum sese hic homo verum & æternum Dei Filium esse reipsa pleneè ostendit, quum antea ipsius diuinitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeo vt nostri quidem respectu, tum demum quodammodo genitus à Patre vi- 30 deatur, Act.13.e.33, & 17.g.31, & Rom.1.a.4. Augustinus diem quendam hodiernum, æternum & continuū vult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumentum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne conspicuo facto. Ego ero, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hæc torqueat ad Solomonem, ita vt ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperii 35 perpetuitate. Nā hæc planè in eum cōpetunt qui ita est homo vt verus Deus sit reipsa declaratus, ad dextram Dei Patris sedens, Matth.28.d.18, Luc.1.c.31 & 33.
6 Inducit, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est traiectio particulæ πάλιν. neque enim significatur bis introductus Filius in mundum, sed hac particula Apostolus testimonia coniunxit: acsi diceret, πάλιν λέγει, &c. id est, Rursus autem, siue præterea autem Dominus non contentus hoc dixisse toties, etiam alibi declarauit Fi- 40 lii sui præstantiam. Vtitur autem hac præfatione Apostolus vt doceat quod mysterium explicetur in eo Psalmo vnde hoc testimonium petit: nempe mysterium regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autem ita esse, tota Psalmi series ita indicat vt nemo, nisi prorsus contentiosus, possit inficiari, hoc veluti diplomate Christū mitti in totius orbis terrarum possessionem. Primogenitum, τὸν πρωτότοκον. Primogenitum rursus intellige non simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, non propriè sed per adoptionem ge- 45 nitos, excellit. Alioquin etiam quomodo dici possit primogenitus, solius diuinitatis respectu, exposuimus Coloss.1.b.15. Adorent, προσκυνησάτωσαν. Hic est vis argumenti: ita enim declaratur præstantia supra Angelos, atque adeo diuinitas. quem enim adorent Angeli, præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hæredem ac familiæ caput declarat. Omnes Angeli Dei, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Heb. כל אלהים. i. Angeli. Sed Elohim vocātur 50 etiam Reges ac Principes. Fateor. sed vicissim Angeli ita vocantur. vtra autem, quæso, expositio vberior est? sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלהים & אלילים, vt crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quæ hæc esset laus, idolis anteponi? Certè non memini legere similem locum, vbi idola mortua compellātur ad Dei viui adorationem. Deinde quod subiicitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terram, exaltatus es super 55 omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.
7 De Angelis, πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל, pro על Vulg. & Eras. Ad Angelos.

Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.

‖ Qui Angelos suos facit spiritus & ministros suos, ignis flāmā:

cit, Qui facit Angelos suos, spiritus, & ministros suos, flammam ignis.

Psal.104.a.4

Psal.45.b.7

8 Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.

8 Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.

8 *Ad Filium autem, Thronus tuus Deus, in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui.*

9 Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.

9 Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra consortes tuos.

9 *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.*

Psal.102.d.16

10 Καί, Σὺ κατ᾽ ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί·

10 Et, ‖ Tu in initio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:

10 *Et, Tu in principio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli:*

11 Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται.

11 Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent:

11 *Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt vestimentum veterascēt:*

12 Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

12 *Et velut amictum inuolues eos, & mutabūtur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*

Psal.110.a.1 1.cor.15.c.25 infra,10.c.13

13 Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

13 Ad quem autem Angelorū dixit vnquam, ‖ Sede ad dextrā meā, vsquedū posuero inimicos tuos scabellū pedū tuorū?

13 *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadusq; ponā inimicos tuos scabellū pedum tuorum?*

Angelos, τοὺς ἀγγέλους. Hoc accipiendum est pro attributo, πνεύματα verò (id est venti) pro subiecto, vt sit hic sensus, Deū nō aliter solere vti vētis quàm suis illis Angelis, & fulguribus quàm suis illis ministris. Ideo addito articulo dixit τοὺς ἀγγέλους, & τοὺς λειτουργούς, quū alioqui potius dicendū fuisset τὰ πνεύματα, & τὴν φλόγα. Sin verò magis placet Spirituum nomine ipsam Angelorū naturam intelligere, tunc conuertemus, nuntios suos & per 5 alas venti intelligemus Cherub, vt Psal.18.b.11. & per flammam ignis, Seraph, vt Esa.6.a.2.
8 Thronus tuus, ὁ θρόνος σου. Non cōuenit Thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi principi. Deus, ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere vsquam de vno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exo.4.d.16, & 7.a.1, simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate subiicitur, quomodo 10 Solomoni conueniet? In seculū seculi, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Heb. עולם ועד in seculum & seculum, id est perpetuò. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם, sed additur ועד: quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeo quidem vt sit orationis vniuersalis loco: & ista Solomoni tribui non possint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius velis comprehendi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonē 15 exceperit iniquissimi filii regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2.Sam.7.b.14, & 1.Paral.21.b.10, & cauillatio Iudæorum manifestè apparebit.
Virga recta, ῥάβδος εὐθύτητος, i. administratio regni tui iusta. Quī autē hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (vt semel transigam) non facilè concesserim in illo Psalmo cōtineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimo- 20 nium approbaret quod tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (dices) hoc peculiare factum, ex Dei reuelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur 1.Reg.11.a.1 & 2.
9 Et odisti, καὶ ἐμίσησας. Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan.1.c.20. Vnxit, ἔχρισε. Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum Caro factum est, effuso 25 in eum Spiritu sine mensura, Iohan.3.d.34. siquidem omnis in eo diuinitas corporaliter habitauit, Col.2.b.8.
Consortes, τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hæres: nos verò, reges quidem & cohæredes, sed adoptione in illo facta. Denique tantùm inter illum & omnes interest, quantum inter caput & membra.
10 Tu in initio, σὺ κατ᾽ ἀρχάς. Heb. לפנים pro iampridem. Hunc autē Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex versu 14.16 & 23. vt ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suæ 30 sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. Terram fundasti, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Eras. Terræ fundamenta iecisti: nimium diluta interpretatione.
12 Circunuolues, ἑλίξεις. Heb. תחליפם, id est mutabis: vt mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Erasmus rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exemplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formā ipsam mutationis vo- 35 luisse exprimere, id nimirum quod ait Esa.34.d.4, fore vt complicentur cæli tanquam liber aliquis. Comparantur enim tentorio, quod quoties mutandus est locus, complicatum tollitur.
13 Posuero, θῶ. Vide Matth.22.d.44. Pertinere autem hunc Psalmum propriè non ad Dauidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solii, quæ ne Angelis quidem tribuitur: deinde quòd idem rex & sacerdos appellatur: postremò quòd æternus Sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò pror- 40 sus hoc testimonium postremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi sine illa magnifica regni Christi elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Ecclesia calamitosius. nec vident miseri se ex iis ipsis hostibus esse qui tandem sint illi pro scabello subiiciendi. Postremò quomodo sit accipiendum illud ἕως ἂν, id est vsquedū, siue donec, quære 1.Cor.15.c.25, & deinceps.

14 Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

14 Nónne omnes sunt ministratores spiritus, qui ministerii causa mittūtur propter eos qui hæredes erunt salutis?

14 *Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

1 Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μή ποτε παραῤῥυῶμεν.

1 PRopterea oportet nos eo magis attendere iis quæ audiuimus, nequando perfluamus.

1 *PRopterea abundátius oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus.*

2 Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν·

2 Etenim si per Angelos dictus sermo, fuit firmus, omnísque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem retulit,

2 *Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem,*

3 Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·

Mar.16.d.19

3 Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutē? quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominū, ab iis qui ipsum audierāt, fuit nobis confirmata:

3 *Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ quum initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos cōfirmata est:*

4 Συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν.

4 Testimonium illis præbēte Deo & signis & prodigiis, variísque virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, pro sua voluntate.

4 *Contestante Deo signis & portentis, & varijs uirtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam uoluntatem.*

14 Nónne, οὐχί. Eiusmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id est ministratores vocat quos vulgò solemus officiarios vocare, principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 Eo magis, περισσοτέρως. Vulg. Abundantius. Eras. Vehementius. Cæterùm ista quasi περιέργως interiecta
adhortatione, nō modò respirare quodāmodo sinit Hebræos, multitudine oraculorū velut obrutos, sed etiam
paulatim ad noua argumenta sese accingit, quæ veluti assumptiones sunt præcedentiū: siquidem ex iis quæ di-
cturus est cōprobabit ea omnia in Christo esse completa quæ de Messiæ futura præstātia disseruerat. Quanuis
enim Hebræi isti Christū essent amplexi, tamen quū à suo Mose peregrè discederēt, satis ostendebāt se nunquā
satis seriò de Messiæ præstantia cogitasse. Itaque ipso statim initio cū grauissima futuri iudicii Dei denuncia-
tione obtestatur vt nō noua quædā dicturum, sed ea tantùm cū illis repetentē quæ ipsi iam antea audierāt,
attentissimis animis auscultent. Ac primò quidem illā præstantiā applicat muneri prophetico, ~~ab hoc versu~~
~~ad 5 versiculū~~, vnde vsque ad hæc verba versu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regiū munus ascendit, ac tandem eodem versu
paucissimis verbis sacerdotii dignitatē declarat. Iis quæ audiuimus, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Vides vt se facit audito-
rem? Nā id quoque planius etiā dicet ver.3. Nō potest igitur Paulo satis cōmodè tribui hæc epistola, etiamsi vna
hæc esset ratio. Eras. Iis quæ dicta sunt nobis. Nam inter loqutionē & auditionē mutua est relatio. Perflua-
mus, παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum sermonem non cōtinet: vt Terentianus ille Parmeno se plenū
esse rimarū dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere possumus auditis
si securè sinamus illa nobis effluere. Vulg. Pereffluamus: fortassis librariorū culpa. Chrysostomus accipit pro
diffluamus, siue dilabamur, id est pereamus instar aquæ dilabentis, vt Psal.58.b.8. sed altera interpretatio ma-
gis videtur huic loco apposita. quanquam & istam non reiicio propter particulam ποτέ.
2 Per Angelos, δι' ἀγγέλων. Legē intelligit quæ trāsgressoribus pœnas præscripsit. Datā autē fuisse per
ministeriū Angelorū Legē, & Mosi in manus traditam, dicit disertè Paulus Gal.3.c.19. & Stephanus Act.7.g.53.
3 Ab iis qui audierant, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est ab Apostolis. Hic igitur non est Paulus ille qui ex reue-
latione ipsius Christi didicit Euangeliū, sed ex Apostolorū discipulis quispiam, isque ex Circuncisione: vt ista
ne Lucæ quidem possint vt authori cōuenire, si vera sunt quæ de eo feruntur. Neque verò id dico vt de fide hu-
ius epistolæ vel tantillū detraham (quā ego non dubito secundam ab epistola ad Romanos dignitate ac fructu
numerare) sed vt iis respondeatur qui statim clamant hæreticos quicunque hanc epistolā Paulo non tribuunt.
Quid si verò Ab iis interpreteris pro Post eos, quia postremò designatus est Paulus Apostolus? Hoc verò nō po-
test vllo modo cōuenire, duabus necessariis de causis. Primùm quia in hoc dicendi genere nunquam inuenies
ὑπὸ sed ἀπὸ vsurpari: deinde quia quum dicat εἰς ἡμᾶς, id est nobis, pro ὑμῖν, non loquitur de se vno, sicuti inter-
dum moris est: sed inter eos sese recenset qui & prædicatione Apostolorum & prodigiis per eos editis, ad Chri-
sti cognitionem accesserant, vt ex sequentibus liquet. At nónne Paulus potuit Apostolos audire, & prodigia ab
ipsis edita spectare? Fateor: sed hac certè ratione nec vocatus est, nec in vocatione confirmatus ab Apostolis, vt
pluribus explicat in epistola Galatis inscripta: neque is sese discipulum sed Apostolū solet vocare, quoties præ-
sertim agitur de asserenda doctrinæ authoritate, vt hoc loco.
4 Signis, σημείοις. Miraculorum verus finis ostēditur. Ea verò, Signa dicūtur quòd ~~aliud repræ~~sentent
aliquā quod cernitur, vt quæ nihil aliud sint quàm veræ doctrinæ sigilla: Prodigia, quòd nouum & insuetū ali-
quid exhibeant: Virtutes, quòd excellētis illius diuinæ virtutis extraordinariū specimen edant, vt rectè annota-
uit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosius tanquā diuersas species distinguere. Sit ergo hoc argu-
mētū præstātiæ Christi crucifixi, quòd è cœlo infinitam quandā vim sit largitus suis, adeo vt eis nihil ἀδύνατον
fuisse videatur, etiamsi naturæ ipsius leges repugnarent. quæ res manifestè declarat, ipsum non modò nō mor-
tuum, sed etiam in cælis regnare, sicut prædictum erat: & ita quidem vt non sibi soli, sed nobis regnet.

5 Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

5 Non enim Angelis subiecit mundum illum futurum, de quo loquimur.

5 *Non enim Angelis subiecit orbem terræ futurū, de quo loquimur.*

6 Διεμαρτύρατο δέ πού τις, λέγων, Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ; ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;

6 Testatus est autem quidam alicubi, dicens, Quid est homo, vt memor sis eius: aut filius hominis, vt eum respicias?

6 *Testatus est autem in quodā loco quis, dicens, Quid est homo quòd memor es eius: aut filius hominis, quoniā uisitas eū?*

Psal.8.a.5

7 Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

7 Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuū tuarum.

7 *Minuisti eū paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronasti eū, & cōstituisti eum super opera manuum tuarum.*

8 Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα,

8 Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei subiecit omnia,

8 *Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei subiecit,*

1.Cor.15.d.27

5 Non enim, οὐ γάρ. Rectè addit causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendēs. Nam
qui hæc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequens argumentū transit. Mundū illum futu-
rum, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eras. Orbem terræ futurum, obscurè. Mūdum enim futurum, vocat fu-
turum seculum illud cuius pater est Christus, Esa.9.b.6, caput membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis
5 partem ac consortium admittet, sicut explicatur 1.Cor.15.c.25. Videtur autem alludere ad Psal.102.c.19, & aper-
tius etiam Esa.65.c.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.
6 Quid est homo, τί ἐστιν ἄνθρωπος. Id est, quid tādem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, &
tanto honore sis eū dignatus? Acsi dicat, nihil: & omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem te-
stimonium quomodo applicandum sit, facilè fuerit intelligere, si scopum Apostoli consideremus. Quæ de do-
10 nis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiā respiciebant, nimirum ad
mūdi illius futuri ciues cogēdos. Itaque nunc in eo versatur vt Christo iam regnanti omnia mēbra coniungat.
Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio si ad nos aliquid pertinere præstantiam
ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, vbi de hominis
15 excellentia disserit Propheta. Hanc verò necesse est vt vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in
ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum considerari, vel in tertia aliqua in Christo consideremus.
De prima illa ~~minimè ambiguum est non agere~~ Prophetam. de secunda quæri meritò potest. Videtur enim Da-
uid vniuersaliter proponere homines vt nunc sunt, nempe insignia quædā bonitatis diuinæ specula, quòd res
ipsa ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc
20 ~~Præterea~~ Respondeo aduersus eum qui de excellētia hominis ita iudicaret, meritò posse ad ipsos etiam philoso-
phos prouocari, qui quàm misera esset hominum conditio perscrutati, naturam in illos quodammodo nouer-
cam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem philosophi, sed ita
vt ex eiusmodi ipsorum dictis facilè appareat in præsentem humanæ gentis cōditionem minimè cadere quæ
Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà quid homine miserius in sese, siue animum siue corpus spectes? Præ-
25 ditus quidem est intelligentia, sed quàm obscura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua sunt, id est, in diui-
nis rebus intelligēdis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborū officinam
quā circunferimus. Quid verò in singulis, nō dico imperiis, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familiis, domi-
bus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ incōstātia & vanitas? Frui-
mur quidem animalium esu, sed ita demum, si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. nam quæ sponte se
30 subiiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannū
esse hominē dixeris, quē animātia reliqua metuāt, oderint, fugiant. Vbi igitur ista sublimitas, Omnia subiecisti
pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiā aliquam conditionē hominū, nempe eorū qui in Christo sunt, & cū
Christo tandem in futuro illo regno perficiētur, pertinere hanc descriptionē. Itaque nō censuerim Apostolum
ista soli Christo tribuere, sed etiā simul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorsus sentē-
35 tia qua hæc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem verū est, docere Apostolū, istam descriptionē in Chri-
sto iam impletam esse, vt in nobis quoque suo tēpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum seorsim ad Chri-
stum applicat demum à versiculo nono, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui ex-
cogitasse videar, sed vt symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem. Respicias, ἐπι-
σκέπτῃ. Vulg. Visitas. Eras. Inuisis. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facilè sole-
40 mus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filium hominis appellat in genere, omnes cælestis illius
regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure ciuitatis cælestis donet in Christo.
7 Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους. Hæc prima est futuri
mundi ciuium dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantisper dū supra ipsos Angelos euehantur. Id
autem verum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Neque enim ex mundi iudicio, sed ex re ipsa æsti-
45 matur sanctorum dignitas. qua de re pulchrè cōmemorantur multa infrà capite vndecimo, & passim in Scriptu-
ris, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterùm βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט) possu-
mus etiam ad rem ipsam referre, vt significet aliquantulum: quo modo video plerosque in Dauide explicare.
nec multum diuersa erit sententia si ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem
quæ mox subiicietur: nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. Sic quidem accipitur
50 eadem formula Act.5.f.34. & ita particula מ ad verbum erit referenda, non autem ad מעט. De verbo ἐλάττωσας
mox dicemus ver.9. אלהים verò nō possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus. Glo-
ria, δόξῃ. Iam sequitur altera dignitas quæ illam excipiet, quòd videlicet in summo quodam gradu eminebunt,
facti nimirum ipsius regni Christi cohæredes. quod coronæ appellatione designatur. Loquitur autē Dauid de
certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi iam sint completæ.
55 8 Omnia, πάντα. Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nā subiicitur, oues & boues, &c. quæ verba vidē-
tur illam vniuersitatem definire. Respondeo, enumerari quidem à Dauide has species, sed minimè id tamen vt

in illis consistat. Iam enim antè ostendimus nō præsentem sed futurum mundum illic describi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in sanctis apparere, in eo quòd velut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. siquidem hoc proprium est sanctorū quòd rebus creatis pro suo iure vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illi tanquam iusto possessori subiecta sint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque conuenit infidelibus. Id verò pernego. nam quicquid isti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium vsurpant.

οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

nihil omisit quod non sit ei subiectum. At nunc nondum videmus ei ōnia esse subiecta.

nihil dimisit non subiectum ei: nunc autem necdum uidemus omnia subiecta ei.

9 Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου.

Phil. 2. b. 8

Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum, qui paulisper fuit inferior Angelis factus, propter mortis perpessionem: vt beneficio Dei pro omnibus mortē gustaret.

9 *Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est uidemus Iesum, propter passionem mortis, gloria & honore coronatum: ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.*

At nūc, νῦν δέ. Accedit nūc ad applicationē, quā aggreditur ab obiectionis specie. Est autē oppositio eiusmodi: Mira hic prædicas de hominibus futuri mūdi ciuibus. Atqui nondū hæc cernimus, omnia nimirū illis esse subiecta. Fateor (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidē est istius regni ἀρχηγὸς, i. primus ductor, vt nos ipsius vestigiis ad eandē gloriā perueniamus. At enim (dices) ne Christo quidē ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò verò necesse est verū esse fateamur quod ipse pronūtiauit, in cælū iamiam ascēsurus, Datam esse sibi omnē in cælo & in terra potestatē: & quod paulo antè dixit Apostolus, Eū esse constitutum omniū hæredem. Quod igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam sint Filio illi hominis subiecti, qui adhuc nobiscū viuens illos solo nutu eiiciebat, quique hodie impetus eorum pro arbitrio suo frænat: sed hoc idcirco fit quòd nondum in illos plena sua potestate vti velit. Idque electorum suorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, nondum. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quē etiam suspirans rerum vniuersitas expectat, Rom. 8. d. 10, & deinceps. Deinde obseruemus, obiectionem nō ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscat) sed aduersus illud extremum, nempe Constituisti eum, &c. quod nōdum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno speciei vocabulo, veluti quum dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, Iesum autem, sed αὐτὸν δέ, id est sed ipsum, &c. Fateor tamen, hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed siquis ad hanc rationem alias superiores adiunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (vt spero) nostram expositionem multo minus esse violentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

9 Sed Iesum illum cernimus, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam esse à me verborū collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco contextu, qui ita sit construendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον, sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. sed illa collocatio eōdem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante. Cernimus, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, vt dixit suprà, ver. 4. Hic enim est prodigiorum & donorū Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: vt qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei conscii: vt is qui dicebat, Omnia possum in eo qui me confirmat. Legantur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem heroas & semideos vocauit, imò etiam ut numina est venerata, & cōperiemus illorum excellentissimos, (nā de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiūxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantū abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto, adhuc expectamus. Qui paulisper fuit inferior Angelis factus, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id est, qui ad tempus sese exinaniuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, vt paulo pòst explicabit. Cæterùm nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quum nunc econtrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo, Prophetam diuina prorsus inspiratione vsurpasse verbum חסר, quod significat, facere vt quidpiam inops & egenum videatur. neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorē reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè imminui, nisi qui deteriore sit cōditione quàm antea. Itaque Propheta de industria verbum illud vsurpauit quo æterni Verbi humiliatio, formæ serui assumptæ respectu, significaretur: vnde tamen futuri mundi excellentia penitus penderet: quod & paulo pòst exponet Apostolus. Itaque aliter vnum idémque verbum mēbris, aliter capiti tribuitur, quū tamen res ea sit eadē: nēpe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, nec nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed vnus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo duntaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat, Psal. 22. b. 7. Iterum respondeo, Christum hîc nobis neque vt Deū per se (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per se, (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa detrusus) sed vt Deum & hominem coniunctim proponi, quia nimirum in hac etiā ipsa infirmitate vult Apostolus vt Christi præ cæteris Pontificibus præstantiam consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus tum

tum imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita miser est vt tamen Deus esse non desinat. quod in ipso etiam sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere non auderet, sua ipsius vi mox resurrecturū. Dicā amplius, etiā quatenus homo in terris fuit, proximū Angelis fuisse, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniūctæ & vnitæ diuinitatis præsidio sustineretur, illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum: fateor. sed id tamen non simpliciter, quatenus naturæ nostræ particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatem cum eius fructibus per imputationem verè sustinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, vt aliquādo simus eiusdem gloriæ toti etiā participes. Propter mortis perpessionem, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Id est vt mori posset. Nam διὰ causam finalē hîc declarat. Alioqui si per ipsam mortem diceretur capite quodammodo diminutus, id est si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Philipp. 2. a. 7, dicendum erat διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου. Vt beneficio, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit. nam in eo versatur vt doceat nos tū in ipsa Christi morte siue sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantiæ considerationem ad vsum nostrum accōmodare, eū enim dicit ad nos descendisse vt nos secum eueheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rursus annotādum particulam vniuersalem nō complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, absque Deo, nempe vt à patiente homine Deum separarent.

Mortem gustaret, γεύσηται θανάτου. Id est mortem sentiret, metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quem etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. f. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, vt qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox euomant, infrà, 6. a 4.

10 Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.

10 Decebat enim vt ipse propter quem sunt hæc omnia & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

10 *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem salutis eorū, per passiones consummare.*

11 Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες· δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

11 Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex vno sunt omnes, quam ob causam nō erubescit fratres ipsos vocare,

11 *Qui enim sanctificat & qui sanctificantur, ex uno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos uocare,*

12 Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

12 Dicens, Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

12 *Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.*

Psal. 22. c. 23

10 Decebat enim, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christū vt sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicauit triplici eiusdē officio. Nunc cōuerso ordine dicit oportuisse sic Deū esse vt fieret homo: quod rursus applicat prophetiæ, in his, Multos filios adducendo: regno verò & sacerdotio in his, Principem salutis. Vt ipse propter quem, &c. αὐτῷ δι' ὅν, &c. Repetendum est Θεῷ à fine superioris versiculi. Est enim Dei Patris periphrasis ad id de quo agitur accommodata. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & quum per eum facta sint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quū hîc tribuatur ipsi Patri. Adducendo, ἀγαγόντα. Id est ἄγοντα. Sunt enim sancti omnes electi in Christo, vt tandem sit Deus omnia in omnibus. Principem, ἀρχηγόν. Id est antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. Cōsecraret, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi verbū, & quod de Pontifice subiicitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quædam sacra fuisse, quibus initiaretur & suo pontificatu inauguraretur salutis nostræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit obiecta quippiam, quod de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei conformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulgata, Consummare. Erasmus, Perficere: quod [illegible] non ita expressum videtur, quamuis ista quoque interpretatio non sit repudianda, vt perfectio opponatur de[illegible]utioni.

11 Nam & qui sanctificat, ὅ τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret partic[illegible] causalis cum participio ἀγαγόντα, vt adduceret: item cum extremo versiculo nono. Qui enim valet cōsequ[illegible]o hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus, vt multos filios adduceret in gloriam. Sed qui fieri hoc potest? quia vnius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationem, purificationem, consecrationem denique electorum: vtiturque præsenti tempore, vt significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari. Ex vno, ἐξ ἑνός. Id est eiusdem naturæ, humanæ videlicet. ita vt ἑνὸς positum sit neutro genere. qua ratione volunt nonnulli Christum passim Filium hominis dici. Vel ἐξ ἑνός, id est Adamo. quæ interpretatio in idem recidit, ac minus etiam coacta videtur, quum Lucas idcirco quoque videatur ad Adamum vsque deducere Christi genealogiā. Quidam Ex vno Deo interpretantur: verè id quidem, quum Christus sit primogenitus inter multos fratres, quos etiam versu superiore υἱούς, id est filios, vocauit: sed tamen hoc non videtur satis appositè dici. Non erubescit, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quantum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 Annuntiabo, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui appares ex eo, quòd ad viuum totam passionis illius historiā describit. Sic autem propheticum eius vt Dei simul & hominis munus describitur. Est enim Christus Euangelii non tantùm author & materia, sed etiam præco,

Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

Psal.18.a.3
Esa.8.d.18

Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·

Osee 13.d.14
1.cor.15.g.54

Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.

Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.

13 Et rursum, ‖ Ego fretus ero ipso. Et iterum, ‖ Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

14 Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundē, ‖ vt per mortē aboleret eū qui mortis imperiū habet, hoc est diabolū.

15 Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem vitā obnoxii erant seruituti.

16 Non enim ~~videlicet~~ [usquam] Angelos assumpsit, sed semen Abrahæ assumpsit.

17 Vnde debuit per omnia fratribus similis fieri, vt misericors esset & fidelis pōtifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

13 Et iterum, Ego ero fidēs in eum. Et iterum, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.

14 Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, ut per mortē destrueret eum qui habebat mortis imperiū, id est diabolū:

15 Et liberaret eos qui timore mortis per totum uitam obnoxij erant seruituti.

16 Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehēdit.

17 Vnde debuit per omnia fratribus similari, ut misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, ut repropitiaret delicta populi

13 Ego fretus ero ipso, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐν αὐτῷ. Vel, Ego ero fret' ipso. Significat enim Hebræis חסה (quo verbo vtitur Propheta Psal.18, vnde desumptus est hic locus) recipere se in fidem ac præsidiū alicuius: vnde factū vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur fretum esse. Q. Cicero De petitione Consulatus, Quanquam partis & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oporteret. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumētatur Apostolus ad probandā Filii Dei diminutionē, sicut dicebat ipse Dominus, Vado ad Deum meū & Deum vestrum. Ecce ego, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hæc loquitur de se & discipulis suis Esaias capite 8, sed omnes ministros adumbrans: vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ. Dedit, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6.d.37, & 10.e.28.

14 Participes sunt carnis & sanguinis, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, cōstāt carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat, ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulgata, Communicauerunt carni & sanguini, obscurè, vel ob eam causam quòd seruauit præteritum tempus. Erasmus, Commercium habent cum carne & sanguine: aliquanto etiam obscurius, vt mihi videtur. Consimiliter, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hic verò contrà, proximam & prorsus respondentem cōditionem declarat, imò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe vt lac lacti simile dicitur. Qui mortis imperium habet, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, à quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secū pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamē dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadāt inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, i. hostem suis ipsius armis confectum. Diabolum, τὸν διάβολον. De vno loquitur tāquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Matth.25.d.41.

15 Mortis, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum esse, cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 Angelos, ἀγγέλων. Id est angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale (id est Angelicæ vel cælestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed longè alio sensu, vt diximus 1.Cor.15.f.44. Assumpsit, ἐπιλ[illegible]εται. Paulo antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc cōtrà præsenti vtitur pro præterito, quæ permutatio[illegible]mporum passim apud Hebræos occurrunt. Semen Abrahæ, σπέρματος Ἀβραάμ. Id est veram hominis na[illegible]m. Voluit autem hoc ambitu Apostolus illam designare, vt promissiones Messiæ factas Abrahamo, in me[illegible]riam Hebræis reduceret, quæ ad hoc argumentum magnopere pertinēt. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Mat.1.a.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideóque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatus. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit Opitulatur, non modò falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tantine momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopum Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem cōminisceretur? 17 Per omnia, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, non solùm quod ad naturam sed etiam quod ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. Misericors, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc.19.f.41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominē fieri vt pontifex etiam esset idoneus. Fidelis, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.

Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.

18 In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτόν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

1 VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostræ Christum Iesum,

2 ‖ Fidelem ei qui ipsum constituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

3 ‖ *Tanto* nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

4 Omnis enim domus construitur ab aliquo: porro qui cōdidit omnia hæc, Deus est.

5 Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ pòst dicenda erant:

CAP. III.

1 VNde, fratres sancti, uocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Iesū

2 Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius.

Num.12.b.7

3 Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit illam.

4 Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est.

5 Et Moyses quidē fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant;

18 Quum tentatus est, πειρασθείς. Id est quum exploraretur, vel etiam quum tentaretur, i. ad malum solicitaretur à diabolo, & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus dolorib', restitit. Nam quod ad intrinsecas tētationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit, Periclitando, quàm rectè, ipse viderit. Erasmus, Ex hoc quòd ipsi contigit tentari. nam coniunxit hæc duo ἔπαθεν & πειρασθείς, vt participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθείς, pro συνέβη αὐτῷ πειρασθῆναι? Potest, δύναται. Vide infrà, 5.a.2.

IN CAPVT III.

1 Vnde, ὅθεν. Orditur collationem prophetici muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cum regno, (nam & Moses & Iosue sic fuerunt prophetæ vt etiam regia potestate sint functi) apertè iam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissimè probauit. Apostolum, ἀπόστολον. Id est legatum & nuntium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur, i. minister circuncisionis, Rom.15.b.8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotii respectu cū Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim à nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua authoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. Professionis, τῆς ὁμολογίας. Id est eius doctrinæ quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 Ei qui ipsum cōstituit, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, Apostolum & Pontificem. Vt & Moses, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Qui enim sint paris dignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est vterque: sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus conseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 *Tanto* nanque ampliore, πλείονος γὰρ, &c. Erasmus voculam illam rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, considerate: acsi diceret Apostolus, Meritò magni facitis Mosen: (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. Quàm domus ipsa, τοῦ οἴκου. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quā est architectatus, tanto Christus præstat Mosi. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domus à Christo extructæ: nedum vt illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & viui lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, vt 1.Tim.3.d.15, & 2.Tim.2.d.20, & 1.Pet.2.a.5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Vetus interpres conuertit Honorem domus, id est qui ex domo redit ad architectum multo amplior quàm ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt duntaxat architecti organa: acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celuy qui l'a faicte*. Sententia quidem bellè conuenit, sed Græca mihi non videntur satis conuenire.

4 Omnia hæc, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus. nam generalis alioqui sententia accōmodanda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino ex connexione argumēti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & in vtraque Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesiæ fundamentum vt simul præsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus propria virtute omnia efficiens: sicut egregiè scripsit doctissimus interpres.

5 Et Moses, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hîc quoque præfuit

Filius vt Dominus, Moses vt minister. Filius ergo id propriū habet quòd solus propriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. In altero vsus est Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tantùm vt seruo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. Vt famulus ὡς θεράπων. Honestius vocabulum est θεράπων quàm δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prompta quadam voluntate operam suam alicui accommodantibus.

Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐάνπερ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

6 At Christus vt filius domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finē vsque firmam tenuerimus.

6 *Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.*

Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον, ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, Hodie si vocē eius audieritis,

7 *Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,*

Psal.95.b.8 infrà, 4.b.7 Exod.17, 6, 7.

Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

8 Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto:

8 *Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundū diem tentationis in deserto:*

Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.

9 Vbi tētauerūt me patres vestri, probauerūt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

9 *Vbi tentauerunt me patres vestri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.*

Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.

10 Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognouerunt vias meas.

10 *Propterquod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognouerunt vias meas.*

Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

11 *Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*

Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἔν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος,

12 Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrum, cor malum & infidele, deficiendo à Deo viuo:

12 *Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum, cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo.*

Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.

13 Sed exhortamini alii alios quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: ne quis ex vobis induretur fraude peccati.

13 *Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies donec Hodie cognominatur: vt nō obduretur quis ex vobis fallacia peccati.*

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐάνπερ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·

14 Christi enim participes facti sumus, si modò principium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem vsque:

14 *Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus,*

Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.

15 *Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

15 *Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quēadmodum in illa exacerbatione.*

Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt Dominum: non omnes tamen ii qui exierant ex Ægypto per Mosen.

16 *Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sūt ex Ægypto per Mosen.*

Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nōne iis qui peccauerant, quorum corpora conciderunt in deserto?

17 *Quibus autē infensus est quadraginta annis? nōnne illis qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?*

Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

18 Quibus autem iurauit nō ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?

18 *Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*

Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

19 *Et videmus quia nō potuerunt introire propter incredulitatem.*

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν

1 Metuamus igitur nequādo derelicta promissione ītroeū-

1 *Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi*

6 At Christus vt filius qui domui suæ præest, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulg. Christus verò tanquā filius in domo sua. Eras. At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius. Neuter cognouit discrimen quod obseruandum erat inter ἐν & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus verò supra domum, vt is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cuius vestigia Castellio sequutus est, sed errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd vertit αὐτοῦ, ipsius, quum emendati codices legant αὐτοῦ, & quomodocunque legas, dicendū sit omnino Filius domui suæ non alienæ præfuisse. Nā (vt cæteras caussas omittā) quò referes relatiuum αὐτοῦ, ipsius? num ad proximum, id est ad Mosen? id verò nimis esset absurdum. Num ad Deum? atqui is ipse Filius Deus ille est architectus. Cuius domus, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris ὃς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, quæ domus sumus nos, quod in vno ex vetustis nostris codicibus scriptum inuenimus, & sequutus est Vetus interpres. Fiduciam, τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præstantissimū quo fit vt clamemus Abba Pater: cui subiūgitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde vt de re præsenti gloriamur in Domino, vt Rom.5.a.2

7 Si audieritis, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat post Mosen ipsúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 In exacerbatione, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Heb. כמריבה i. in *die* contentionis. Nam repetendum est יום ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de nobili illa historia quæ perscripta est Exo.17.b.7, à qua etiam locus ipse in quo hæc gesta sunt, dictus est Masa, id est tentatio, & Meriba, id est iurgium seu contentio, quòd Israelitæ illic cum Mose iurgādo, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hæc autem Apostolus? siue patrum authoritatem desinant obtendere. Deinde vt si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quam terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quod postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia, & obseruandum est Apostolum singulari artificio hanc exhortationem concipere in Dauidis ipsius persona, aut potius Spiritus sancti.

9 Quadraginta annis, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ, Græci codices ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec vlla caussalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicem vetustum inuenimus cum Hebraica veritate prorsus consentientem: quo modo etiam legitur in recepta Græci psalterii editione. Deinde etiam idipsum ita repetitur infrà, ver.17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat sententia, vtrouis modo legas.

10 Errant corde, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id est, vecordes sunt & insani.

11 Itaque, ὡς. Id est ὥστε. Hebr. אשר, id est οἷς, quibus, vt etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Eras. Sicut, non satis rectè. Idem autem declarat In ira mea, atque Iratus ego. Si introibunt, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar.8.b.12.

13 Quoad appellatur dies hodiernus, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id est, quādiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus aduerbiū Hodie nō debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus compellat, vt rectè scribit doctissimus interpres. Neque enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, vt frustra requirāt quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem audeāt quod sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum non sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. quis enim nouit quando desiturus sit Dominus loqui?

14 Principium illud quo sustentamur, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiduciæ. opponitur enim principium fini, sed ita vt verunque oporteat consentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2.Cor.9.a.4, & 11.d.17. & in quibusdam codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id est primitias. Vulg. & Eras. Initiū substantiæ, propter antithesin ἀρχῆς & τέλους, id est principii & finis. Quanuis non ineptè etiam (vt opinor) possimus ἀρχὴν accipere pro eo quod primarium est, id est pro basi ac fundamento: ὑπόστασιν autem pro משען, id est pro eo quo fulcimur & innitimur. Sic enim ab Hebræis dicitur ראשית quod in vnaquaque re præcipuum est, vt quum scribitur Timorem Domini esse ראשית חכמה id est principium sapientiæ, quòd primas teneat in sapientia, adeo vt absque eo nulla sit in hominibus sapientia: à quo denique sapientem oporteat auspicari. Sed & apud Latinos quicquid in quaque re primum est, principium vocatur: & apud Platonem in epistolis ἀρχὴν βάλλεσθαι pro fundamenta iacere vsurpatur. Verùm quodnam est illud fundamentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. Castellio verò ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita cōuertit, Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur, &c. Hoc verò annon est summam & sacrilegam etiam audaciam ad verbum Domini interpretandum adferre?

15 *Interim* dum dicitur, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hæc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, Dum dicitur. Ego verò addidi aduerbium Interim, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro Inter accipitur hoc in loco, vt in ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ, & similibus. Erasmus, In hoc quod dicitur: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum tempus pertinuisse, sed etiamnum hodie à Deo pronuntiari, quotidie nos ad se & precibus, & minis, & exemplis inuitante.

17 Corpora, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterunt Græci interpretes Hebraicum vocabulum פגרים, id est cadauera, Num.14.e.29.f.32 & 33.

IN CAPVT IIII.

1 Introeūdi, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ ἀφεῖναι φρόνημα πρὶν ἂν... [illegible]

εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

di in requiē eius, "videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

In requiem eius, existimetur aliquis ex uobis deesse.

2 Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

2 Etenim "nobis euangelizatū est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, "vt qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant.

2 Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, nō admistus fidei ex illis quae audierunt.

Psal. 95. c. 11

3 Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

3 "Introimus enim in requiem nos qui credidimus, "sicut dixit, ‖Itaque iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: "licet operibus à iactis fūdamētis mundi perfectis.

3 Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodū dixit, Sicut iuraui in ira mea, si introibunt in requiem meam: & quidem operibus ab institutione mūdi factis.

Gen. 2. a. 2 deut. 5. b. 14

4 Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

4 Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.

Videatur aliquis ex vobis frustratus, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. Respicit superiorem historiam. nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est videatur, vt asperius dictum leniret.

2 Nobis euangelizatum est, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulg. & Eras. Nobis annuntiatum est. Atqui non de omni nuntiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μαθητής. Vt qui fidei mixtus nō fuerit ipsis qui audierant, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt nobis haustum (id est auditum & perceptum) prosit, oporteat fide quasi temperari. Est igitur elegans translatio, qua significatur Hebræis causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modò non profuit, sed & mortiferæ etiam potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui oblatum poculum non temperarunt fide. id enim requiritur vt nobis sit salutare. Vulg. Non admistus fidei ex iis quæ audierunt. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασιν positum pro τῶν ἀκουσθέντων. Castellio verò multo etiam durius cōuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, cum eorum fide qui audiuerant. Eras. Quòd non esset cum fide coniunctus iis qui audierant: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed hoc mihi quidem non placet, vel ob eā causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est eos qui tantùm audierunt & eos qui auditis crediderunt.

3 Introimus, εἰσερχόμεθα. Vulgata, Ingrediemur, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos per fidem iam in illam requiem ingredi, vt apparet ex versu 10. Sicut, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidē ingredi in Dei requietē? Minimè id quidē per se, sed ita est si omnia cōnectas tū præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. Licet, καίτοι. Vulg. Et quidē, quam versionem tolerari quidē posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quē ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requiete arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebræorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quū illic requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requietem infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requietem Dei ingredi: ac fatetur quidē duplicem requietem Dei cōmemorari in Scripturis, vnā æternam, cuius statim fit mentio post conditū mundū: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorū proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam veram & suā vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumētis: vno, quòd Deus addat aduerbiū Hodie, quod non cōuenit rei iampridē præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terrā Chanaā iampridē erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliā requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est? nempe quū duæ tantùm cōmemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio, adhortationis causa, inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodū Apostolus proponit ver. 4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeā) coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per quāuis: vt sit sensus, Quāuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à cōdendo mūdo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurādo. Nō argumētatur autē Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarū requietum fieri mentionē, vt postea Psalmi contextū ad vtrāque accōmodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sunt in requiē meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totā, ad priorem illā & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hìc fit (dices) terræ Chanaan mentio. Respondeo, nō necesse fuisse hoc exprimi quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorū, quam vnā illic Deus cōmemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

5 Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

5 Et hìc rursum, Si introibunt in requiem meam:

5 Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meam.

6 Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτήν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·

6 "Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius annuntiatum fuit, nō introierunt propter incredulitatem:

6 Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ii quibus prioribus annuntiatū est, nō introierunt propter incredulitatem:

7 Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον, (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.

7 "Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidē dicens tanto pòst tempore, (prout dictum est) ‖Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

7 Iterum terminat diem quandam, Hodie, in Dauid dicendo post tantū temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si uocem eius audieritis, nolite obdurare corda uestra.

Suprà, 3. b. 7

8 Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

8 "Nam si eos Iesus in requiē collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.

8 Nam si eis Iesus requiē præstitisset, nunquam de alia loqueretur postac die.

9 Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.

9 Itaque reliquus est "aliquis sabbatismus populo Dei.

9 Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.

10 Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.

10 "Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

10 Qui enim ingressus est in requiem eius, etiā ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

11 Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

11 "Studeamus igitur ingredi in illam requiem, "nequis in idem incidat cōtumaciæ exemplum.

11 Festinemus ergo ingredi in illam requiem: ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.

12 Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργής, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

12 "Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrantior quouis gladio ancipiti: ac pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.

12 Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingēs usque ad diuisionem animæ ac spiritus, cōpagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationū, & intentionum cordis:

6 Quia igitur, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat conclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 Rursum, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis tēporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autem possimus interpretari In Dauide, id est apud Dauidem, in libro videlicet Dauidis, vel per Dauidem.

8 Nam si Iesus, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua detorquere. Quis enim non videt, sicut terra Chanaan veræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine proponi pro veri nostri liberatoris typo? Cæterùm fuit adiungendum priori, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? annon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alii multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ii quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alii neglexerant, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

9 Aliquis sabbatismus, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina: nam Psal. 95. requies vocatur מנוחה, vbi autem agitur de die septimo dicitur שבת, à verbo שבת, vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum illū Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 Nam qui ingressus est, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quā iam inchoarunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternam illam suā beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi sunt ad illud beatissimum otium, id est ad felicitatem illam sempiternā, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 Studeamus, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico. Nequis, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑπόδειγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3. b. 7. Erasmus, Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.

12 Viuus enim est, ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur. Cohæret autem cau-

salis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. Sermo Dei, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id est, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. Ancipiti, δίστομον. Vide Luc. 11. c. 24. Et pertingit, καὶ διικνούμενος. Id est, ad intima vsque animi penetralia descendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæso, penitus viuificet Deo. Animam autem facultatem in qua resident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & statim explicat. Per compages autem & medullas similiter accipio penitissimas quasque hominis partes.

13 Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.

13 Nec est vlla res creata ~~quæ non manifesta sit in conspectu~~ ipsius: imò omnia *sunt* nuda & patentia oculis eius quicum nobis est negotium.

13 *Et non est ulla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.*

14 Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.

14 Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus *hanc* professionem.

14 *Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.*

15 Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

15 Non enim habemus Pontificem qui non possit affici sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatum in omnibus similiter, absque peccato.

15 *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato.*

16 Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt consequamur misericordiam, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Κεφάλαιον ε'. — CAP. V.

1 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

1 Nam omnis Pôtifex ex hominibus assumitur, & pro hominibus constituitur in iis quæ apud Deum *agenda sunt*: vt offerat donaria & victimas pro peccatis.

1 *Omnis namque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum: ut offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

13 Ipsius, αὐτοῦ. Ipsius videlicet Dei, de cuius verbo disserit. Sunt hæc aduersus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine vestierimus, putemus à Deo recipi pro fide. Patentia, τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetustiore grammatico, tradit etiam significare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id est medium secare, siue per spinam dorsi findere: quæ significatio mihi visa est conuenientior: vt omnia Domino etiam intima patere significetur, seruata etiam superiore translatione à gladio sumpta. Vulgata, Aperta. Erasmus, Resupinata. Græcus scholiastes quasi excoriata interpretatur, translatione (inquit) à pecudibus sumpta, quibus ex collo suspensis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes sunt violentæ. Quicum nobis est negotium, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis est sermo, vt πρὸς ponatur pro περὶ, vt suprà, 1. b. 7. Sed illa explicatio multo est vberior, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, ad quem nobis est sermo.

14 Habentes, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Christi, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam sectionem auspicari. Teneamus, κρατῶμεν. id est retineamus, nec sinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7. a. 3.

15 Non enim, οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominem Deum, superiore versiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem semper coniunctim. Affici sensu, συμπαθῆσαι. Vulgata, Compati. Atqui in Christum nunc gloriosum istæ perpessiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum est, hoc vocabulo summum illum consensum membrorum & capitis (id est Ecclesiæ & Christi) significari, de quo toties Paulus disserit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Christo glorioso disserens Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Gloriosum ad dextram Patris Christum sedere credimus: ibi dicitur nostris malis affici, quòd talem se nobis ostendat. Ideo etiam clamat è cælis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari nec vtile nec tutum existimo. Tentatum, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειρασμένον. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumpsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnibus denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia. Similiter, καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כמוני, pro ὁμοίως, siue (vt antè dixit, 2. d. 14) παραπλησίως, id est prorsus similiter. Nam vt plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas eiusdem significationis congerunt, vt hîc in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Vulg. Pro similitudine. Erasmus Iuxta similitudinem, quæ interpretatio non modò est ambigua, sed etiam periculosa.

IN CAPVT V.

1 Nam omnis, &c. πᾶς γὰρ, &c. Nunc aggreditur præstantiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus: vt Aaronis sacerdotium isti cedere, tandem aliquando intelligant Hebræi. Itaque

γὰρ non tam est causalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alii à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus, homo & ipse, sed vnà etiam Dei Filius, ipsa Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors, non obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit, & consecratus sua obedientia omnes seruauit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt successor Aaronis, sed vt alterius sacerdotii Pontifex, nempe secundum ordinem Melchisedec, multo excellentiorem. Hæc sunt inquã collationis capita: sed quia contrario ordine, propositioni similitudinis respondet accõmodatio, sciendum est versiculo quarto respondere versiculos 5 & 6: versiculo secundo & tertio, versiculos 7 & 8: versiculo demum primo, versiculos 9 & 10. Donaria, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium. Θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur.

2 Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν.

2 Qui quantum satis est possit miserari vicem ignorantiũ & aberrantium: quòd & ipse circundatus sit infirmitate.

2 *Qui condolere possit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate:*

3 Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

3 Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

4 Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμήν, ἀλλ' ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ Ἀαρών.

4 Neque sibiipsi quisquam sumit hũc honorem, sed qui vocatur à Deo, sicut & Aaron.

4 *Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui uocatur à Deo, tanquam Aaron.* 1. Paral. 23. b. 13

5 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

5 Ita & Christus non sibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

5 *Sic & Christus non semetipsum clarificauit ut Pontifex fieret, sed qui loquutus est ad eũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Psal. 2. b. 7. supra 1. b. 5

6 Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

6 Sicut & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Psal. 110. b. 4. infra 7. c. 17

2 Qui quantũ satis est miserari possit, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανόν, id est eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad commiserationem sit prona, quanta quidem opus est. Quum enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat, quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerso populo preces concipiendas qui vel arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur: vel præ nimio dolore animum despondens, concidat? Sed si consideretur Christi in primis, vt vndequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facile fuerit intelligere. Vulgata, Qui condolere possit. Erasmus, Qui placabilis esse possit: nimium angustè. Quid si enim eum nemo offenderit? Deinde non est placandus ipse, sed ad placandum Deum constitutus. Obsecro verò, lector, confer istos ad hanc regulam, quos (vt sunt cõmuni sensu ac ratione à Deo spoliati) non pudet hunc locũ proferre vt hoc ipsum stabiliant quod hîc euertitur. quæso, inquam, lector, illos vt conferas ad hanc regulam, & comperies, etiamsi (quod absit) cætera omnia illis concederemus, tamen non magis aptos esse ad illud sacerdotium de quo gloriantur, quàm boues ad volandũ: vt illud omittã quod tamen est vel in primis animaduertẽdum, quòd quum hæc scripserit Apostolus vt ostendat abrogatum fuisse Leuiticum sacerdotium vt æternum illud Christi obtineret, isti tamen hunc ipsum locum audent citare vt sese in sacerdotio ostendant esse Christi successores. Vicem ignorantium & aberrantium, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebræos שגגות & שגיאות, id est errores, de quouis peccati genere dicuntur. Circundatus sit, περίκειται. Id est, quòd & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circunferat.

3 Propter hanc, διὰ ταύτην. Vulgata, Propterea, διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multo præstat seruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

4 Sumit, λαμβάνει. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Christus omnino non esse admittendus vt pontifex, vt qui non esset ex tribu Leui. cui obiectioni respondet Apostolus prolato testimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotii à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Leuitico modis omnibus præstantior.

5 Filius meus, υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera eiusdem versiculi parte fieri Sacerdotii mentionem, quum dicit se annunciaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectendum esse illud quod subiicitur, quum ad eandem personam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, vt planè respondeat veritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

6 Secundum ordinem, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת Kedibrath, id est ad instar, siue secundum rationem ac similitudinem, vt explicatur infrà, 7. c. 15.

7 Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

7 Qui in diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat ipsum seruare à morte, cū clamore valido & lacrymis obtulisset, & exauditus esset ex metu,

7 *Qui in diebūs carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui possit illum saluum facere à morte, cum clamore ualido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia.*

7 In diebus carnis suæ, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulum Carnis, nequis etiam existimet nunc carnem nostram exuisse. Ipsum seruare, σώζειν αὐτὸν. Id est eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hic agi de triplicata illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum. Ex metu, ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Veram ac genuinam huius loci explicationem primus (vt opinor) doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde ~~istorum rationes~~ diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si Pro reuerentia, vt omnibus adhuc placuisse video, vel Pro pietate (quod Eras. annotauit) interpreteris, non aliud declarabit Pro, quàm Propter vel Secundum, vel aliquid denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllum exemplum in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hic enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu, vel κατὰ, vel etiam ὑπὲρ, vt Philipp. 2. b. 13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiam accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infrà, 12. g. 28, & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc. 2. d. 25. Act. 2. a. 5, & 8. a. 2. atque etiā pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fuerit comprobare. Nunc videamus quæ significatio magis congruat. Ac de cautione quidem non est (opinor) cur disceptemus: sin verò reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ: & certè non immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filii reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipsius preces exaudierit. ac pia quidem est hæc sententia: sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπὸ. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro metu accipiamus. nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Pericles, inquit Plutarch. περὶ τὸν λόγον ἦν εὐλαβὴς, timidè ad dicendum accedebat. quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι, παῖ, inquit ille apud Sophoclem, timeo ne cadam. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus, in Cæsare, Πομπηΐος ὑπ' εὐλαβείας πρὸς ἡ τύχης ἔργῳ μεγάλῳ πέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act. 23. c. 10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres, Nanzianzenus disertè concione de Filio secūda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ εὐλαβὲς numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu, id est ita fuisse confirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè commemoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. 22. e. 43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hæc est igitur germana huius loci explicatio. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen suo. Atqui Vetus etiam interpres conuertit, Pro reuerentia sua, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex cōmuni loquendi vsu fere prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiam (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prætermittuntur? vt in hac eadem epistola 2. a. 3, & 4. d. 16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit. Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibiipsi etiam, quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur, Mar. 13. d. 32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim disertè in hac eadem epistola multis locis inculcatur. Sed hic multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est Deo & homini coniunctim, quid Deo, quid item homini seorsim sit tribuendum. Deinde non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exereret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, ~~quo metuit ne malis obrutus succūberet, vel morte absorberetur~~, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse. Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est, tum homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam constantiam in Christo requirere quæ in tā multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀπάθειαν vel hypocrisin, vel

~~hypocrisin, vel~~ insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖν, (quod significat perplexum & inopem consilii hærere, Mar. 14. d. 33) sed etiam, Nunc, inquit, anima mea turbata est: & quid dicam? Pater seruato me ex hac hora. Quid autem illud ter repetitum, Pater, discedat à me calix iste? Quid, quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Dei iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnantia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sané. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte. Hoc verò pernego. quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. Pater, inquit, serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes. Et tandem, non dicit, Mi Deus ne me derelinquas, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, Deus, Deus meus cur dereliquisti me? Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actum esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ author? Absit, sed hic nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causâ factum æternum Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi progressio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendant. Exempli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quippiam quod moderatè nos afficiat, tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad communem sensum, hic verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit nō requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprii muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominē fuisse fateri volumus, nō qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremā illam sacrificii functionem ventū est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitii. Quum igitur inquit, Pater quid dicam? cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuaret. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tantum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum nō iam in cogitatione & metu impendentis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu profecta; deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitii expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, Quid dicam? inquit, Libera me ex hac hora: eodem tenore subiicit, Sed propterea veni in horam hanc. Qui ter petit, Pater transfer à me hunc calicem: addit, Fiat quod tu vis. Qui vociferatur se derelictum, tamē Deum, Deum suum compellat. Quorsum autem hæc? quia quò verius ista cognoscimus, eò certiores de salute nostra sumus. Quòd siquis hæc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tam copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri beneuolentiam ~~intelligamus~~. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultū expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum ~~peccatorum~~ vicem esset subiturus, iudicii Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, ~~quòd ille re vera luit pœnas omnibus nostris~~ peccatis debitas.

8 Καίπερ ὢν υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·

8 Quanuis filius esset [tamen] ex iis quæ passus est didicit obedientiam:

8 *Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:*

9 Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου·

9 Et consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant:

9 *Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:*

10 Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

10 *Appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedec.*

8 Didicit, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese subiiciens, quum alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis. Nonnulli ἀπὸ τῆς εὐλαβείας coniungunt cum hoc verbo, non autem cum participio εἰσακουσθεὶς: sed coactè.

9 Consecratus, τελειωθείς. Vulg. Consummatus. Eras. Perfectus redditus. Vide suprà, 2. c. 10.

Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν, ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

11 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

11 *De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.*

Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινὰ τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ· καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

12 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initii eloquiorū Dei: factique estis ii quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

12 *Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis ut uos doceamini quæ sint elementa exordii sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.*

Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis iustitiæ: (infans enim est)

13 *Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ: (paruulus enim est)*

Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *uidelicet* qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

14 *Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionē boni ac mali.*

Κεφάλαιον ϛ'.

CAP. VI.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,

1 QVapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: nō iacientes rursum fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

1 *QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonē, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,*

Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

2 *Baptismatū doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorū, & iudicii æterni.*

Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐάνπερ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

3 Atque id faciemus, si quidem permiserit Deus.

3 *Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus.*

Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

Mat. 12. d. 45 2. pet. 2. d. 20 infra, 10. d. 26

4 Nam fieri non potest, vt qui semel fuerint illustrati, gustauerintque donum cæleste, & participes facti fuerint Spiritus sancti,

4 *Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti,*

11 De quo, &c. περὶ οὗ. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit consideratione, antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans. Difficilia explicatu, δυσερμήνευτος. Vulg. Ininterpretabilis. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Interpretabilis, factum est librariorum culpa.

13 Rudis, ἄπειρος. Vulg. Expers. Sic Horatius inexpertum armorum dixit. Sermonis iustitiæ, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis [struck through]

14 Adultorum, τελείων. Vulg. & Eras. Perfectorum. Vide 1. Cor. 14. d. 20. Propter habitum, διὰ τὴν ἕξιν. Vulg. Pro consuetudine. Eras. Propter assuetudinem: non satis expressè. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum. Sensus, τὰ αἰσθητήρια. Id est αἴσθησις, & quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò sensoria conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi.

IN CAPVT VI.

1 Qui in Christo rudes inchoat sermone, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, i. primis Christianismi principiis, quæ catechismum vocant. Vulg. ad verbum, Inchoationis Christi sermonē. Resipiscētiæ ab, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionē emendationis vitæ: fidei summā de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quæ in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat, (i. quum ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus conueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicii. Tradebantur ergo ista catechismi initio breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis nostræ capita, vt sanè sunt: sed accedebat postea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidē illa, sed multis arcanis copiosius explicatis tradebantur. ideóque ista non simpliciter hîc commemorātur, sed istorum principia.

4 Nam fieri non potest, ἀδύνατον γάρ. De apostasia vniuersali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate

aduersus primam vel secundam tabulam admissis. Itaque causa nō erat cur veteres, Latini præsertim, hanc epistolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus ostendit doctissimus interpres. nam quæ adfert Erasmus planè detorta sunt. Vide 1. Ioh. 5. d. 16.

Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος,

5 Gustauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri seculi:

5 *Gustauerunt nihilominus bonum Dei uerbum, uirtutésque seculi uenturi:*

Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.

6 Si prolabātur, vt denuò renouentur per resipiscētiam, vt qui rursum crucifigant sibimetipsis Filiū Dei, & ad ignominiam exponant.

6 *Et prolapsi sunt: rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis Filium Dei, & ostentui habentes.*

Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

7 Nam terra quæ imbrem sæpius in se venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

7 *Terra enim sæpe uenientem super se bibens imbrem, & generans herbā opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*

Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

8 At quæ profert spinas & tribulos, reproba *est*, & maledictioni affinis: cuius exitus *tendit* ad exustionem.

8 *Proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima, cuius consummatio in combustionem.*

Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

9 Sed persuasimus nobis de vobis, dilecti, istis meliora, & cum salute coniuncta, etiamsi ita loquamur.

9 *Confidimus autem de uobis, dilectissimi, meliora & uiciniora saluti, tametsi ita loquimur.*

Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

10 Nō enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri, & laboriosæ charitatis quam exhibuistis ipsius nomini: *ut* qui ministraueritis sanctis & ministretis.

10 *Non enim iniustus Deus, ut obliuiscatur operis uestri, & dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis & ministratis.*

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους·

11 Cupimus autem vt vnusquisque vestrum idem ostēdat studium ad plenam spei persuasionem ad finem vsque:

11 *Cupimus autem unumquenque uestrum candē ostentare solicitudinem ad expletionem spei usque in finem:*

Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.

12 Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac patientiam obtinent promissam hæreditatem.

12 *Vt non segnes efficiamini, uerùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.*

Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,

13 Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

13 *Abrahæ nāque promittens Deus, quoniā neminē habuit per quē iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,*

Λέγων, Ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.

14 Dicens, Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicās multiplicabo te.

14 *Dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*

Gen. 12. a. 2, & 17. a. 4, & 22. c. 17

5 Gustauerint, γευσαμένους. Vide 1. Tim. 4. a. 1. Est autem in primis notanda emphasis huius verbi. Nam aliud est verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act. 16. c. 14. aliud verò gustum aliquem habere: quanuis ne hoc quidem nisi ex Spiritus sancti gratia fieri possit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi statim euomant.

6 Vt qui rursum crucifigant sibimetipsis, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς. Id est, vt qui odio ferantur in Christum, & quasi eum rursus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque suo ipsorum exitio. Alii interpretantur ἑαυτοῖς, Quantum in se est. Huius sceleris exemplum insigne fuit Iulianus apostata: quod plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth. 1. c. 19.

8 Reproba, ἀδόκιμος. Vide 1. Corinth. 9. d. 27.

11 Plenam persuasionem, πληροφορίαν. Vide Luc. 1. a. 1, Col. 2. a. 2. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciēs ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

14 Certè, ἦ μήν. Hebraicè כי. Vulg. & Eras. Nisi: vt sit aposiopesis, quæ tamen hoc in loco non est ne-

cessaria, quum ἢ μὴν aliud sit quàm εἰ μή. Benedicens benedicam, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.	15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.	15 *Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.*
Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.	16 Nam homines quidem per eum iurāt qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.	16 *Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:*
Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·	17 Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilii sui, fideiussit iureiurando:	17 *In quo abundantius uolens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum:*
Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·	18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri non potest vt mentitus sit Deus, validam consolationem habeamus nos qui cursum eò corripuimus vt spem propositā obtineamus:	18 *Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spē:*
Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.	19 Quam velut animæ anchoram habemus tutā ac firmā, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.	19 *Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem usque ad interiora velaminis,*
Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ, ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.	20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.	20 *Vbi præcursor pro nobis introiit Iesus, secundum ordinem Melchisedec Pontifex factus in æternum.*
Κεφάλαιον ζ.	CAP. VII.	CAP. VII.
Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτόν,	1 NAm hic Melchisedec rex erat Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertēti à cæde regum, & benedixit ei:	1 *Hic enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei:*
Ὧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·	2 Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur rex iustitiæ, deinde verò etiam rex Salem, quod est rex pacis.	2 *Cui & decimas omnium diuisit Abraham: primū quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis.*

Gen.14.d.18.

17 Ex abundanti, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim (opinor) vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον hoc loco atque ἐκ περισσοῦ. Vulg. Abundantius. Eras. Eximiè. Fideiussit iureiurando, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, Interuenit per iusiurandum, pro διηγγύησε, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam, quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, Interposuit se cum iureiurando. Vulg. & Eras. Interposuit iusiurandum.

18 Qui cursum eò corripuimus, οἱ καταφυγόντες. Vulg. Qui confugimus. Eras. Qui huc confugimus. Ego verò puto φεύγειν accipi pro σπουδαίως τρέχειν, & sumptam translationem à gymnicis ludis, quò spectant etiam vocabula καταπετάσματος & προδρόμου.

19 Et ingredientem, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchoræ præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9.a.3.b.7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

IN CAPVT VII.

1 Nam hic Melchisedec, οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus suprà, 5.a.1, tertium supererat, quo ostenditur Christū eo in primis excellere quòd Pontifex & simul rex sit æternus. Deinde etiā obiici poterat, Pontificē esse non posse qui ex Leuitico genere non esset. Nunc igitur de hoc vtroq; disserit, explicans quis sit ordo ille Melchisedec, nempe æternus, & Leuitico superior, & cum regno coniunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrans.

est autem typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etiam Christus. Ille, rex fuit iustitiæ & pacis vocatus: verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciē, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nā ne hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא, quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hæc allegoria quod ad oblationē attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen Missaticum illud sacrilegium nunquam in mentem venit. Sed omnem planè omnium impudentiam ii superant quos non pudet ad vicariam suam ac repetitam oblationem stabiliendam idipsum vsurpare quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquam vlla ratione iteranda, æterni & viuentis Pontificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc accedit altera impudentia, quòd non iam Melchisedecum, sed panem & vinum velut Christi figuram esse, quem ipsi videlicet impuris suis manibus iterum crucifigant, aut semel crucifixum iterum offerant. Ita fiet vt Melchisedecus non Christum, sed istos sacrilegos repræsentet. Quid amplius? Nempe tertia hæc impudentissima impietas accedit, quòd de pane & vino non pudet hoc in loco eos garrire, apud quos tamen summa sit impietas dicere panem & vinum ab ipsis Deo offerri. ~~Sed eorū sanè ventres oportuerat iampridem suis illis sine subiecto accidentibus pasci, vt tandem discerent quid sit Deo & hominibus mēnti.~~ Tandem igitur, vt finem faciam, vel (quod absit) insigniter lapsus est Spiritus sanctus, qui hoc præterierit quod isti pro salutis suæ fundamento arripiunt: vel potius (quod certum est) sese ~~non modò~~ insigniter impudentes ~~sed etiam planè~~ indoctos ~~iuxta~~ & impios in hoc argumento produnt, ~~quibus tamen hoc vnum libenter concesserim, ita prorsus flagitante Hebraicæ linguæ analogia, vt suam illam pretiosam oblationem quæ verbo הוציא nititur, deinceps vero nomine יאצא suo sit omnibus nuncupare.~~ Obseruandū est autem ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nēpe quòd de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quātum mysterium adumbrat! Itaque à Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ii qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuisse primum ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè euertebant Melchisedeciani, qui hūc fuisse Filiū ipsum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. ~~Eorum verò~~ portenta ~~nuper etiam~~ impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæreseωn consarcinator Postellus, vnus ex nobili illa Iesuitarum societate, aut conspiratione potius, quæ nunc Bauariam inuasit. Et benedixit, καὶ εὐλόγησεν. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicēdum, à Deo constituti, Num.6.d.26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex versiculo septimo.

Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν μήτε ζωῆς τέλος ἔχων, ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.	3 Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque vitæ finem habens: sed assimilatus Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.	3 *Sine patre sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finē vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*
Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.	4 Spectate verò quantus hic fuerit, cui etiam decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.	4 *Intuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*
Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.	5 Et ii quidem qui sunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungētes, præceptum habent decimarū accipiendarum à populo secūdum Legem, hoc est à fratribus suis, licet egressis ex lumbis Abrahæ.	5 *Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum Legem, id est à fratribus suis: quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.*

Num.18.c.21.

3 Sine patre, ἀπάτωρ. Eras. Ignoti patris, & mox, ἀμήτωρ, ignotæ gentis, & ἀγενεαλόγητος, ignoti generis: nō modò non expresso sed etiam deprauato sensu, vt de ambiguitate taceam. Nam etsi non erat natus Melchisedec sine patre aut matre, & proculdubio sit etiam mortuus, tamen hoc nihil ad rem. Dicitur enim ἀπάτωρ habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit ac si repentè è cælis delapsus esset, & mox eò se recepisset, nulla ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, vt æterni Pontificis nostri typus esset. Itaque si Ignoti patris, pro Sine patre, substitueris, vides æternitatis typū tolli. Idem est de aliis iudicium ~~quæ sequuntur~~. Christus porro verè dicitur patrem in terris non habuisse, ac proinde ne matrem quidem, neq; maiores, consueto cæterorum hominum more, ~~quum~~ diuinitus ~~sit~~ conceptus. ~~Ex his autem omnino colligitur Christum esse secundum vtranque naturam pontificem ac mediatorem, (contra impurum illum Stancarum Polonicarum Ecclesiarum turbatorem) vt qui his epithetis oriretur, ex quibus declaretur Deus, quatenus est ἀπάτωρ, homo, quatenus ἀμήτωρ. Vide Ephesinæ synodi canonem 10 & 15.~~

Dierum, ἡμερῶν. Hebraicè ימים pro æui.

4 Spectate verò, &c. Θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchisedec Abrahamo, quātò præstātior Christus, cuius ipse Melchisedec dūtaxat typus fuit? Duobus autē argumentis hæc præstātia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nēpe quia decimas persoluere, idque vt Dei altissimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa sunt symbola eius subiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 Qui sunt ex filiis Leui, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευί. Eras. Quòd sunt de numero filiorū Leui: cuius interpretationis causam nō video. Probat autē Apostolus, hanc decimarū oblationē subiectionis signū esse, ab exemplo Leitarum, qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchisedeco obtulerit. Egressis ex lumbis, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id est progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.

Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.

Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δέ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.

Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευῒ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.

Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.

Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ᾽ αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;

Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.

Ἐφ᾽ ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ᾽ ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.

6 Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.

7 Porro ~~sine~~ vlla cõtrouersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.

8 Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est quòd viuat.

9 Et (vt ita loquar) in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, q decimas solet accipere.

10 Nam is adhuc in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.

11 Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotẽ secundum ordinem Melchisedec, nec secũdum ordinem Aaronis dici?

12 ~~Mutato~~ igitur Sacerdotio, necesse ~~est vt~~ Legis ~~quoque~~ mutatio ~~fiat~~.

13 Nam *is* de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.

6 Cuius autẽ generatio nõ annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abrahã, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.

7 Sine ulla autẽ cõtradictione, quod minus est à meliore benedicitur.

8 Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia uiuit.

9 Et (ut ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.

10 Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.

11 Si ergo cõsummatio per Sacerdotiũ Leuiticũ erat, (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundũ ordinẽ Melchisedec aliũ surgere Sacerdotem, & nõ secundum ordinem Aarõ dici?

12 Translato enim Sacerdotio, necesse est ut & Legis translatio fiat.

13 In quo enim hæc dicũtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.

6 Is verò, ὁ δέ. A cõparatis, Leuitæ tãtùm à fratribus decimas accipiũt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergo & ipso Leuitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 Porro, χωρὶς δέ, &c. De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur.

8 Atque hic quidem, καὶ ὧδε μέν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi, sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. Quòd viuat, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed quatenus proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 In Abraham, διὰ Ἀβραάμ. Hic manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom. 4.b.11. Est autẽ tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarum, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isto præstet.

11 Porro si consummatio, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si præstare quenquam perfectum poterat Leuiticũ Sacerdotium. Hîc verò oportuerat nouæ sectionis initium facere. nam nũc primùm absolutis omnibus quæ ad explicãdam personæ Christi Regis, Prophetæ, & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officii ratione disserere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirũ vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, destitit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, disserit ab hoc loco vsque ad cap. 12. v. 18. De Prophetia tractat à cap. 12. v. 18, vsque ad eiusdem capitis vers. 25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initiũ. Inde demũ ad particularia præcepta descendit. Sed age ad rem redeamus. Dicturus igitur de Sacerdotii Leuitici abrogatione, (cuius fundamẽta iacta sunt in tractatione superiore) paulatim progreditur: nec statim apertè dicit abrogatum, sed primùm omnium euincit imperfectum fuisse, idque per interrogationem, vt illi ipsi quos compellat conclusionem nectant. Nec secundum ordinem Aaronis, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotii ratio.

12 Mutato igitur Sacerdotio, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulg. & Eras. Trãslato enim Sacerdotio. Ego verò puto γὰρ non poni αἰτιολογικῶς, sed illatiuè, vt alibi sæpe annotauimus. Est enim in priore versiculo perfecta argumentatio, si responsionem subiicias. Hic verò nouam cõclusionem nectit, nempe non modò imperfectum fuisse Leuiticum Sacerdotium, sed etiam nunc esse mutatum, quoniam videlicet non potuit sine abrogatione Legis, quæ prius illud stabilierat, posterius istud inuehi: quæ cõsequutio postea probabitur. Hinc verò etiam apparet μετατιθεμένης hoc in loco non rectè conuerti Translato, nec μετάθεσις, Translatio. Ita enim videretur vnũ manere Sacerdotium, quod duntaxat traductum esset à tribu Leui ad tribum Iuda. Sed quum dicitur mutatũ Sacerdotiũ, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατιθέναι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Legis, νόμου. Id est τάξεως, ordinationis Aaronicæ.

13 Nã, &c. ἐφ᾽ ὃν γάρ. Cõfirmat superioris argumẽti cõsequutionẽ. Potuisset enim aliquis excipere, duo simul posse extare sacerdotia diuersa, ita vt vnum ab altero non abrogetur, sed perficiatur. quãobrem etiam dixi versiculo vndecimo, nondum probari abrogationem, sed imperfectionem duntaxat. Nunc ergo hæc duo Sacerdotiorum genera simul constare non posse docet Apostolus, ex eo quòd Lex vni Leui Sacerdotium adiudicans, ipsum Iuda illi subiectum arcebat à Sacerdotio. Non potuit ergo sine Legis abrogatione nouum Sacerdotium erigi in Iuda. Attendit, προσέσχηκε. Id est, curauit altare, siue Cultui illi diuino præfuit. Vulg. Adstitit. Eras. Præstò fuit.

Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.

Μαρτυρεῖ γάρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.

Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι᾽ ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

15 Idque etiam magis patet ex eo quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

16 Qui non ex Lege, cuius mandatũ sit carnale, factus est sacerdos, sed ex vi indissolubilis vitæ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

18 Nam mandatum præcedens abrogatur, quòd nullis viribus sit præditum, & inutile.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, sed adscita spes melior, per quã appropiquamus Deo.

14 Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de Sacerdotio Moyses loquutus est.

15 Et amplius adhuc manifestũ est, si secũdũ similitudinẽ Melchisedec exurgit alius Sacerdos,

16 Qui nõ secundũ Legẽ mandati carnalis factus est, sed secundũ uirtutem uitæ insolubilis.

17 Contestatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secundũ ordinem Melchisedec. Psal. 110.a.4. supra, 5.b.6

18 Reprobatio quidem fit præcedẽtis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.

19 Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio uerò melioris spei, per quã proximamus ad Deũ.

14 Cuius tribus respectu, εἰς ἣν φυλήν. Vulg. In qua tribu. Eras. longius à Græcis recedens, Quod ad hanc tribum pertineat. id est *pour ceste lignee*.

15 *Idque* etiam magis, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiusdem consequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa non esset si constitueretur dũtaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνοι, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariã efficiunt. Ex eo quòd, εἰ. Vulg. Si: minus obscurè. Ponitur autẽ εἰ pro ὅτι, vt apud Æschinem, [Greek quotation] pro ὅτι μή. Ad instar, κατὰ τὴν ὁμοιότητα. Hic declarat quid antea vocarit τάξιν & νόμον.

16 Non ex Lege cuius mandatum sit carnale, οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale vocat. quod epitheton libenter seruauimus etiam in Pauli epistolis. At enim, dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostẽdunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum vt æternum esset. Contrà verò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed viua æternitatis imago elucet. Non est ergo simpliciter spectandus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem vtriusque Sacerdotii naturam Deus esse voluerit.

17 In æternũ, εἰς τὸν αἰῶνα. Hîc vis est argumẽti, vt carnali mãdato vis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: vnum, לעולם non semper declarare tẽpus æternum: alterum, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego verò priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, vt omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לעולם in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in ordinatione ~~Melchisedeci~~, quod & Deus ipse ostendit ex iis ritibus quibus Aaronem voluit consecrari.

18 Mandatum, ἐντολῆς. Mandati nomine Legem cæremonialem intellige, vt dicemus infrà, versu 18. ~~Quod nullis viribus sit præditum~~ [illegible] vt diximus Rom. 5.a.6, & 8.a.3, & infra 9.c.9 & 10. ~~Vulg. Propter infirmitatem. Eras. Propter imbecillitatem, non satis expressè.~~

19 Nihil enim, οὐδὲν γάρ. Explicat quod de inutilitate Legis, id est Leuitici Sacerdotii, dixerat: quia nimirum nos puros & sanctos, aptos denique ad regnum Dei reddere non potuerit: ideóque opus fuerit aliunde inuehi quidpiam quo possemus meliore iure confidere, vtpote quod nobis ad Deum vsque patefaceret aditũ. Cæterùm, nequis miretur quod [illegible] Perfecit, vel Ad perfectionem adduxit, [illegible] infra 9.a.9. Sed ascita spes melior, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulg. introductio verò melioris spei: duplici errore. nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά, vt quod Legi adimitur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγή, sed εἰσαγωγήν, vt mox etiam declarabimus. Eras. Verùm *erat* introductio ad spem potiorem. perinde atque si vsus hic fuisse Legis significetur, non vt perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet. qua de re pluribus differitur Gal. 3.d.24. Ego verò sum amplexus eorum sententiã qui (vt arbitror) rectius hũc locũ exponũt. Primùm enim sententia illa nõ cohæret cũ iis quæ præcedũt & sequũtur. Adhuc enim in eo versatur author huius epistolæ vt doceat Leuiticũ Sacerdotiũ posteriore abrogatũ: neq; de prioris vsu vel vllũ adhuc verbũ fecit, vel etiã facturus est ante sequentis capitis versiculum quintum. Deinde poscit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλά, & verbum

ἐπιλείπει repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse, non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, versu 28, verbum καθίστησι, & infra, cap. 10. e. 27, verbum ἀπολείπεται repetendum est, vbi etiam simili prorsus ratione particula δὲ vsurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim vocant Græci quod aliunde est inuectum, vt quum dicuntur Athenienses à Demosthene vti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dialogo περὶ τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συνειθισμένῳ. Sic apud veteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum acroama, vt Ribittus (noster olim collega) obseruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod quum ita sit, sanè non video qui possit ἐπεισαγωγῆς nomen Legi tribui. Optimè verò Christi sacerdotio conuenit, quòd videlicet non sit tanquam Leuitici illius appẽdix, sed aliunde ascitum, quo illud aboleretur. Quid si verò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν vocatam quòd ad figurã Melchisedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco exposui, nempe series argumenti, & cõstructionis ratio: deinde res ipsa clamat, (ni fallor) Sacerdotium Christi cum Leuitico, non autem Melchisedeci & Legis figuras vel inter se vel coniunctim cum Christi veritate comparari. Ad hæc accedit quod scriptũ non est πρὸς ἐλπίδα κρείττω, ad spem meliorem: sed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, adiunctio spei melioris, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo, pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, id est ascita spes melior, vt ego etiam conuerti, quò planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus scholiastes interpretatur, vt qui manifestè hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐπιλείπει, sed γίνεται: quod planè est detortum.

20 Καὶ καθ᾽ ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας.

20 Et quatenus non absque iureiurando.

Et quantum est non sine iureiurando.

21 Οἱ μὲν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Psal. 110. b. 4

21 Nam illi quidem, citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt: hic verò, cum iureiurãdo, per eũ qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

21 Alij quidẽ, sine iureiurando Sacerdotes facti sunt: hic autẽ, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eũ, Tu es Sacerdos in æternum.

22 Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

22 Tanto potioris fœderis spõsor factus est Iesus.

22 In tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.

23 Καὶ οἱ μὲν, πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν.

23 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

23 Et alij quidem, plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere:

24 Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

24 At iste, propterea quòd in æternum manet, perpetuum habet Sacerdotium.

24 Hic autem, eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.

25 Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι᾽ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

25 Vnde & seruare prorsus potest eos qui per ipsum accedũt ad Deum, semper viuens vt interpellet pro eis.

25 Vnde & saluare in perpetuũ potest accedẽtes per semetipsũ ad Deũ, semper viuẽs ad interpellandum pro eis.

26 Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

26 Talis enim nos decebat Põtifex, pius, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & sublimior cælis factus:

26 Talis enim decebat ut nobis esset Põtifex, sanctus, innocẽs, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus:

27 Ὃς οὐκ ἔχει καθ᾽ ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Leuit. 16. b. 11

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deĩde pro peccatis populi: id enim fecit semel quũ semetipsum obtulit.

27 Qui nõ habet necessitatem quotidie, quẽadmodũ sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi: hoc enim fecit semel, se offerendo.

20 Et quatenus, καὶ καθ᾽ ὅσον. Vulg. Et quantum est: prorsus absurdè. Eras. Atque hoc potiorẽ, constẽ.
22 Fœderis, διαθήκης. Vulg. & Eras. Testamenti: quod non cõuenit huic loco. Neque enim in testamẽtis adhibetur fideiussor. Deinde etiamsi adhiberetur, quomodo idem esset testator & fideiussor? Infrà verò, vbi ad testamenti significationem alluditur, Christus manifestè sustinet testatoris personam.
24 Perpetuũ, ἀπαράβατον, quod præterire nõ potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere solet pro trãsgredi.
25 Potest, δύναται. Id est, [illegible] eus est. Vide suprà, cap. 5. a. 1. Posita autem est vis argumenti in εἰς τὸ παντελές. id est prorsus, pro quo Vul. g. in perpetuum. Eras. Ad plenum. Nam si per se perfectus est, non supplet, sed tollit quod imperfectum est,
27 Id, τοῦτο. Nẽpe quod obtulit sacrificiũ. Neque enim quod additur Pro peccatis suis, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Semel, ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbii emphasis. Significat enim, quod semel factũ est, ita absolutũ fuisse vt repetere minimè sit necesse, imò verò sit nefas. Neq; enim id fieri possit quin quod semel factũ est, omni ex parte perfectũ fuisse negetur. Est igitur sacrilega, impia, blasphema opinio Antichristianorum, qui se dicũt quotidie Christũ Patri in sacrificium offerre pro viuorum & mortuorum peccatis.

28 Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmos: at sermo iurisiurandi post Legem concepti, Filium constituit qui in æternum est sanctificatus.

28 Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurãdi qui post Legem est, Filiũ in æternum perfectum.

Κεφάλαιον η'.

CAP. VIII.

1 Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

1 CAEterùm eorum quæ dicimus hæc summa est, Talem nos habere Pontificem, qui consedit ad dexteram throni maiestatis illius ~~cælestis~~,

1 Capitulũ autem super ea quæ dicuntur, Talẽ habemus Pontificẽ, qui cõsedit in dextera sedis magnitudinis in cælis,

2 Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

2 Sanctuarii minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

2 Sanctorum minister, & Tabernaculi veri q^d fixit Dominus, & non homo.

3 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

3 Omnis enim Pontifex ad offerẽda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit hunc quoque habere quod offerret.

3 Omnis enim Pontifex ad offerẽdũ munera et hostias constituitur: unde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.

4 Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ᾽ ἂν ἦν ἱερεὺς,

4 Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset,

4 Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos,

18 Lex enim, ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad ceremonialem legem restringitur, quam abolitam esse docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt vmbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare voluerat, quo iure ipsi non cessant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificandi vis penitus detrahitur Leuiticis ceremoniis seorsim à Christo consideratis, etiam tum quum in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt? Sermo iurisiurandi, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. Id est, mandatum Domini cui additum est iusiurandum. Post Legem concepti, τῆς μετὰ τὸν νόμον. Vulg. Qui post Legem est: vt videatur legisse ὁ μετὰ τὸν νόμον. Cæterùm quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum, non respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (neque enim tunc cõceptum fuit, sed ab æterno, vt 1. Pet. 1. d. 20, & alibi sæpe explicatur) sed ipsam potius æterni illius iurisiurãdi exhibitionẽ. qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, Ego hodie genui te. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu, à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore fœdere æquum est vt prius abrogetur, si modò ista sunt eiusmodi vt simul consistere non possint.

IN CAPVT VIII.

1 Hæc summa est, κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè raro adiiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus conuertere vel caput, id est, scopum & præcipuum illud quò omnia referuntur, vel summam & compendium: quod mihi aptius visum est. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, Capitulum super ea quæ dicuntur, prorsus ineptè.

2 Sanctuarii, τῶν ἁγίων. Vulg. & Eras. Sanctorum, ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quæ sequuntur, ac præsertim 9. c. 11, satis apparet nomine Sanctorum designari cælos: sicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipsum Domini. quod cur dicatur à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic author: sed nunc per partes explicabit qua ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nẽpe sicut figuræ, quum apparet ipsa veritas, nullus iam est vsus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipsa Sacerdotii natura sumpto, vt nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito, qui disertè discrimen duorum fœderum explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotii veteris. Sunt enim ista inter se mutua relatione connexa.

3 Omnis enim, &c. πᾶς γάρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine diximus non cælum, sed corpus ipsum declarari, 9. c. 11. Affert ergo causam cur oportuerit eum hominẽ fieri, nempe vt haberet quod offerret. nullus enim sine oblatione Sacerdos. Ita hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. Dona, δῶρα. Vide suprà, 5. a. 1.

Necesse fuit, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui applicetur definitio Põtificis à fine sumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοῦτον scriptũ est, sed τοῦτο. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non conuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, Necesse est vt hic etiam habeat aliquid quod offerat. Eam verò interpretationẽ idcirco repudiaui quòd Christi iam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. d. 28. quanuis eius efficacitatem perẽnem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hic agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplẽdum fuit, vt nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, necesse esset, vt sit hæc sententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoque oporteret habere quod offerret si terrenus esset Pontifex. Atqui nullã habet eiusmodi hostiam. Ergo terrenus non est, sed cælestis. Sed dura est illa eclipsis, & hac ratione non deberet sequi εἰ μὲν γὰρ, id est etenim, in proximè sequenti versu, sed εἰ μὲν οὖν, igitur. esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & vniuersalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiam Christus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita satisfecerit vt & longè præstantiorem victimam obtulerit, & perfectiore etiam genere offerendi sit semel in æternum defunctus.

4 Nam si esset, εἰ μὲν γάρ. Versiculum secundum diximus duo habere membra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distinximus ex cap. 9. c. 11. ita videlicet vt illo nomine cælum significetur, (vt infrà, 9. f. 14) isto

verò ipſum Chriſti corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem verſiculum, ita ad Sãctuarium. i. ad cælum, putarim iſtum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo, Dixi noſtrum vnicum Sacerdotẽ, eſſe cæleſtem. nam ſi in terra eſſet, Sacerdos non eſſet, manentibus Leuiticis Sacerdotibus. Quinam id verò? Quia Leuitarum dona ſecundum Legem oblata, res cæleſtes adumbrant, non terreſtres, vt apparet ex oraculo Moſi reddito. Cæleſte igitur Chriſti Sacerdotis Sacrarium, cæleſte Tabernaculum, & omnibus modis excellentius officium eſſe oportet. quod declaratur ver. 6. Atenim dices, nónne Chriſtus manẽte Leuitico Sacerdotio verſatus eſt nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor ſanè, ſed nondum peracta oblatione qua conſecratum oportuit eum in cælum introire, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. Exhibita autem veritate quorſum vmbræ? Sic igitur hunc locum explico: quod tamen ſine cuiuſquam præiudicio dictum velim.

ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα·

[4] manentibus illis ſacerdotibus qui ſecundum Legem offerunt dona,

quum eſſent qui offerrẽt ſecundũ Legem munera.

Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησί, ποιήσῃς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

Exo. 25. d. 40. act. 7. f. 44.

5 Vt qui exemplari & vmbræ deſeruiunt rerum cæleſtium, ſicut diuinitus dictum eſt Moſi quum eſſet abſoluturus tabernaculum, Vide enim, inquit, ut facias omnia ad exemplar quod oſtẽſum eſt tibi in mõte.

5 *Qui exẽplari & umbræ deſeruiunt cæleſtiũ, ſicut reſpõſum eſt Moyſi, quũ cõſummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia facito ſecundũ exẽplar quod tibi oſtenſum eſt in monte.*

Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

6 At nũc noſter ille Pontifex eo excellentius miniſteriũ ſortitus eſt quo præſtãtioris eſt fœderis interceſſor, quod præſtantioribus promiſſis ſancitum eſt.

6 *Nunc autẽ melius ſortitus eſt miniſteriũ, quanto et melioris Teſtamẽti mediator eſt, quod in melioribus repromiſſionibus ſancitum eſt.*

Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

7 Nam ſi prius illud tale fuiſſet vt nihil in eo poſſet requiri, haudquaquam fuiſſet ſecundo quæſitus locus.

7 *Nã ſi illud prius culpa vacaſſet, nõ utique ſecundi locus inquireretur.*

Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδού, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

Ierem. 31. f. 31. 32. 33. 34. rom. 11. d. 27. infrà, 10. c. 16.

8 Nam incuſans eos inquit, Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum pãgam cum domo Iſrael & cum domo Iuda fœdus nouum.

8 *Vituperãs enim eos dicit, Ecce, dies ueniunt, dicit Dominus, & cõſummabo ſuper domũ Iſrael & ſuper domũ Iuda Teſtamentum nouum.*

Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

9 Non ſecũdum fœdus quod feci cum Patribus ipſorum, quo die prehẽdi manum ipſorum vt educerem eos ex AEgypto: nam ipſi non perſtiterunt in illo meo fœdere, & ego deſpexi eos, dicit Dominus.

9 *Non ſecundũ Teſtamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehẽdi manũ eorũ ut educerẽ illos de terra AEgypti: quoniã ipſi nõ permanſerũt in Teſtamẽto meo, & ego neglexi eos, dicit Domin'*

Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

10 Quamobrem hoc eſt fœdus quod paciſcar domui Iſrael poſt dies illos, dicit Dominus: indam Leges meas mẽti eorũ, & cordi eorum inſcribam: & ero ipſis Deus, & ipſi erunt mihi populus.

10 *Quia hoc eſt Teſtamẽtũ quod diſponã domui Iſrael poſt dies illos, dicit Dominus, dãdo Leges meas in mẽtẽ eorũ, et in corde eorũ ſuperſcribã eas: et ero eis in Deum, & ipſi erũt mihi in populum.*

Manentibus illis ſacerdotibus, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. Quum eſſent. Nam vel non legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eraſ. Vbi ſunt ſacerdotes. quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis reſpondere, nec ſententiam Apoſtoli exprimere. Nam τὸ hoc in loco declarat vigere, & quaſi ſuum (vt ita dicam) eſſe conſeruare.

7 Nam ſi, εἰ γάρ. Præparat Hebræorum animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi verſu 2. Vocat autem fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò poſſit requiri.

8 Pangam, συντελέσω. Heb. וכרתי, id eſt percutiam. Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id eſt conſummabo, huc reſpexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quũ ſolenni pactione ſancita ſunt. Cum domo Iſrael, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל, id eſt cum domo Iſrael. Si ἐπὶ libuerit ſeruare, cõuertemus Erga domum. Vocat autem domum, totius regni quaſi vnam familiam. Erat verò tum (vt omnes norunt) in duas factiones ſciſſum Dauidis regnũ, quas ſignificat Propheta noui fœderis auſpiciis rurſus coniunctum iri. Vulg. Super domum, &c.

9 Et ego deſpexi eos, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Hebr. ואנכי בעלתי בם, id eſt, quum ego illis eſſem Dominus. Sequutus eſt ergo auctor huius epiſtolæ, Græcorum editionem, multo ſanè propius quàm vel Euangeliſtæ vel Paulus: ~~vt hinc quoque probabilis ſit coniectura, verſum non fuiſſe ex Hebræo~~. Cæterùm in re ipſa nihil eſt diſcriminis. neque enim hîc vertitur cardo controuerſiæ.

Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

11 Neque docebunt ſinguli proximum ſuum, & ſinguli fratrẽ ſuum, dicentes, Cognoſce Dominum: nam omnes cognoſcent me, ab eo qui puſillus fuerit inter eos, ad eum vſque qui magnus fuerit inter eos.

11 *Et nõ docebit unuſquiſque proximum ſuum, & unuſquiſque fratrẽ ſuũ, dicẽs, Cognoſce Dominũ: quoniã omnes ſcient me à minore uſque ad maiorẽ eorum.*

Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum & iniquitatum ipſorum non recordabor amplius.

12 *Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

Ἐν τῷ λέγειν καινήν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac ſeneſcit, prope eſt vt euaneſcat.

13 *Dicendo autem nouum, ueterauit prius: quod autem antiquatur & ſeneſcit, prope interitum eſt.*

Κεφάλαιον Θ.

CAP. IX.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

1 IGitur habebat quidẽ etiã prius fœdus conſtitutos religionis ritus, & ſanctuarium mundanum.

1 *HAbuit quidem & prius iuſtificationes culturæ, & ſanctum ſeculare.*

Exod. 26. a. 1. & 36. a. 1.

Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη, ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

2 Tabernaculum enim conſtructum fuit; prius quidem in quo erat ~~lucerna~~, & menſa, & propoſiti panes, quod Sancta vocant.

2 *Tabernaculum enim factum eſt, primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta.*

Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

3 Poſt medium autem velum Tabernaculum quod vocant Sancta ſanctorum.

3 *Poſt uelamentum autẽ ſecundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta ſanctorum.*

IN CAPVT IX.

1 Prius fœdus, ἡ πρώτη. Eraſmus, Prius tabernaculum, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: ſed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutiſſimo, cuius verba in Græcis ſcholiis citantur) irrepſiſſe Tabernaculi nomen, idque perperam: quũ ex argumenti ſerie, & vltimo ſuperioris capitis verſiculo, facilè appareat ſubaudiendum eſſe διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνή expungere, Photii & Veteris editionis, atque adeo doctiſſimi interpretis authoritatem (aut veritatem potius ipſam) ſequuti. Conſtitutos religionis ritus, δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda ſunt, ex omnium veterum librorum fide. Quid autem δικαιωμάτων appellatione ſoleat intelligi, diximus Luc. 1. a. 6. Vulgata, Iuſtificationes culturæ: quod nemo intelligat. Eraſmus, Iuſtificationes cultus. Et ſanctuarium mundanum, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש, quod κοσμικόν, id eſt mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cæleſti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de cauſis non amplector: Primùm quia nuſquam ſic vocatur: & certè κοσμικόν pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde ſequens particula cauſalis oſtendit diſtribui totum quiddam in ſuas partes. Poſtremò nuſquam fit mentio in hac collatione niſi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & poſterioris: quum tamen ex illa diſtributione tres partes numerari oportuerit. Neque enim huic noſtro ſcriptori propoſitum eſt integram Tabernaculi deſcriptionem perſequi, ſed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Chriſtus per eam adumbrabatur. Vulgata, Sanctum ſeculare.

2 Tabernaculum enim conſtructum fuit, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obſeruandum eſt in primis, hanc deſcriptionem non ad templum, ſed ad tabernaculum accõmodari: quia nimirum noſter hic ſcriptor ea propriè quæ Moſes ſecundum exemplar ipſi in monte propoſitum fabricauit, cum rebus ipſis cæleſtibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ deſcribuntur Exo. 26. g. 33 & 36: quum in templo vnicum tantùm eſſet, cuius fit etiam apud Euangeliſtas mentio. Item vnius tantùm menſæ, quum decem in templo eſſent poſitæ. ~~Ex quo illud quoque intelligitur, nomine~~ ~~vnicum duntaxat illud candelabrum ſignificari~~ quod multas habebat lucernas, quum in templo decem candelabra ~~eſſent~~ collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum eſt. Neque enim manna & virga intra Arcam ipſam erant, ſed proximè Arcam, ipſique adeo commoda aliqua ratione adiunctæ, quum non legatur Dominus iuſſiſſe vt in Arca includerentur, ſed vt coram ſe, id eſt corã Arca fœderis, collocarentur, Exo. 16. g. 24. Num. 17. b. 10, & 1. Reg. 8. a. 9. Propoſiti panes, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. Quod Sancta vocant, ἥτις λέγεται ἅγια. Prouocabulum ἥτις ad σκηνήν pertinet, non autem ad proximè præcedentia. & ἅγια ſcribẽdum eſt numero plurali, emphaſeωs cauſa, ex Hebræorum more, non autem ἁγία, vt quidam codices habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, Quæ dicitur Sancta.

3 Medium, δεύτερον. Ad verbum Secundum. Vertimus autem medium, vitandæ ambiguitatis cauſa. Velum enim ſecundum nominat Apoſtolus, non quòd duo fuerint vela, ſed quia poſterius erat Sancto vel priore Tabernaculo. Sancta ſanctorum, ἅγια ἁγίων. Hebr. קדש הקדשים, pro ſacrario ſacratiſſimo, vt fruſtra hîc ſeſe torſerit Auguſtinus. Sciendum eſt tamen infrà non obſeruari hoc diſcrimen, ſed ſimplici appellatione τῶν ἁγίων, i. Sanctorum, ſignificari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculũ dici, vt ver. 11. 12. 21. 24. 25.

4 Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

4 Aureum habens thuribulū, & Arcam Fœderis vndique circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna, & virga Aarō quæ germinauit, & Tabulæ Fœderis.

4 *Aureū habēs thuribulū & Arcam Testamenti circumtectā ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aarō quæ frōduerat, & Tabulæ Testamēti.*

Num.17.c.10
1.Reg.8.a.9
2.paral.5.c.10
Exod.25.b.12.

5 Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

5 Supra hanc autem Cherubim gloriosi obumbrantes propitiatorium: de quibus nō est nunc dicendum singulatim.

5 *Supérq; eā erāt Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quib non est modò dicendum per singula.*

6 Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες·

6 His autem ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui ritus obeunt:

6 *His verò ita cōpositis, in priori quidē tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consummantes:*

7 Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi erratis:

7 *In secundo autem, semel in anno solus Pōtifex, non sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia.*

8 Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν·

8 Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

8 *Hoc significante Spiritu sancto, nōdū propalatam esse sanctorū viā, adhuc priore tabernaculo habente statum.*

9 Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ᾽ ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

9 Quod *erat* exēplar pro tempore illo præsenti, quo dona sacrificiáque offeruntur, quæ non possunt cōscientia sanctificare cultorem,

9 *Quæ parabola est temporis instātis, iuxta quā munera et hostiæ offeruntur, quæ nō possunt iuxta conscientiā perfectum facere seruientem,*

4 Thuribulum, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proxime velum. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitū, si semel duntaxat quotannis fas erat in Sancta sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo?

5 Propitiatorium, τὸ ἱλαστήριον. Hebr. הכפרת. Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר, à quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 Pro seipso, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & solenne sacrificium tum pro sui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, vt scribitur copiosè Leuit.16. Notandum est autem diligenter quòd disertè dicitur Pontifex pro seipso orare. Erratis, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות, quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntariè peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg. & Eras. Ignorantiis, obscurè, & nimium etiam angustè.

8 Hoc declarante, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebant, habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in Sanctum sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur: id est prioris Tabernaculi sacrificiis nondum patefactum fuisse cælum, quod per sacrarium illud intimum repræsentabatur. Nam Sancta dicit quæ paulo antè Sancta sanctorum vocarat: quo modo etiam Moses ipse loquitur Leuit.16.a.2.

9 Quod *erat* exemplar, ἥτις παραβολή. Vulg. Quæ parabola est: quod nemo facilè intelligat. Eras. Quæ erat similitudo: ne sic quidem satis rectè. Nam ἥτις referendum est ad σκηνή, id est ad Tabernaculum. Deinde παραβολή hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id est משל. Pro tempore præsenti, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est παρόντα, vt mihi quidem videtur Erasmus rectè conuertisse. Præsens verò tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: ac si diceret, Pro eo tempore quo vigere illud exemplar oportuit. Vulgata, Temporis instantis. Quo, καθ᾽ ὅν, id est ἐν ᾧ. In quibusdam tamen exemplaribus & Græcis etiam scholiis legitur καθ᾽ ἥν, ita vt suppleri possit σκηνή, Tabernaculum, vel παραβολή, exemplar, vt conuertas, In quo Tabernaculo, vel Secūdum quod exemplar. Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, ad instans vsque tempus, quo videlicet futurum erat vt ipsa veritas apparens, tolleret illud exemplar. Offeruntur, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσεφέροντο, offerebantur, quo modo etiam Græcus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolū vsurpasse tēpus præsens, quòd de re ipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione. Sanctificare, τελειῶσαι, id est ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν suprà annotauimus, capite 2.b.10, de rebus sacris dici: vt planè nihil aliud sit quàm puros, sanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quominus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idem etiam est suo quodam modo perfectus, vt, si rem ipsam spectes, τελειοῦν possis meritò interpretari Perficere, vel Perfectum reddere: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatem. Videri enim posset, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoare quidem possit, absoluere verò non item. Inde consequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse: sicut etiam hodie sophistæ tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumento quod hic tractatur.

10 Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκός, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα.

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsque ad tempus correctionis imposita:

10 *Solùmodo in cibis, & in potibus, & varijs baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis.*

11 Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,

11 Adueniens autem Christus Pōtifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius structuræ,

11 *Christus autem assistens Pontifex futurorū bonorū, per amplius et perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius creationis,*

12 Οὐδὲ δι᾽ αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.

12 Neque per sanguinē hircorum & vitulorum, sed per priū sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.

12 *Neq; p sanguinē hircorum & vitulorū, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta æterna redēptione inuēta.*

10 Ritibus carnalibus, δικαιώμασι σαρκός. Vulg. Iusticiis carnis. Eras. Iustificationibus carnis. Vterque nimis obscurè. Castellio conuertit Institutis humanis, non modò falsa & inepta, sed etiam periculosa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externæ videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur carnis epitheton sacris scriptoribus peculiare, quod repudiare minimè voluimus. Id autem vt intelligatur, sciendum est in primis hîc non agi de hominum traditionibus, sed de ceremoniis à Deo institutis vt rerum spiritualium tesseræ essent ac symbola, quæ generali vocabulo dicta sunt à Latinis theologis Sacramenta. Sed ea duplici ratione considerantur, interdum cum rebus illis coniuncta quibus efficaciter repræsentandis instituta sunt à Domino: quo respectu maxima quæque passim illis tribuuntur. Interdum verò per se ac seorsim à rebus ipsis considerata, veluti in tota hac disputatione, in qua non coniungitur sed comparatur cum illis Christus. quo respectu carnalia dicuntur. i. in rebus crassis & terrenis posita, quæque ad animā vsque non pertingant. Imposita, ἐπικείμενα. Rectè. fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit. Cæterùm hîc variat lectio. legit enim Vetus interpres ἐπικειμένοις, impositis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices omnes ἐπικείμενα: sed quod parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti versiculo, vbi δυνάμεναι scriptum est, non δυνάμενα. Itaque in vno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαιώματα, vt sit constructio, δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι, &c. καὶ δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere δυνάμενα, vel in isto ἐπικείμεναι. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

11 Adueniēs autē, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus structura Tabernaculi, cū breui præparatione: nunc collationē aggreditur Christi cum Leuitico Pōtifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illū vnum adumbrarunt) & Sanctorum. i. posterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. Per maius, διὰ τῆς μείζονος. i. Præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, & perfectius. Cæterùm quum hîc manifestè distinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Christum per Tabernaculum ingressum esse in Sacrarium: Sacrarium autem manifestè interpretetur cælum, infrà ver.24, non videtur posse cōsistere eorū interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per cælum ingressus esse in cælum. quod & ipsum suprà annotauimus, 8.a.2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturam: eadem prorsus ratione qua comparat etiam velo, infrà, 10.d.20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, quod Sacerdotum dicebatur, & ibi in altari suffitibus destinato quotannis solennem victimam mactare: ac ita demum in Sacrarium vbi erat ipsius maiestatis Dei symbolum, introire: ita Filium illū Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanā naturam ingredi: in qua non vt hospes, sed vt ciuis, nec virtute sola, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud peragerer, ac tādem cælos ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cælum iter fecit, & per illud ipsum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipse sese templum vocat Iohan.2.c.19 & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloss.2.b.9, vt nihil hîc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse quòd non considerarint vnum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pontifici, vt qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in cælum: & victimis quoque, vt mox subiicitur. Deinde quòd hæc eadem de cælo dicantur infrà, ver. 24. Sed hæc ratio nihil efficit. Nam oportuit, vt Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cælestis veritas terrenis exemplaribus per omnia respōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manu factum, nec huius structuræ? Nempe vt opponatur structuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta, auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, non fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde (vt suprà dixit, 8.a.2, optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus viuum illud Tabernaculum fixit. i. Christi humanitatem cōdidit, aptauit, sanctificauit, vt nobis esset viuifica. Fuit enim viuum quidem corpus, sed vi vnius Spiritus sancti conceptum: anima quidem vera, sed singulare & excellentissimum vnius Dei opificiū. Deus ipse denique à seipso caro factus est. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 Per sanguinem, δι᾽ αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem etiam victima qui & Tabernaculum & Pontifex: peculiariter autem fit sanguinis mentio, qui Deo peculiariter fundebatur, vt eo vesci non liceret: & cuius etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat vsus, vt mox explicatur. Hircorū & vitulorum, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc recōciliationis anniuersario sacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit.16 copiosè explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pontifex. Vtiturque plurali numero, quia anniuersarium sacrificium erat. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum, eumque pecuinum, sanguinem offerebat: Christus verus & æternus Pontifex suum sanctissimum & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed veram sanctificationem duntaxat repræsentabat: Christus semel vna oblatione omnes credentes

in æternum consecrauit. Deinceps verò copiosius omnia per partes explicat. Nactus, εὑράμενος. Id est, meritò adeptus, nobis tamen, non sibi. Qui enim redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem iustitiam? Itaque non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. Inuenta. Eras. Reperta. Neutrũ mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria significatione hìc accipi, de qua diximus Rom.4.a.1.

Leuit.16.c.14 num.19.a.4

13 Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα,

13 ‖Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:

13 Si enim sanguis hircorũ & taurorũ, & cinis uitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis,

1.Pet.1.c.14 1.ioh.1.c.7 apoc.1.b.6 Luc.1.g.75 Luc.5.g.74

14 Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;

14 Quãto magis ‖sanguis Christi qui per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, ‖purgabit cõscientiam vestram à mortuis operibus, ‖ad seruiendum Deo viuo?

14 Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritũ sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiã nostrã ab operibus mortuis, ad seruiẽdum Deo uiuenti?

Rom.5.a.6 1.pet.3.c.18

15 Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστίν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.

15 Itaque ob id noui Fœderis mediator est, ‖vt morte intercedente, ad redemptionem earum præuaricationum quæ fuerant sub priore Testamẽto, vocati, promissionem accipiãt æternæ hæreditatis.

15 Et ideo noui Testamenti mediator est, ut morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori Testamento, repromissionem accipiant qui uocati sunt æternæ hæreditatis.

16 Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.

16 Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.

16 Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.

13 Et cinis iuuencæ, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram ceremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num.19. Confer etiam lector, si libuerit, horrendam blasphemiam qua nititur aquæ illius lustralis ceremonia apud illos vsurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecrat. distinct. 3. c. aquam: & manifestè cernes quò euaserit Antichristi impudentia. Ad carnis, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρ. &c. Symbola (vt antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis esset forinsecus aspersus, purus cẽseretur, (hæc enim vis est symbolorum, vt quod intus fit, foris repræsentent) an res ipsa non præstiterit quod illa foris adumbrarunt? quod si re ipsa id præstitum est, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ expectationem tantisper sustinebat, dum illa præsens adueniret?

14 Per Spiritum æternum, διὰ Πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem eius qui non homo duntaxat (quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, diuinitatis cum humanitate coniunctæ efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecrauit, vt sanguinem istũ, quia sanguis erat eius hominis qui etiam Deus erat, viuifica planè illa virtute præditum esse oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vnà possit instaurare. Huc respexit Dominus Ioh.6.g.63, quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Et Paulus, Act.20.f.28, quum Deum dicit sibi acquisisse Ecclesiam sanguine suo. A mortuis operibus, ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis obseruandum est quid sit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, 10.a.1 & 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque seorsim considerandæ. Vna, qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primùm quidem illam vindicauit Christo, collata ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui vsque ad animam penetrare non possit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, ne quis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendet Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, vt qui per veteres ritus fuerit adumbratus: alioquin nisi ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte differit proximo capite.

15 Itaque ob id, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Rectè colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius vis ad illos vsque pertingeret: vel superest vt illi seruati nõ fuerint. quam partem posteriorem, vt nimis absurdam præterit. Hinc consequitur, vnum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam, id est quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi vmbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, sed promissio & adumbratio futuri fœderis, per quod æterna contingit hæreditas.

16 Nam vbi testamentum est, ὅπου γὰρ διαθήκη. Manifestè ostẽdit hic locus (vt meritò indicauit doctissimus interpres) hanc epistolam Hebraicè scriptam non esse. Siquidem apud Hebræos ברית nihil aliud significat quàm pactum inter viuos initum: pro quo tamen fœdus dicere propter factam reconciliationem maluimus. quod & ipsum species est pacti inter viuos initi. Itaque nõ potuit noster hic author, quisquis tandem fuit, idem nomen Hebraicum & fœderi & testamento applicare: quod illi facere in Græco idiomate licuit, quoniã διαθήκης nomen apud Græcos & pro fœdere & pro testamento accipitur. Græcè igitur scriptam fuisse hanc epistolam apparet: neque id mirum cuiquam videri debet, quum Græcam linguam eo tempore in toto Oriente multis familiarem fuisse constet. Sed ad rem, Quæritur quomodo conueniat quod de testamento commemoratur hoc in loco: quum passim fiat non testamenti, sed fœderis mentio. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim à fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis fœderum

fœderum speciebus alienum: partim à duplici significatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis respectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hic contrà, persoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat: ex iis autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id est Deus) mortis pœnam meritò ab alio requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id est homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipsa maneret absorptus: ita vt iam ne superesset quidem quîcum Deus pacisceretur. Itaque Filius Dei sese interposuit, qui verus homo factus, pœna in se recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Christus id de quo pacisci cum hominibus constituit Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem is nonnisi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum, speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc similitudo. Sed quorsum illa quæsita est? Nempe vt hoc argumentũ necteretur, Testamenta nonnisi morte testatoris sanciuntur: testator est Christus: Christi igitur, non hircorum aut vitulorum sanguine sancitum est testamentum. Et ea quidem causa est cur in vetere fœdere omnia purificarentur sanguine, nempe vt significarentur omnia testatoris illius mortem futuram respicere.

17 Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

17 ‖Testamentum enim in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet quum viuit testator.

17 Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum ualet dum uiuit qui testatus est.

Galat.3.c.15

18 Ὅθεν οὐδ᾽ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.

18 Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.

18 Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.

19 Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε,

19 Quum enim Moses omnia mandata secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum aspersit,

19 Lecto enim omni mandato Legis à Moyse uniuerso populo, accipiens sanguinem uitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit,

20 Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

20 ‖Dicens, Hic est sanguis testamenti quod mandauit vobis Deus.

20 Dicens, Hic sanguis Testamenti, quod mandauit ad uos Deus.

21 Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐρράντισε.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacrorũ, sanguine similiter aspersit.

21 Etiam Tabernaculum & omnia uasa ministerii, sanguine similiter aspersit.

22 Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.

22 Et omnia fere secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

22 Et omnia penè in sanguine secundum Legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio.

23 Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

23 Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ipsa verò cælestia potioribus quàm hæ sint victimis:

23 Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia, melioribus hostiis quàm istis.

24 Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα

24 Non enim in manufactum

24 Non enim in manufacta

19 Secundum Legem, κατὰ νόμον. Id est sicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης, & significatur Mosen non temere, sed Deo ita iubente Legem totã populo recitasse. Ἐντολὴν enim vocat ipsam Legem: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox versu 22, sed κατὰ νόμον, id est *par ordonnance*. Vulg. Omni mandato Legis, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. Aspersit, ἐρράντισεν. Id est aspergere consueuit.

23 Ipsa verò cælestia, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, vasa, victimæ, cæteraque omnia: sed tamen rerum cælestium typi. oportuit igitur typica & eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cælestia omnia, cæleste tabernaculum, cælestis victima, cælestis populus, cælestis doctrina, cælum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem sanctificari vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificauit Christus: deinde & ipsum cælum quodammodo sanctificauit nobis, quum illud sanctus ipse ingrederetur, vt in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum seruiamus. Potioribus victimis, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, quum vna sit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vsurpauit, quòd vna omnium sit instar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 Non enim, &c. οὐ γὰρ, &c. Aliæ collationes: Pontifex Leuiticus in sacrarium illud ingrediebatur, Dei

quidem mandato, sed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, vt esset alterius excellentioris (nempe cælestis regiæ) exemplar: Christus verò in cælos ipsos, id est in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem, penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ᾽ εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero sacrario respōdens: sed in ipsum cælū, vt appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

sancta Iesus intrauit, exemplaria uerorum: sed in ipsum cælum, ut appareat nunc uultui Dei pro nobis.

Οὐδ᾽ ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ᾽ ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

25 Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

25 *Neque ut sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno:*

(Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νῦν δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

26 (Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolendum peccatum, per immolationem suiipsius patefactus est.

26 *(Alioquin oportebat eū frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummatiōe seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.*

Καὶ καθ᾽ ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

27 Et sicut illud statutū est hominibus vt semel moriantur, postea verò iudicium:

27 *Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem iudicium:*

Rom. 5. a. 6. 8
1. pet. 3. c. 18

Οὕτως ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

28 ‖Ita & Christus semel oblatus vt multorum peccata tolleret, altera vice absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant, ad salutem.

28 *Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundò sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.*

25 Neque vt sæpe, &c. οὐδ᾽ ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes: Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantùm sese offerens, peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum seculorum.

26 Alioquin, ἐπεί. Argumentum non repetendæ Christi oblationis: quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, diximus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe iam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio nouissimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe vis ipsius & ad præterita & ad consequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias satisfactiones adiungunt, quique sæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper somniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blasphema est, sacrilega, & impia. Semel, ἅπαξ. Vide suprà, 7. d. 17. In consummatione seculorum, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est diebus nouissimis. Neque enim alia vnquam oblatio expectanda, sed iudicium vnum superest. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat. 4. a. 4: alibi fines seculorum vocat, 1. Corinth. 10. c. 11. Ad abolendum peccatum, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatum, totam ipsam veluti speciem ac radicem intelligens, vt exposuimus 6. Rom. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quum abrogatæ tolluntur. quod huic loco optimè conuenit, vt Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum eodem sanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iustitiæ.

27 Sicut, καθ᾽ ὅσον. In vno codice legimus καθ᾽ ὅ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος sæpe pro postpositiuo articulo ponatur. Alioqui nō memini καθ᾽ ὅσον legere in hac significatione. Vt semel moriantur, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alii aliquot, bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1. Corinth. 15. g. 51.

28 Multorum, πολλῶν. Ita restringendæ sunt omnes vniuersales promissiones ad solos electos, quum εἰς non declaret duntaxat euentum, sed scopum ac consilium. Quærendum est autem electionis testimonium non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectis, vt ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demum certam & immobilem consolationem inuenturi. Quanquam hoc quidem propriè non est huius loci. Cæterùm quod de iudicio subiicitur, quasi παρέργως dictum est, partim ad terrendos eos qui vna Christi oblatione non sunt contenti, partim vt fideles in officio contineat, ne resiliant. Absque peccato, χωρὶς ἁμαρτίας. Id est absque victima pro peccato, vt diximus 2. Cor. 5. d. 21. Vel, absque peccato, id est abolito iam & abrogato peccato. Ad salutem, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, vt sit periphrasis credentium, qui soli expectant Christum ad salutem: vel cum verbo Conspicietur, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum expectant. Nam ex impiis alii rident vtrunque aduentum, quibus Christus est pro fabula: alii propriè non dicuntur expectare, qui optarent nunquam venire.

Κεφάλαιον ι.

CAP. X.

CAP. X.

Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ᾽ ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι.

1 Lex enim vmbram obtinēs futurorum bonorum, non expressam formam rerum, iis hostiis quas singulis annis easdem offerūt, nunquam potest accedentes sanctificare:

1 *Vmbram enim habens Lex futurorū bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:*

Ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους;

2 Alioqui desiissent offerri, propterea quòd qui sacrificassent, ac semel purgati essent, nullorum peccatorū amplius essent sibi conscii.

2 *Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent ultrà conscientiam peccati, cultores semel mundati.*

Ἀλλ᾽ ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ᾽ ἐνιαυτόν.

3 Atqui in istis repetita fit mentio peccatorum quotannis.

3 *Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.*

Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

4 Non enim potest sanguis taurorū & hircorū auferre peccata.

4 *Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorū auferri peccata.*

Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

5 Quapropter ingrediēs mundum, dicit, ‖Sacrificium & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

5 *Ideo ingrediens mundum, dicit, Hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.*

Psal. 40. b. 7

IN CAPVT X.

1 Lex enim vmbrā, &c. σκιὰν γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio quod peculiariter hic spectatur, publica & solennis peccatorum Israelis, non eorū tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat. non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit. 16. e. 21. Hinc colligit Apostolus cōstare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata, frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quòd alioqui pura non possit dici conscientia, vt exposuimus suprà 9. d. 14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentū prohibere, ingruētes autē nullo modo possit impedire. Quid si igitur nemtum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hic victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quòd vetera illa sacrificia disertè dicuntur populum expiare, Leuit. 16. g. 30, non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. Futurorum bonorum, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant. Expressam formam, εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus, qui pingunt ad viuum, ἀπὸ τῆς εἰκόνος. Cic. pro Cælio, Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum. Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philip. 2. a. 7, & suprà, 1. a. 2. Itaque alii hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expressè effigies summi illius beneficii exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est in ceremoniis) alii Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volunt cum vmbris, id est figuris Legis, conferri. quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. Vulg. & Eras. Imaginem, non satis expressè.

2 Nullorum, μηδεμίαν. Vulg. admodum obscurè, Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum. Eras. nihilo melius, Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum.

3 Repetita mentio ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de causis: primùm quia publica erat ea professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, dū et reū sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat. quod requiritur ad consequutionem argumenti, & declarat etiam præpositio ἀνά. Nam alioqui potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt Commemorationem.

5 Ingrediens mundum, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quo disertè significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mundum dicitur Filius Dei quum homo factus est, vt descendisse è cælo, Iohan. 6. f. 41. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recens hominem factum, de suo munere differentem. Erasmus maluit vertere per futurum, Quum ingressurus esset mundum, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. Et oblationem, καὶ προσφοράν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus suprà, 5. a. 1. Reliquas ceremonias præterit. Erāt enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. Noluisti, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mādatum, itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13 eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quàm de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. Corpus, σῶμα, & c. Hebraicè אזנים כרית לי,

aures perforasti mihi. id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ita enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act. 16. c. 14. quum natura omnes [illegible] simus. Ergo quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani assumptione hoc explicant, nihil est: quamuis verissimum quidem sit, Christum hac ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ita accipienda.

Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.

6 Holocautomata & hostiam pro peccato non approbasti:

6 *Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt:*

Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου.

7 Tunc dixi, Ecce adsum (in capite libri scriptum est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.

7 *Tunc dixi, Ecce uenio (in capite libri scriptum est de me) ut faciã, Deus, uoluntatem tuam.*

Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ εὐδόκησας (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)

8 Quum superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiam pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

8 *Superius dicens, Quia hostias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi (quæ secundum Legem offeruntur)*

Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

9 Tunc dixit, Ecce adsum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit prius, vt posterius statuat.

9 *Tũc dixi, Ecce uenio, ut faciam, Deus, uoluntatem tuam. aufert primum ut sequens statuat.*

Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.

10 Qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Iesu Christi semel *factam*.

10 *In qua uoluntate sanctificati sumus, per oblationẽ corporis Iesu Christi semel.*

Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

11 Omnis igitur Sacerdos adstat quotidie, operans, & easdẽ sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:

11 *Et omnis quidem sacerdos præsto est quotidie, ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata:*

Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·

12 Hic verò vna pro peccatis oblata victima, in perpetuum sedet ad dextram Dei:

12 *Hic autem unam pro peccatis offerens hostiã, in sempiternum sedet in dextra Dei:*

Supra, 1. d. 13

Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

13 Id quod superest expectans, donec inimici ipsius, scabellũ pedum eius fiant.

13 *De cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.*

Psal. 110. a. 1
1. cor. 15. d. 25
supra, 1. d. 13

Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

14 Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.

14 *Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.*

Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,

15 Testificatur autem nobis & ipse Spiritus sanctus. nam posteaquam prædixit,

15 *Contestatur autem nos & Spiritus sanctus. postquam enim dixit,*

6 Et hostiam pro peccato, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebr. וחטאה, id est & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 In capite libri, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגלת ספר, id est in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent descriptam in suis synagogis. Sed hoc discrimen nihil detrahit de sententia. Accepit quidem Græcus interpres מגלה in significatione גלגלה. est enim vtrunque eiusdem radicis.

9 Dixit, εἴρηκεν. Vulg. Dixi, εἶπον, nisi librariorum culpa hoc factum est. occasionem autem errori præbuit quod in ipso Psalmi contextu legitur τότε εἶπον, tum dixi. Sed hæc verba sunt Apostoli, locum Dauidis ad scopum suum accommodantis, vt hoc cohæreat cum superioris versiculi initio. Prius, τὸ πρῶτον. Id est sacrificia: vt posterius statuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in sacrificiis illis consistit. Poterat enim obiici Apostolo, cur nunc non liceat per sacrificia repræsentare Christi factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 Per oblationem, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plerisque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem si libuerit sequi, repetendum erit ἡγιάσμεθα, Qui per oblationem corporis Iesu Christi semel *sanctificati sumus*.

11 Adstat, ἕστηκε. Sub. על המזבח, id est aram. Hebr. autem עמד, adstare, accipitur pro λειτουργεῖν, id est pro Ante regem aut quenuis dominum ministerii causa stare. quod Latini apparere dicunt.

12 Sedet, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργός, nunc verò ita est Pontifex vt simul tanquam rex æternus sedeat, Philipp. 2. b. 9.

Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

16 Hoc est fœdus quod paciscar cum eis post dies illos, dicit Dominus, Indam leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inscribam:

16 *Hoc autem Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas:*

Ierem. 31. f. 33
rom. 11. d. 27
suprà, 8. c. 8

Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

17 Et peccatorum atque iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*

Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

18 Porro vbi est horum remissio, non *est* amplius oblatio pro peccato.

18 *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,

19 Quum igitur, fratres, habeamus libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinẽ Iesu,

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguinẽ Christi,*

Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

20 Ea via quam dedicauit nobis recentem & viuam, per velum, hoc est per carnem suam:

20 *Quam initiauit nobis uiam nouam & uiuentem, per uelamen, id est carnem suam.*

Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnum, præfectum domui Dei:

21 *Et Sacerdotem magnum super domum Dei:*

Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·

22 Accedamus cum vero corde, & certa persuasione fidei, puris cordibus à conscientia mala:

22 *Accedamus cum uero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala:*

Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)

23 Et abluto corpore aqua pura, teneamus confessionẽ spei non vacillantem, (fidelis enim *est* qui promisit)

23 *Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit)*

16 Dicit Dominus, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata causa tollitur effectus. Nulla superest peccatorum remissio: ergo nec sacrificium. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorum remissione? Imò verò hinc pendet omnis nostra beatitas: sed quum peracta sit, superest non vt de noua oblatione facienda, sed de ea quæ facta est, per fidem amplectenda cogitemus. Itaque non temere Apostolus hanc Ieremiæ prophetiam repetit, quum diuersum inde argumentum eliciat. Cæterùm quia hæc eadem verba sunt apud Prophetã, deceptus est Erasmus, qui Prophetæ verba esse putauit, quum Apostoli sint potius, vt hoc cohæreat cũ μετὰ τὸ προειρηκέναι, & sit hæc sententia, Postquam primo loco dixit, Hoc est fœdus, &c. tum postea subiicit Dominus, Indam Leges, &c. Hoc qui non perpenderunt, inseruerunt post ἐπιγράψω αὐτούς, inscribam eas, ὕστερον λέγει, id est Iterum dicit. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco insertum, τότε εἴρηκε, tum dixit.

17 Non recordabor, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?

18 Oblatio pro peccato, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit Pro peccato. nam superest alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apostolus vt nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent à Paulo vocari oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, quum iam reconciliatis pateat aditus in cælum. Hoc sensu constat etiam ex ipso (quem vocant) Canone, sacrificii & Liturgiæ nomen veteres accepisse, vbi dicitur, HAEC DONA, HAEC MVNERA, HAEC SANCTA SACRIFICIA. Sunt ergo hæc paris impietatis, Christo subordinare alios mediatores vel redemptionis vel intercessionis, idque in cælo: oblationes alias pro peccato adiungere Christi sacrificio: Christum iterum velle offerre, vel alio sacrificio sibi applicare: Christum è cælis in terram illicere, & Christum è solio suo velle deturbare.

19 Libertatem, τὴν παῤῥησίαν. Iam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Quum autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo iure potest certa de salute sua in vno Iesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 Et viuam, καὶ ζῶσαν. Non conuenit quidem epitheton translationi, sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis viuificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in sacrarium ingrediebatur. quæ suprà sunt explicata. Sed noua hic allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarii arcana, & tamen aditum illuc reserabat. Sic, inquit, Christi caro diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus.

22 Vero, ἀληθινῆς. Id est minimè subdolo vel fucato, sed quod verè sit addictum Deo. Hebr. אמנה.

Puris cordibus, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, vt 2. Corinth. 7. a. 1. Vulg. & Eras. Aspersi corda vel cordibus, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certum est vicissim ex antecedente colligi consequens, vt diximus Luc. 3. b. 7. Aqua pura, ὕδατι καθαρῷ. Id est Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationum Legis, comparatur aquæ.

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων.

24 Et obseruemus alii alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

24 *Et consideremus inuicē in prouocationem charitatis & bonorum operum:*

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισὶν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

25 Non deserentes aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alii alios*: idque eo magis quòd videtis illū diē appropinquare.

25 *Non deserentes collectionem vestram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quanto uideritis appropinquantem diem.*

Supra, 6.a.4

Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

26 ‖ Nam si vltro peccauerimus post acceptā cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

26 *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam ueritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia:*

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicii, & ignis feruor, qui deuoraturus est aduersarios.

27 *Terribilis autem quædam expectatio iudicii, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios.*

Deut.19.d.15
mat.18.c.16
iohan.8.b.17
1.cor.13.a.1

Ἀθετήσας τις νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

28 Qui contempserit Mosis Legem, absque misericordia ex ‖ duorum aut triumtestimonio moritur:

28 *Irritam quis faciens Legem Moysi, sine ulla miseratione, duobus uel tribus testibus moritur:*

Πόσῳ (δοκεῖτε) χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus censebitur qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, profanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

29 *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinē Testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ contumeliam fecerit?*

Deut.32.e.35
rom.12.d.19

Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

30 Nouimus enim eum qui dixit, ‖ Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, Dominus iudicabit populum suum.

30 *Scimus enim qui dixit, Mihi uindicta, ego retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.*

Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

31 *Horrendum est incidere in manus Dei uiuentis.*

Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

32 Reuocate verò in memoriam superiores dies, quibus postquā illustrati fuistis, ingens certamē afflictionū sustinuistis.

32 *Rememoramini autē pristinas dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum.*

26 Vltro, ἑκουσίως. Hebr. חנם, quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit non qui simpliciter scientes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt veritati, vti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alii quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitent, non autem eos qui quanuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouati hæresin hic locus.

27 Aduersarios, ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hic detrahit de significatione, Vide Col.2.c.14. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere.

29 Spiritum gratiæ, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. Id est, Spiritum illum sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autem hic locus de quo peccati genere hic agatur.

30 Meum est vlcisci, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere. Dominus iudicabit, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè puniet & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat.

31 Reuocate, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur consolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur.

Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι· τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

33 Partim quidem dum & cum probris & cū oppressionibus in theatrum estis producti: partim verò dum socii facti estis eorum qui in eo statu versantur.

33 *Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socii taliter conuersantium effecti.*

Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

34 Nam & de vinculis meis mecum doluistis, & direptionem facultatū vestrarū cū gaudio accepistis, vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorē substātiā in cælis, & quæ permaneat.

34 *Nam & uinctis compassi estis, & rapinam bonorū uestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes uos habere meliorem & manentem substantiā.*

Μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

35 Ne igitur abiicite fiduciam vestram, quæ magnā habet præmii retributionem.

35 *Nolite itaque amittere confidētiam uestram, quæ magnam habet remunerationem.*

Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν· ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

36 Nam patientia vobis est opus, vt vbi voluntatē Dei præstiteritis reporteris promissionē.

36 *Patientia enim uobis necessaria est, ut uoluntatem Dei facientes, reportetis promissionem.*

Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

37 Adhuc enim tantillū, tantillum *inquam*, & qui venturus est, veniet, neque tardabit.

37 *Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui uenturus est ueniet, & nō tardabit.*

Abac.2.a.4
rom.1.b.17
galat.3.b.11

Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

38 ‖ Iustus autem ex fide viuet: at *siquis* se subduxerit, nō probat eum animus meus.

38 *Iustus autem meus ex fide uiuet: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.*

Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

39 At nos non ii sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

39 *Nos autem non sumus subtractionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.*

33 In theatrum estis producti, θεατριζόμενοι. θέατρον ἐγενήθημεν, vt loquitur Paulus 1.Cor.4.b.9. quod & verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulg. Spectaculum facti. Eras. Spectaculo fuistis omnibus. Ita accipitur apud Salustiū Ostentui esse, & apud Tacitum Ostentui mittere. Socii facti estis, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id est Eorum ærumnas vobiscum communes esse duxistis. quod de Philippensibus & Thessalonicensibus præsertim testatur Paulus. Eorum qui in eo statu versantur, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vel eorum qui ita agitantur, vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro sursum & deorsum verti. Vulg. & Eras. Ita conuersantium, nimium obscurè.

34 De vinculis meis, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epistolam Paulo tribuendam esse, nituntur argumento admodum infirmo. Cum gaudio, μετὰ χαρᾶς. Id est, non modò æquis animis, sed etiā lætis, vt infrà, Iac.1.a.2 Substantiam, ὕπαρξιν. Id est bona ac facultates. Sic vsurpauit hoc vocabulum Quintilianus. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Mat.5.b.12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id est apud vos, & quasi intra vos: quum fide possideamus quod in cælis est. In nonnullis tamen codicibus legitur ἑαυτοῖς, id est vobisipsis, vt sit datiuus communis quem vocant grāmatici: in aliis ἑαυτοὺς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, vt qui sciatis vos habere: quam posteriorem lectionem non improbo, quanuis duorū tantùm codicū authoritate nitatur.

35 Ne abiicite, &c. Μὴ ἀποβάλητε, &c. Hic ego existimarim initium sequentis sectionis faciendum fuisse. Nunc enim Apostolus superiorem doctrinam incipit ad hæc capita accōmodare. Primùm, quicquid propositum fuit Patribus ad obtinendam salutem, id omne in vno Christo positum fuisse. Alterum, illud omne fuisse ab ipsis sola fide, eáque ad finem vsque constanti ac perpetua, apprehēsum. Quorsum autem hæc? nempe vt quū plurimum tribuerent Patribus, eorum qui veri erant Patres, germanos se filios esse ostenderent.

37 Adhuc enim tantillum, tantillum *inquam*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio est, Paululum admodum temporis adhuc superest dum veniat, &c. Sic Esa.10.f.25. מעט מזער ponitur, & alibi sæpe.

38 Iustus autē, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom.1.b.17. At siquis se subduxerit, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulg. Quòd si se subtraxerit. Eras. Et si se subduxerit. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt sæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipsam attinet, ita citauit hunc locū Apostolus, vt membrorum collationem, seruata tamen eadem sententia, inuerterit. Deinde vnum Hebraicum verbum עפלה Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, ea ratione nimirum quòd illud propriè significet sese in arcem aliquam quasi tutiorem locum recipere, aut in ea se tueri: quod videtur facere quisquis, deserto Deo, alibi se tutiorem fore existimat. Itaque quod ad sententiam attinet, nihil hîc est variatum. Non probat eum animus meus, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו, quæ verba ita explicarunt vt prius affixum ad Deum retulerint, posterius verò ad impium: & quia Deum loquentem inducunt, tertiā personam in primam mutarint. Nisi malimus eos נפשי pro נפשו legisse, quasi ad verbum conuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id est, non conueniet animæ meæ cum eo: sicuti solent inuersa phrasi vulgò dicere Hebræi, Non est rectum in oculis meis, pro, nō est mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in sententia quicquam variat. Nam si anima impii in ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse.

39 Non ii sumus qui nos subducamus, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulg. ad verbū, Non sumus subtractionis. subaudiendum autem videtur υἱοὶ, filii, vt sit integer Hebraismus: quem vtcunque expressit Erasmus, adhibito modo potentiali, quem vocant. Dicitur enim filius subductionis qui quodam impetu in eam partem fertur: quum è contrario sint filii Dei, quos efficax Dei gratia ad fidem adduxit. Illi igitur ad primum obiecti periculi terro-

rem statim vacillare incipiunt, donec palàm deficiant, vnde certum exitium sequitur: isti contrà, per media pericula seruata fide, ad certam immortalitatem contendunt. Ad animæ salutem, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eras. In acquisitionem animæ: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

Κεφάλαιον ια.

Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.

Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.

Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ εὑρίσκετο, διότι

CAP. XI.

1 Est autem fides, illud quod facit vt extent quæ sperantur, & quod demonstrat quæ non videntur.

2 Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.

3 Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.

4 Abel per fidem, maioris pretii sacrificiũ obtulit Deo quàm Cain: per quã testimoniũ obtinuit quòd esset iust', testimoniũ perhibẽte Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.

5 Per fidem Enoch fuit translatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd

CAP. XI.

1 Est autem fides, sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium.

2 In hac enim testimonium consequuti sunt senes.

3 Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent.

4 Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quã testimonium cõsequutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.

5 Fide Henoch translatus est, ne videret mortẽ: & nõ inueniebatur, quia

Gen. 1. a. 1 Ioh. 1. a. 10

Gen. 4. a. 4 mat. 23. d. 35

Gen. 5. c. 24 eccli. 44. c. 17. & 49. d. 16

IN CAPVT XI.

1 Illud quod facit vt extent, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt: quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiasten mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ὁμοφράζει τί ἐστι πίστις, καί φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις, καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ἡ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τοῦ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀπόδειξιν ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς, τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, Deinde explicat quid sit fides, atque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniã enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia, vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorũ substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quòd illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demõstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt. Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hunc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit substantiæ & argumenti nomen, imò ne fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quàm rectè, ipse viderit: certè nimium ambiguè. Sed hoc etiam addam, nõ ineptè fortassis, ea quæ non videntur, ab iis quæ sperantur, ita distingui posse vt hæc quidem pertineant ad res futuras, veluti ad futurum Dei auxilium in omnibus aduersis, ad corporis resurrectionem, iudicium venturum, vitam æternam, & siqua sunt alia eiusmodi: illa verò de rebus dicantur quæ superioribus temporibus gestæ sunt, & in genere quæ re ipsa extent, quamuis à nobis cerni non possint, vt de iis quæ de natura Dei commemorant sacræ literæ, de Angelis, de mũdi creatione, de tota Christi historia, quam olim Patres quorum hic exempla proponuntur, futuram, nos peractam credimus. Neque verò quum hoc dico, nudas res ipsas intelligo, sed quas ipsi nobis ad salutem pro diuersa illarum natura applicemus.

2 Maiores, οἱ πρεσβύτεροι. Heb. הקדמונים, antecessores, id est veteres illi patres à quibus orti sumus, & quorum authoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulg. Senes: nimium dilutè. Eras. Seniores, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 Mundũ, αἰῶνας. Vide suprà, 1. a. 2. Vulg. & Eras. Secula: ego seculũ dicere maluissem. Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus. Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, in iis quidem qui mundum à Deo cõditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est, quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulg. Vt ex inuisibilibus fierent visibilia: perperam ac falso etiam, nisi quis commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent: in eo certè peccans cum Vetere interprete quòd perinde conuertit ac si scriptum esset ἀστέκ μὴ φαινομένων, quod multum detrahit de sentẽtiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, ac si scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα (id est κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, vt fierent rerum inuisibilium specula. Mihi videtur multo melius conuenire quod sum sequutus, Græcis etiã codicibus cõsentientibus.

4 Maioris pretii, πλείονα. Vulg. Plurimam hostiam. Eras. Vberiorem hostiam. Cæterùm mihi videtur Apostolus quum hoc dicit, proferre τεκμήριον fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiã oblationibus animũ suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarum obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor gratiorem, sed pretiosiorem.

5 Ne videret mortem, μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædã ac repẽtina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirũ fuit illa quæ cõmemoratur 1. Cor. 15. g. 51, & 1. Thes. 4. d. 15, aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Ioh. 8. f. 51.

μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.

Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

Πίστει, καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

Πίστει καὶ αὐτὴ Σάρρα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

Διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ

transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo.

6 Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam ei placeat: nã qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse Deum, & præmia largiri iis qui ipsũ requirũt.

7 Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus, apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quam arcam condemnauit mũdum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

8 Per fidem, vocatus Abraham auscultauit Deo, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatẽ: & exiuit, nesciens quò esset venturus.

9 Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, cõmoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

10 Expectabat enim vrbem habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

11 Per fidem & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter ætatis rationem peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui promiserat.

12 Quapropter & ex vno, eóq; iã emortuo, nati sũt posteri, quãta

trãstulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.

6 Sine fide autem impossibile est placere Deo. credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, & inquirentibus se remunerator sit.

7 Fide Noe responso accepto de iis quæ adhuc nõ videbantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ quæ per fidem est, hæres est institutus.

8 Fide, qui vocatur Abrahã obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.

9 Fide demoratus est in terra repromissionis tanquã in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.

10 Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatẽ, cuius artifex & conditor Deus.

11 Fide & ipsa Sara sterilis uirtutẽ in conceptione seminis accepit, etiã præter tẽpus ætatis, quoniã fidelem credidit esse eum qui repromiserat.

12 Propter quod & ab uno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam

Gen. 6. c. 13 eccli. 44. c. 17

Gen. 12. a. 4

Gen. 17. c. 19, & 21. a. 3

6 Præmia largiri, μισθαποδότης γίνεται. Mutuã relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmiũ & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom. 4. a. 4 & 5. (idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui præmii largitorem quàm remuneratorem dicere: quãquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. Iis qui ipsum requirũt, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autẽ in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo recõciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorũ qui quærunt, sed qui iam inuenerũt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

8 Quò esset venturus, ποῦ ἔρχεται. Vulg. Quò iret. Nã ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 Commoratus est, παρῴκησεν. Eras. Commigrauit, id est μετῴκησεν. Vide Mat. 2. d. 23.

10 Vrbem habentem fundamenta, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate certisque fundamentis agi. Deinde cõparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τὰς σκηνάς Vetus interpres non satis expressè casulas est interpretatus.

11 Sara, Σάρρα. Vetus interpres addit Sterilis: & in Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, sterilis quum esset. Ad concipiendum semen, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, Ad emittẽdum. neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολή ad virum referatur. Eras. Ad concipiẽdum ac retinendum semen. Vulg. In conceptione seminis.

12 Emortuo, νενεκρωμένου. Eras. Annis effœto: rectè quidẽ, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temere vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom. 4. d. 19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generandum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli [illegible]lint Abrahamum vxoris respectu effœtũ

dici: quod mihi planè coactum esse videtur, & Apostoli sententiam eneruare. Malo igitur existimare, vi promissionis apprehensæ ita fuisse confirmatam Abrahami senectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, sed etiā valde fœcundus fuerit. Nati sunt posteri, ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo, sed obscuriore. Itaque Erasmus rectè suppleuit quod deerat.

ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.

est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

sidera cæli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.

13 Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.

13 Secundū fidem mortui sunt isti omnes, non adepti promissa, sed eminus ea cōspicati, postquam credidissent, & amplexi essent, ac professi fuissent se hospites & aduenas esse in terra.

13 Iuxta fidē defuncti sūt omnes isti, nō acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sūt super terram.

14 Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.

14 Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.

14 Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere.

15 Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·

15 Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habuissent tempus ad reuertendum.

15 Et si quidem ipsius meminissent de qua exierūt, habebant utique tempus reuertendi:

16 Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.

16 Nunc autem meliorem expetunt, hoc est cæleste. quapropter nō erubescit ipse Deus, vocari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.

16 Nunc autem meliorem appetūt, id est cælestem. ideo nō confunditur Deus uocari Deus eorum. parauit enim illis ciuitatem.

Gen.12.b.10 eccle.44.d.15

17 Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,

17 Abraham quum tentaretur, obtulit Isaac per fidē, vnigenitum, inquam, illum obtulit is qui promissiones exceperat,

17 Fide obtulit Abraham Isaac quū tentaretur, & unigenitum offerebat, in quo susceperat repromissiones,

Gen.21.b.12 rom.9.b.7

18 Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα·

18 Ad quē dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:

18 Ad quem dictum est, Quia in Isaac uocabitur tibi semen:

13 Secundum fidem, κατὰ πίστιν. Id est, fide quā viui habuerant, eos ad sepulchrum vsque comitante. Isti omnes, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: sed tamen de Abrahamo, Isaaco & Iacobo propriè hoc esse intelligendum, apparet ex versu 15 & 16. Non adepti promissa, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè res ipsas promissas: idque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnā illud promissum fuit? Si de Christo accipias, quem certum est illos tanquam scopum sibi proposuisse, dicendum erit eos non esse Christum adeptos, propterea quòd videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius aduētus, quanuis ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà, ver. 1, fuerit illis visibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipsius aduentum sumus consequuti: vt multis iam locis est explicatum. Nam limborum, quos vocant, somnium sic relinquimus qui supra verbum Dei sapere volunt. Possumus tamē (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chenaā promissiones, qua nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cælestisque hæreditatis, nascituræ denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquā sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat, imò infinitis partibus plura, Christúmque adeo ipsum exhibuit, tamen vel credere recusant, vel in fide non perseuerant? Vulgata, Non acceptis repromissionibus. Erasmus, Quum non accepissent promissiones: sed quæ minus ambiguè. Nam si promissiones non acceperant, dicere possit aliquis, Quomodo crediderunt?

Et amplexi essent, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulgata, Salutantes. Erasmus, Salutassent. Sed ego amplectendi verbo vti malui. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse, & aras etiam sæpe extruxisse, quibus nimirum signis viuam suam fidem mundo etiam sunt testati: & Christum, quem eminus fide cernebant venturum, quasi iā præsentem sunt complexi.

17 Nunc autem, νυνὶ δὲ. Nunc hoc in loco non est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστικὴ, vt alibi sæpe diximus. Vtitur autem præsenti tempore, historicorum more.

17 Quum tentaretur, πειραζόμενος. Id est, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quasi sibi incognitum: sed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cum illi ipsi, tum venturis etiam seculis melius esset perspecta. Vnigenitus autē dicitur Isaac, quòd Ismael non censeretur in familia. Is qui promissiones acceperat, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amisso, videbatur omnis spes promissionis amissa. Obtulit nō is qui ex aliorum sermone, sed qui suis auribus promittentem Dominum audisset. obtulit is ipse ad quem promissa pertinebant: obtulit qui nō modò audierat, sed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo nascēdi promissionem acceperat. In spem igitur contra spem credidisse oportuit, qui res mutuò sese collidentes, id

est vitam eiusdem hominis ac mortem simul conciliari posse non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, In quo susceperat promissiones, repugnante Græcorum codicum fide, & eneruata Apostoli sententia.

19 Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.

19 Quum illud secum perpendisset, Deum vel à mortuis excitare posse: vnde etiam illum, similitudine quadam recepit.

19 Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: unde eum & in parabolam accepit.

20 Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.

20 Per fidem de futuris benedixit Isaac filio Iacob & Esau.

20 Fide, & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau.

Gen.27.d.27. & f.39

21 Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.

21 Per fidem Iacob moriens singulis filiis Ioseph benedixit: & adorauit baculo innixus.

21 Fide, Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium uirgæ eius.

Gen.48.c.13 Gen.47.g.31

22 Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.

22 Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorū Israel meminit: déque ossibus suis mandauit.

22 Fide, Ioseph moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit.

Gen.50.d.24

19 Vnde, ὅθεν, id est ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διὸ, id est quamobrem, sed refertur ad ἐκ νεκρῶν, à mortuis. quod multos interpretes fefellit, ac præsertim Græcos, à quibus sanè infeliciter explicatus est hic locus. Similitudine quadam, ἐν παραβολῇ. Id est quodammodo, siue specie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (eum enim reuera recepit) sed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non sit interfectus: sed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis sit Patri restitutus, videtur ipsius liberatio, quædam resurrectionis species: quo modo etiam dicuntur reuixisse qui ex certissimo aliquo periculo præter omnem spem sunt seruati. Hanc huius loci germanam sententiam doctissimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorsus assentior. Nam quæ de ariete & Christi typo commemorari solent in hunc locum, vt vera sint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, Vnde eum & in parabolam accepit. Eras. Vnde illum etiam *resurrectionis* typo reduxit. id est (vt inquit in annotationibus) in typo Christi immolandi.

20 De futuris, περὶ μελλόντων. Hîc verò viuum habemus exemplar illius hypostasis quæ suprà est commemorata, versu 1. siquidem Iacob hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Chananæorum regna quàm si pacificus in Ierusalem regnum suum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac solida fuerit hæc hypostasis, vel ex eo apparet quòd tam multis post annis, re tota sorti cōmissa, quæ nihil magis fortuitum videtur, exitus testamentum Iacobi confirmauit. Quid enim est verbo Dei certius?

21 Et adorauit baculo innixus, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quo plures exercuit hic locus, eo magis studui perspicuè illum explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, Et adorauit fastigium virgæ eius: quasi otiosa sit præpositio ἐπὶ. quem errorem annotauit quidem Erasmus, sed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον significare Ad summum, quū potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, Et adorauit super extremo baculi sui. Ex hoc errore alii postea promanarunt, primùm quòd putarunt Iosephum à Iacobo fuisse adoratum: deinde quòd fastigii nomine existimarunt eminentem Iosephi dignitatem significari. Quem errorem auxit etiā tertius, quòd virgam meminerāt pro regio sceptro interdum vsurpari, & tale etiam quiddam referatur Esther 5.a.2. In summa igitur, censuerunt his verbis significari, Iosephum vt principem fuisse à Iacobo adoratum. De quo vt nemo iam posset dubitare, ausus etiam est Castellio nuper hunc locum ita interpretari, Et Iosephi virgæ caput veneratus est. Atqui primùm omnium, vt demus Iosephum hoc passurū fuisse (qui tamen è contrario cōmemoratur in proximè sequēti capite, id est Gen. 48.b.12, patrē humi prouolutus adorasse) quorsum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi propositio ἐπὶ? Nam quod ad ראש attinet, fateor ambiguum nomen esse, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vsus est Græcus interpres. Ergo hæc sententia consistere nō potest, quod multo etiam magis ex Hebræis ipsis intelligitur, quæ sic habent וישתחו על ראש המטה, Id est, Et adorauit ad caput lecti, vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hîc verò nulla dignitatis Iosephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filii iureiurando, fore vt cum maioribus suis sepeliretur, memor promissionum, oculos ad Deum sustulisse, & (vt imbecilli erat corpusculo) gestu ad fulcrum lecti conuersus, Deo gratias egisse, istis verbis significetur. At ista, inquies, Græcis non respondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expressisse, vtpote qui מטה MATTHE legerint, non MITTHA, vti scriptum habemus. Sed quod ad rem attinet, dico nullum esse in ipsa sententia discrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam sequuti sunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti postulat sententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam subiiciatur vnde aliud elici possit. Deinde pro על verterunt ἐπὶ, pro ראש τὸ ἄκρον, in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt veteres plerique interpretes Latini, quòd ἐπὶ prætermiserunt. Erasmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit Ad summum: & Hieronymus cōtrà, Summitatem: quum ἐπὶ nihil aliud hîc declaret quàm Super: vt sit hic sensus, Iacobum adorasse super extremo baculo, id est baculo innixum. quod vnus ex veteribus Augustinus vidit: vt si in vernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston*. Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco vsurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitimur, id est pro scipione, qui verè senibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minus conuenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc diligenter consideranti mihi totam historiam, non minus probabile videtur Iacobū tum nondum decubuisse, sed aliquanto pòst: quamobrē etiam repentè ad Iosephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam non esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus cōmuni errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens, (sicut initio huius epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

Exo.2.a.2 *act.7.c.21*

23 Πίστει Μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

23 Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres a parentibus suis, quod viderent honestum esse puerulum: & non timuerunt edictum regis.

23 *Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem: & non timuerunt regis edictum.*

Exo.2.c.16 *Exo.2.b.11*

24 Πίστει Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ·

24 Per fidem Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

24 *Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis:*

25 Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν·

25 Potius eligens simul malis affici cum populo Dei quàm temporariis commodis peccati frui:

25 *Magis eligens affligi cum populo Dei quàm temporalis peccati habere iucunditatem:*

26 Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ· ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm AEgyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmii largitionem.

26 *Maiores diuitias æstimans thesauro AEgyptiorum, improperium Christi. aspiciebat enim in remunerationem.*

27 Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

27 Per fidem reliquit AEgyptum, nihil timens iram regis. nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, ita forti animo fuit.

27 *Fide reliquit AEgyptum, non veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit.*

Exo.12.d.21

28 Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν.

28 Per fidem peregit pascha & effusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

28 *Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.*

Exo.14.e.21

29 Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

29 Per fidem transierunt rubrum mare veluti per siccam terram: cuius facto periculo AEgyptii absorpti sunt.

29 *Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti AEgyptii deuorati sunt.*

Iosue 6.e.20

30 Πίστει τὰ τείχη Ἱεριχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

30 Per fidem mœnia Iericho conciderunt, quum ea circuiuissent ad dies septem.

30 *Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.*

Iosue 6.d.23 *Iosue 2.a.1*

31 Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

31 Per fidem Rahab meretrix illa non periit vnà cum iis qui non obedierant, quum pacificè excepisset hospitio exploratores.

31 *Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.*

Iudic.6.b.11. *Iudic.4.2.6.* *Iudic.13.d.24.* *Iudic.11.a.1, & 12.c.7.* *1.Reg.1.d.18, & 13.c.14.*

32 Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουήλ, καὶ τῶν προφητῶν·

32 Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus, commemorantem de Gedeone, de Barac, & Sampsone, & Iephte, & Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel, & Prophetis:*

33 Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam, assequuti sunt promissiones, occluserunt ora leonum,

33 *Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerunt ora leonum.*

34 Ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ,

34 Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladii, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello,

34 *Extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello,*

23 Et non timuerunt, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur magnopere, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quamuis simpliciter dictum, tamen intelligendum est κατά τι, vt alia multa passim annotauimus, veluti quum dicitur Iohannes venisse nec edens nec bibens.

25 Commodis peccati, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est, commodis quibus frui non poterat quin iram Dei in se prouocaret. 27 Vt qui videret, ὡς ὁρῶν. Vulgata, Tanquam vidisset. Erasmus, Perinde quasi vidisset. Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς כ, quod vocant Hebræi, de quo diximus 1.Cor.1.d.17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

31 Meretrix illa, ἡ πόρνη. Heb. הזונה, etiam ה præposito, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod vnum tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון deriuant, & hospitam interpretantur, i. quæ in diuersorio soleret hospites excipere. Sed propriam esse significationem illam minimè dubium est. Pacificè, μετ' εἰρήνης. Id est benignè & beneuolè, ita vt non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit. 33 Promissiones, ἐπαγγελιῶν. Id est promissionum fructum.

34 Exercitus

παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

exercitus exterorum in fugam verterunt.

castra verterunt exterorum.

35 Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

35 Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alii verò distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanciscerentur.

35 *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos: alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem.*

36 Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

36 Alii rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem.

36 *Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres:*

37 Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

37 Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt, oberrauerunt cum ouillis & caprinis pellibus, destituti, oppressi, malè habiti.

37 *Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti.*

38 Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

38 Quibus indignus erat mundus: in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

38 *Quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis et in cauernis terræ.*

39 Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν·

39 Atque omnes hi testimonium adepti per fidem, non obtinuerunt promissum:

39 *Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem:*

40 Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

40 Quòd Deus de nobis melius quiddam prouiderat, ne absque nobis consecrarentur.

40 *Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur.*

Κεφάλαιον ιβ΄.

CAP. XII.

CAP. XII.

Rom.6.d.4 *coloss.3.b.8* *ephes.4.c.14* *1.pet.2.a.1*

1 Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·

1 PRoinde nos quoque, quum tantam nos circumstet testium nubes, abiecto omni pondere, & peccato ad nos circumcingendos procliui, constanter propositum nobis stadium decurramus:

1 *IDeóque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus & circumstans nos peccatum, per patientiam curramus propositum nobis certamen:*

34 Exercitus, παρεμβολάς. Vel castra. Hæc enim est propria huius nominis significatio. Eras. Impressiones. In fugam verterunt, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulg. eleganter vertit) Castra verterunt. Hoc enim est quod Græci elegantius significant verbo τρέπειν.

35 Mulieres, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis cuius item filium Elisæus matri restituit. Distenti sunt, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, fustibus contusi sunt. Alii ad verbera referunt: alii de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persequutionem quam Antiochus exercuit.

37 Tentati sunt, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus nostris scriptum erat: nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, vbi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Vel legendum ἐπάρθησαν, id est transfixi sunt, vel verubus infixi, à verbo πείρω, cuius participio passiuo vtitur Hom. Cum ouillis pellibus, ἐν μηλωταῖς. Vulg. In melotis. nempe quòd non intelligeret quid hoc sibi vellet. quod multis etiam postea imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, penè ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptista narratur pro veste exuuias cameli gestasse, pellicea zona cinctum.

39 Non obtinuerunt promissum, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Fructum quidem promissionum obtinuerunt, (vt dictum est suprà, versu 33) sed tamen eminus tantùm viderunt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vnà sanctificaremur. Vide suprà, versu 13.

40 Melius quiddam, κρεῖττόν τι. Id est præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis re ipsa exhibitus est Christus, & longè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. Hoc igitur ad præsentis vitæ conditionem refert in genere, cuius respectu multo sanè maioribus beneficiis cumulati sumus quàm illi. Ne absque nobis sanctificarentur, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι. Quid ergo? non sunt illi viui per fidem sanctificati, & post mortem adepti quod speramus? Certè sunt: sed ita tamen vt ab eo quod nostris demum temporibus exhibendum ac præstandum erat, salus ipsorum penderet. Et sanè crediderim, Christo in cælum recepto, quum iam reipsa caput piorum animabus adiunctum esset, aliquem etiam gradum illarum beatitati accessisse. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Eph.1.b.10, & Coloss.1.c.16 & 20. De verbo πληρωθῆναι diximus suprà, 2.c.10.

IN CAPVT XII.

1 Abiecto omni pondere, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum. qua translatione sæpe etiam gaudet Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus, quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur. Erat enim athletis certa in primis necessitas quædam ciborum & exercitationum, vt inquit Fabius lib.10.cap.5: vt firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æquè atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Paulus ὄγκον vocat, ego cum Vetere interprete Pondus. Eras. Onus interpretatur.

opes nimirum, curas, cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur. Denique hoc est quod ait Dominus, Qui volet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me. Et peccato ad nos circumcingẽdos procliui, καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet, & quidem addito perelegantі epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiã membra expedita & in procinctu habere cursore oportet: quum nos interim illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat. Vulg. Et circunstans nos peccatum, non expressa Apostoli sententia. Eras. Et tenaciter inhærente peccato: qua significatione nusquam memini legere τὸ εὐπερίστατον. Constanter, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbii esse apparet. itaque sic malui cõuertere, vt perspicuitati studerem, quàm Per tolerãtiam, vel Per patientiam. Propositum nobis stadium decurramus, τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum, Curramus propositum nobis certamen. Eras. Curramus in proposito nobis certamine, quasi subaudiatur κατά. quum hic potius ἀγὼν locũ ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadiũ à Græcis vocatur.

Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.

2 "Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui" vice sibi propositi gaudii pertulit crucem, ignominia contẽpta, & ad dexteram throni Dei consedit.

2 Aspicientes in authorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, cõfusione cõtẽpta. atq; in dextera sedis Dei sedit.

Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

3 Reputate igitur quis ille sit qui talẽ sustinuit à peccatoribus aduersus sese cõtradictionem, ne animis deficientes, fatiscatis.

3 Recogitate enim eũ q talẽ sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionẽ, ut ne fatigemini, animis uestris deficientes.

Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι,

4 Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatũ decertantes.

4 Nõdũ usque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes,

Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.

5 Et obliti estis exhortationis quæ vobis tãquã filiis loquitur, ‖Fili mi, ne negligito castigationẽ Domini, neque "deficias animo, quum ab eo argueris."

5 Et obliti estis consolationis, quæ uobis tanquã filiis loquitur, dicẽs, Fili mi noli negligere disciplinã Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.

Proverb.3.b.11

Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

6 Quem enim diligit Dominus castigat, & flagellat quemcunque filium recipit.

6 Quẽ enim diligit Dominus, castigat: flagellat autẽ omnẽ filiũ quẽ recipit.

Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

7 "Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis offert vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?

7 In disciplina perseuerate: tanquã filijs uobis offert se Deus. quis enim filius quem nõ corripit pater?

Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.

8 Quòd si estis absque castigatione, cui" participes sũt omnes, nempe spurii estis, & non filii.

8 Quòd si extra disciplinã estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & nõ filij estis.

Εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

9 Deinde corporum nostrorũ patres habuimus castigatores, & eos reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur Patri spirituum, & viuemus?

9 Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: non multo magis obtemperabimus Patri spirituum, & uiuemus?

Num.27.16.

Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον, ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

10 Nã illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabãt: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

10 Et illi quidẽ in tẽpore paucorũ dierũ, secũdum uoluntatem suã erudiebãt nos: hic autẽ ad id quod utile est, in recipiẽdo sanctificationem eius.

Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

11 Omnis autẽ castigatio in præsens quidẽ non videtur esse gaudii, sed tristitiæ: at postea fructũ tranquillũ iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

11 Omnis autẽ disciplina in præsenti quidẽ uidetur non esse gaudij, sed mœroris: postea autẽ fructũ pacatissimũ exercitatis per eam reddit iustitiæ.

2 Intuentes, ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam. Vulg. Aspicientes. Eras. Respicientes. Vice sibi propositi gaudii, ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, Qui quũ omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet, tamen vltro ignominiam crucis subiit. Vide [illegible] c. 15. [illegible]
5 Deficias, ἐκλυόμενοι. Vulgata, Fatigeris.
7 Si castigationem sustinetis, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, In disciplina perseuerate. Neque enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positum imperandi modo: sed repugnãte Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur.

Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε,

12 Quapropter "manus remissas & genua soluta surrigite:

12 Propter quod remissas manus & soluta genua erigite.

Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον.

13 Et "rectas orbitas facite pedibus vestris, "ne quod claudum est abducatur à via, sed vt sanetur potius.

13 Et gressus rectos facite pedibus uestris: ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur.

Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον·

14 ‖Pacẽ sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

14 Pacẽ sequimini cum omnib", et sãctimoniã: sine qua nemo uidebit Deũ. Rom.12.d.18

Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

15 Prospicientes "nequis deficiat à gratia Dei: nequa "radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

15 Cõtemplãtes nequis desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.

Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

16 Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

16 Nequis fornicator, aut profanus, ut Esau, qui pro una esca uendidit primitiua sua. Gen.25.d.33

Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

17 ‖ "Scitis enim cũ etiã postea, quũ vellet hæreditario iure benedictionẽ assequi, "reprobatũ fuisse. nõ enim reperit pœnitẽtiæ locũ, quãuis cũ lacrymis benedictionem illam exquisisset.

17 Scitote enim quoniã & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est. nõ enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquã cum lacrymis inquisisset eam. Gen.27.f.38

Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ,

18 Non enim accessistis ad "contrectabilem ‖montem, & incensum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 Nõ enim accessistis ad tractabilẽ mõtẽ & accensibilẽ ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam: Exo.19.c.16

12 Manus remissas, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, & despondentis animum. *Alludit autem ad Esa. 35, a. 3.*
13 Rectas orbitas, τροχιὰς ὀρθάς. Id est, Rectũ cursum tenete, & ita quidẽ vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirũ alii ingrediãtur. Hæc enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulg. Gressus rectos facite. Eras. Facite vt recti sint gressus. Ne quod claudũ *est*, abducatur à via, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudicatio partim declarat tarditatẽ, partim etiã inconstantiã in doctrina. quod nonnihil adhuc propẽderent in Circuncisionem vel negligentia vel metu. Detur igitur, inquit, opera ne siquis claudus est in via Domini, prorsus ab ea deflectat, sed vt potius sanetur.
15 Nequis deficiat à gratia Dei, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulg. Nequis desit gratiæ Dei: rectè, nisi præpositio ἀπό, & etiã quæ sequuntur, ostenderent ὑστερῶν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφιστάμενος. Radix amara, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut.29.c.18.
17 Scitis, ἴστε. Vulg. Scitote, quod rectè emendauit Erasmus. Reprobatum fuisse, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Heb. נמאס. i. repulsam tulisse. Neque enim benedictionem obtinuit, sed Iacob. Sunt autem ridiculi qui ex hoc loco æternam Dei prædestinationem eludunt: quasi videlicet tum demum fuerit reprobatus Esau, quũ tamen multo antè tempore dixisset Dominus, Maior seruiet minori: & ea quidem seruitute quæ cum odio est coniuncta, vt exponit Paulus Rom.9, ex Malachia. Distinguẽdum igitur decretum quod æternum est, ab exequutione, quæ suo tẽpore exitum sortitur: & quidem per causas intercedentes, & in ipsis reprobis hærẽtes, vt tota exitii reproborum culpa penes ipsos resideat. Exempli causa, Si quæras cur Deus ab æterno decreuerit Esau reprobare: respondebo cum Paulo, quia illi libuit hoc vas iræ condere in cuius iusta condemnatione iustitiam ac potentiam suam patefaceret. Sin verò quæras quamobrem sit reprobatus, respondebo, quia profanus quum esset, pluris fecit offulã quàm Dei promissionem. Vehementer enim falluntur qui hoc ius primogeniti putãt nihil ad salutem pertinuisse. Non enim reperit pœnitentiæ locum, μετανοίας γὰρ οὐχ εὗρε τόπον. Id est, nullus locus relictus est ipsius pœnitentiæ: siue, serò pœnitendo, nihil profecit: vt qui clamabunt, Domine Domine aperi nobis, clauso iam hostio. Itaque μετάνοια hoc in loco accipitur ἀντὶ τῆς μεταμελείας, id est pro dolore quem aliquis ex re præterita concipit, non autem pro resipiscentia. Vellent enim sceleratissimi quique, quum ad iudicium ventum est, infecta esse flagitia quæ patrarunt, sed pœnæ horrore adacti, non autem Dei aut iustitiæ amore. Filios verò Dei ita pœnitet anteactæ vitæ vt simul resipiscant, quia datur illis Spiritus sanctus, à quo impulsi in viam redeunt. Qualis porro fuerit hæc pœnitentia Esau, satis declarauit, quum mẽtiretur sibi per fraudem præreptũ fuisse ius primogeniti: & ex patris conspectu discedens, fratri mortem minaretur, Gen.27.e.36, & f.41.
Benedictionem illam exquisisset, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτήν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari resipiscentiæ, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quòd absurdum est, falsum etiam esse cõuincitur ex ipsius Esau verbis, quæ paulo antè citaui: quum etiam testetur ibidem Moses eum cum eiulatu petiisse benedictionem à patre, Gen.27.e.34: vt minimè dubium sit veram hanc esse huius loci explicationem.
18 Non enim, οὐ γάρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Euangelicæ doctrinæ maiestas supra Legem, ex circunstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis maiestas, quantam esse putaris Euangelii? quòd si infinitis partibus & omnibus modis excellit Euangelium, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aspernati quàm qui Legem violarunt?

Contrectabilem, ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco, vt diximus Gal.2.c.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est qui manibus palpari possit, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cælesti ac spirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conuersum erat, non satis consideratè mutauit. Qua enim ratione cōtactus mons dicetur quem tangere non licebat? aut verbum ψηλαφᾶσθαι quomodo accommodabitur tantæ tempestati?

	Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.	19 Tubæque sonitum & vocem verborum: quam qui audierāt, ‖deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.	19 *Et tubæ sonum, & vocē verborum: quam qui audierant, excusauerunt se ne eis fieret verbum.*
Exo.20.c.19	(Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.	20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.	20 *(Non enim portabant quod dicebatur, Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur.*
Exo.19.b.12	Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)	21 Et Moses, adeo terribile erat visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sū ac tremebūdus)	21 *Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)*
	Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,	22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,	22 *Sed accessistis ad Siō mōtem, & ciuitatem Dei viuentis, Ierusalē cælestē, & multorū milliū Angelorum frequentiā,*
	Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,	23 Conuentum & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicē vniuersorum Deum, & spiritus iustorum consecratorum.	23 *Et ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omniū Deū, & spiritus iustorum perfectorum.*
	Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.	24 Et ad noui Testamēti mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstātiora loquentē quàm loqueretur sanguis Abel.	24 *Et Testamenti noui mediatorē Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.*
	Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα, εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἔφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·	25 Videte ne aspernemini eum qui loquitur. Nam si illi non effugerūt qui auersabantur eum qui loquebatur Dei nomine in terra, multo magis nos, si eum qui de cælis est auersemur:	25 *Videte ne recusetis loquētē. Si enim illi nō effugerunt, recusantes eū qui super terrā loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:*
Agg.2.b.7	Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.	26 Cuius vox tunc cōcussit terrā: nūc autem denūtiauit, dicens, ‖Adhuc semel ego cōcutiā nō solùm terram, sed etiā cælum.	26 *Cuius vox mouit terrā tunc: nunc autē repromittit, dicens, Adhuc semel, et ego mouebo nō solùm terram, sed & cælum.*

19 Ne amplius sibi, &c. μὴ προστεθῆναι, &c. Sic sæpe inuenias in sacris literis ex Hebræorū more dictū, Et adiecit loqui, pro, Præterea etiā dixit. Ita igitur Israelitæ quū maiestatē Dei loquētis nō amplius possēt sustinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, sed vt per Mosen interpretē ageret omnia, vt scribitur Deut.5.d.25. ad quē locū allusit Apostolus. Nō rectè igitur cōuertit Vetus interpres, Ne eis fieret verbū, omissa præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè deprauauit quū interpretaretur, Ne iis adiungeretur oratio.
21 Et Moses, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, vtrinque includēda fūt distinctione. quod quia nōnullos fefellit, nomē Mosis statim subieci copulæ, vt nemo iā falli possit. Sed vnde hæc petita sunt? Certè nusquam illa legimus: sicut etiam Iannes & Mambres nusquam legitur. Neque tamē idcirco repudiatur authoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Simili igitur ratione explicetur hic nodus. Vide 2.Tim. 3.b.8. Visum quod apparebat, τὸ φανταζόμενον. Id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera: nequis φαντάζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt.
23 Conuentum, πανηγύρει. Vulg. & Eras. pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideóque hoc nomen cum præcedentibus coniunxerūt. Illic enim legitur, Multorum milliū Angelorū frequentiā: apud Erasmū autē, Innumerabiliū Angelorū cœtū. Sed quū repugnēt Græci omnes codices, apparet sic distinguēdum esse hunc locum vt nos fecimus. Cōsecratorum, τετελειωμένων. Vel perfectorum. Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc respectu iam consummatos, quamuis adhuc altera sui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. 25 Videte, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiā Christi præstantiā cum Mosis potestate comparat, qua fungebatur populum gubernans. Loquentem Dei nomine, χρηματίζοντα. Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quū illud propriè sit eorū demum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur.
26 Adhuc semel, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא. i. Adhuc vna vice, quod breui futurū est, ego concutio, &c. Nam post אחת suppleo פעם, & מעט accipio pro כמעט: quæ eclipses minimè sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes præterierūt מעט היא, id est quod breui futurū est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum nō satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit, verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, adhuc, quod indicat instabilē rerum mutandarum conditionē: & ἅπαξ, semel, quo firmus quidā status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurū illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina

expectari significat Paulus Rom.8.d.19, & deinceps. Vide & 2. Pet. 3.c.10, & deinceps. Deinde etiā ἀναγωγικῶς, terræ quidē cōmotio totius orbis homines per Euangeliū in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Prophetæ vestigia sequutus, ad scopum suum aptè 5 prorsus & appositè accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit cōsequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.	27 Porro illud Adhuc semel, declarat instabilium rerū, vtputa factitiarum, amotionem: vt maneant quæ sunt stabilia.	27 *Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobiliū trāslationē, tanquam factorum, ut maneant ea quæ sunt immobilia.*	
Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.	28 Quapropter regnū assumentes quod cōcuti non potest, teneamus gratiā, per quā ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum reuerentia & religione.	28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiā, per quā seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*	
Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.	29 Etenim ‖Deus noster, consumens ignis est.	29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.*	Deut.4.d.24

Κεφάλαιον ιγʹ.	CAP. XIII.	CAP. XIII.	
Ἡ φιλαδελφία μενέτω.	1 Fraterna charitas maneat.	1 *Charitas fraternitatis maneat.*	Rom.12.c.10
Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.	2 ‖Hospitalitatis ne sitis immemores. ‖ per hāc enim quidam inscii exceperūt Angelos hospitio.	2 *Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.*	1.per.4.b.9 Genes.18.a.3, & 19.a.3
Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.	3 Memores estote vinctorū, tanquā vnà cū illis vincti: eorū qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.	3 *Mementote vinctorū tanquā simul vincti: & laborantium, tāquam & ipsi in corpore morantes.*	
Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.	4 Honorabile *est* inter quosuis coniugium, & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.	4 *Honorabile connubiū in omnib⁹ et torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*	

27 Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ 10 σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Gal.2.b.11, & suprà, 12.c.18) ea quæ sicuti concutienda sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα. i. factitia. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, & cætera id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor translationem, sed Amotionem & depositionem, id est ἀθέτησιν. quod nomen vsurpatum est suprà, 7.c.18. Sed de hac re vide plura 7.b.12. Vulg. Mobilium translationem, tanquam factorum: quæ interpretatio multo sanè vberior 15 est quàm hæc Erasmi, Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.
28 Quapropter, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones, quarum hæc est præfatio, cum proximè præcedentibus cohærens. Teneamus, ἔχωμεν. Vulg. Habemus, ἔχομεν, quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quòd in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, longè melius conueniet proximus versiculus si hæc legas hortan 20 dimodo. Seruiamus, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, seruimus, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matth.4.b.10. quod & Vetus interpres & Erasmus Seruire conuertunt, infrà, 13.b.10. Cum reuerentia, μετ' αἰδοῦς. Vulg. Cum metu: impropriè. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Hom. Iliad. α΄, Αἰδεῖσθαί θ' ἱερῆα. Et religione, καὶ εὐλαβείας. Id est religioso metu. Vide suprà, 5.c.7.
25
IN CAPVT XIII.
2 Inscii exceperunt hospitio Angelos, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulg. Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis. Neque enim videtur Vetus interpres Græcā phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur Placuerunt, ineptius est quàm vt refutatione indigeat. 3 Acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν 30 σώματι. Apparet, opinor, ex præcedētis mēbri collatione simplicissimā hanc esse huius loci explicationē. Sicut enim monuit vt fratrū captiuitate nō aliter cōmoueamur quàm si ipsi cū illis vnà captiui teneremur, ita nunc in genere postulat vt si quis fratrū aliquid mali sustineat, nos perinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Neq; enim satis seriò tāgemur aliorū malis quādiu aliena esse cogitabimus. Itaq; ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*, quo modo etiā solet à iurisconsultis accipi 35 corporis nomē, acsi Hebraicè scriptū esset אתם בעצמכם. Vulg. Tāquā & ipsi in corpore morātes. i. vt qui sitis & ipsi iisdē calamitatibus obnoxii, quū eiusdē conditionis corpus habeatis. Eras. Veluti ipsi quoque versantes in corpore. Valla subaudiendū putat pronomē ipsorū; vt sit sensus, acsi in corpore afflictorū sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesiæ corpus refert, vt sit sensus, Quādoquidē estis eiusdē corporis mēbra, cōmuniter vos affici decet alios aliorūmalis. Eam verò interpretationē minimè repudio, vtpote quæ sola maximè cōueniat, & vni- 40 uersæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sum sequutus, non alio fundamento nititur: sed ita applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationē, & quia nullus est additus articulus.
4 Honorabile *est* cōiugiū, τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magis placet subaudire ἔστω, sit, quasi moneat Apostolus maritos & vxores vt sanctè viuant. Atqui non conueniet sequens membrum nisi ἐστὶ pro

tò accipias. Deinde res ipsa ostendit, Apostolum, vt Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto aduersus scortationis ac adulterii turpitudinem remedio: tacitè etiam monentẽ vt matrimoniũ maiore religione colant. Notum enim est quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum disertè Apostolus coniugium honoratum esse dicat, quid sentiendum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter iuris Canonici stercora repositam, quæ matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Eant nunc igitur & negent isti (vt se vocant) Catholici se comprehendi in eorum numero de quibus egit Paulus 1.Tim.3.a.4. Inter quosuis, ἐν πᾶσι. Id est, inter cuiusuis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus nõ datũ est vt se possint cõtinere, ita cõmune remedium esse par est. Alii aliter explicant, nẽpe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magis conueniat: & quocunque se vertant isti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo iure audeant ista prostibula Sodomitica de virginitate differere.

5 Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω· (Ios.1.a.5)	5 Sint mores alieni ab auaritia: *sitis* contenti præsentibus. dixit enim ⁿipse, ‖Nõ te deseram, neque te derelinquam:	5 *Sint mores sine auaritia, contẽti præsentibus. ipse enim dixit,* Non te *deserã, neque derelinquam:*
6 Ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθὸς, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. (Psal.118.a.6)	6 Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi ⁿhomo.	6 *Ita ut confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.*
7 Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.	7 Memores estote ducum vestrorũ, qui loquuti sunt vobis sermonẽ Dei: quorum imitamini fidẽ, cõsiderãtes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum.	7 *Mementote præpositorũ uestrorũ, qui uobis loquuti sunt uerbum Dei: quorũ intuẽtes exitum conuersationis, imitamini fidẽ.*
8 Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.	8 Iesus Christus heri & hodie idem est, & in secula.	8 *Iesus Christus heri & hodie, ipse & in secula.*
9 Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.	9 Doctrinis variis & peregrinis ⁿne circunferimini. bonum enim est gratia constabiliri cor, ⁿnon cibis, *quibus* nõ sunt adiuti qui in ipsis versati sunt.	9 *Doctrinis uariis & peregrinis nolite abduci. optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis, quæ nõ profuerunt ambulantibus in eis.*
10 Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.	10 Habemus ⁿaltare, ex quo non habent ius edendi ⁿqui tabernaculo deseruiunt.	10 *Habemus altare, de quo edere nõ habẽt potestatẽ qui tabernaculo deseruiunt.*
11 Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς. (Leuit.4.c.11, & 6.d.30, & 16. f.27)	11 ⁿQuorum enim animaliũ sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem, horum corpora exuruntur extra castra.	11 *Quorũ enim animaliũ infertur sanguis pro peccato in Sancta per Põtificẽ, horũ corpora cremantur extra castra.*

5 Ipse, αὐτός. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis nõ liceat quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 Homo, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis obseruanda est.

9 Ne circunferimini, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. Nolite abduci, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non malè conuenit: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Non cibis, οὐ βρώμασι. Ex vna specie, id est mundorum & immundorum ciborum discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialem cultum, qui quidẽ gratiæ (i. Spirituali cultui & regenerationi) opponitur. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριτι interpretatus Gratiarum actione. Qui in ipsis sunt versati, &c. οἱ περιπατήσαντες. Versati in cibis dicuntur qui eorum discrimen superstitiosè retinuerunt.

10 Altare, θυσιαστήριον. Altare ponit pro oblationibus, sicut & alibi, quum dicitur ex altari viuere qui altari seruit. Est autem hæc allegoria instituta ad euertendum legale ciborum & dierum discrimen: vt planè impudentes esse oporteat qui, quũ ista dicantur tam perspicuè, tamen non desinunt traditiones illas vrgere, quasi in his posita sit religionis summa, quum Euangelicæ doctrinæ repugnent ex diametro. Atqui, inquiunt, aduersus Mosaicos ritus ista dicta sunt, vtpote Christi aduentu abolitos. Egregiè sanè: quasi verò hæc argumenta ab ipsa Euangelici cultus natura desumpta, non multo maiorem etiã vim habeant ad euertenda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebunt, idcirco nobis ademptum Mosis iugum vt isti multo iniquius aliud nostris ceruicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio differitur, quod isti funditus euertunt, dũ Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Hæc est caro, hic sanguis, de quo aduersus illos contendimus. Corporales exercitationes & vera ieiunia quàm non damnemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. Qui tabernaculo deseruiunt, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id est, cuius participes esse non possunt qui Legis ritus obstinatè retinent. Quid ergo illis fiet qui suas ἐθελοθρησκείας innocentum hominum carnificina vindicant?

11 Quorum enim, &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit.4.c.11. Item 6.d.30. Item.16.f.27. Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora

extra castra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Christus, victima illa vnica expiatrix, extra portam passus est: cuius corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæterásque id genus vmbras sectatur quæ solis exortu præterierunt.

12 Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.	12 Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per propriũ sanguinẽ, passus est extra portã.	12 *Propter quod & Iesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.*
13 Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες.	13 Exeamus igitur ad eum extra castra, opprobrium eius portantes.	13 *Exeamus igitur ad eũ extra castra, improperium eius portantes.*
14 Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν.	14 ‖Non enim habemus hîc fixam ciuitatem, sed futurã inquirimus.	14 *Non enim habemus hic manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.* (Mich.2.c.10)
15 Δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.	15 Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo ⁿsacrificium laudis, ‖id est fructum labiorum ⁿconfitentium nomini eius.	15 *Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.* (Osee 14.a.3)
16 Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε. τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός.	16 Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini. talibus enim victimis ⁿdelectatur Deus.	16 *Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.*
17 Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο.	17 Obedite ducibus vestris, & obsecũdate: vigilant enim ipsi pro animabus vestris, tanquã rationem reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis inutile.	17 *Obedite præpositis uestris, & subiacete eis. ipsi enim peruigilant quasi rationẽ pro animabus uestris reddituri, ut cũ gaudio hoc faciant, & nõ gementes: hoc enim non expedit uobis.*
18 Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι.	18 Orate pro nobis: confidimus enim nos bonam conscientiã habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.	18 *Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene uolentes cõuersari.*
19 Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.	19 Amplius autẽ obsecro vos vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.	19 *Amplius autem deprecor uos hoc facere, quò celerius restituar uobis.*
20 Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,	20 Deus verò pacis *autor*, qui magnũ illum ouium ⁿper sanguinem fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,	20 *Deus autẽ pacis, qui eduxit de mortuis pastorẽ magnum ouium in sanguine testamẽti æterni, Dominũ nostrũ Iesum Christum,*

15 Sacrificium laudis, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis inquit esse relicta, nẽpe gratiarum actionis & beneficentiæ. Vbi igitur oblatio illa Papistica ἀναίμακτος, & applicatoria? Confitentiũ nomini eius, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen. vt alibi exposuimus.

16 Delectatur, εὐαρεστεῖται. Vulg. Promeretur: primùm barbara, deinde etiam falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetenda commemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitantis agnoscat. Exempli causa, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐαρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubium est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστεῖται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamũ Deo reconciliatum, quem nondum offenderat, aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantum abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα, id est grata & accepta. Stat enim illud quod scriptũ est suprà, 11.a.6, impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι (id est placere) Deo. Atenim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falsa distinguere: sed quũ agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnam Christi oblationem fide à nobis apprehẽsam, omnia in solidum vti par est tribuere. Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

20 Per sanguinem, &c. ἐν αἵματι, &c. Ostẽdit quo iure Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act.20.e.28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Iohan.10.b.11. Itaque hæc verba non pertinent ad participium ἀναγαγὼν, qui reduxit à mortuis. quod in Græcis perspi-

cuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.	21 "Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatem, "efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo per Iesum Christũ: cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.	21 *Aptet nos in omni bono, ut faciatis eius uoluntatem: faciens in nobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.	22 Precor autem vos, fratres, sufferte sermoné exhortationis: etenim "breuibus scripsi vobis.	22 *Rogo autẽ uos, fratres, ut sufferatis uerbum solatii: etenim perpaucis scripsi uobis.*
Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.	23 "Nostis fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius venerit) visam vos.	23 *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius uenerit) uidebo uos.*
Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.	24 Salutate omnes duces vestros, & omnes sanctos. Salutãt vos "Itali.	24 *Salutate omnes præpositos uestros, & omnes sanctos. Salutant uos de Italia fratres.*
Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν, ἀμήν.	25 Gratia sit cum omnibus vobis. Amen.	25 *Gratia cum omnibus uobis. Amen.*
Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.	26 Ad Hebræos scripta est "ex Italia per Timotheum.	26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

21 Perficiat vos, καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulg. Aptet. Eras. Absolutos vos reddat. Efficiens in vobis quod acceptum sit, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis vt & velimus & efficiamus, Philip. 2. b. 13. Eras. Efficiens vt quod agitis acceptum sit, &c. non expressa Apostoli sententia.

22 Breuibus, διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quam videlicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 Nostis, γινώσκετε. Vel, Scitote. Quisnam autem fuerit hic Timotheus, non possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum esse perpetuum Pauli comitem. Et hîc rursum apparet ex pluribus probabilibus argumentis, hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Romæ scriptis, Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen vsquam fit mentio vinculorum ipsius. quod ille certè nunquam prætermisisset quin Ecclesiis nominatim significaret. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita scripta sunt quasi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic noster scribebat: siquidem mentionem facit ipsius aduentus. Postremò quòd addit ὄψομαι ὑμᾶς, visam vos, nulla addita exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis: & quæ suprà, 10. g. 34, de captiuitate sua commemorauit, ad aliud tempus esse referenda.

24 Itali, οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Si hic Paulus est, cur non potius Romanos vocat? captiuus enim erat Romæ. Et quæ commemorãtur de ipsius liberatione ac peregrinatione repetita, probari non possunt, imò etiam probabiliter ex ipsius epistolis & temporum serie refutari. Liquet igitur etiam ex hoc argumento hanc epistolam à quopiam egregio ac germano Apostolorum discipulo, post Pauli obitum fortassis, & plerisque etiam Apostolis vel morte sublatis, vel ab vrbe Hierosolymorum absentibus, scriptam esse ex Italia, cuius regionis Ecclesias peragrabat. Non dubitauimus tamen passim eum Apostolum vocare, quòd Spiritu verè Apostolico præditus fuerit.

26 Ex Italia, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subiici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua vrbe potius scriptæ sint. Deinde quod adiicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, Si venerit, inquit, celerius, visam vos. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, Si celerius redierit: aut, Si celerius eum remiseritis. Puto igitur hanc subscriptionem non satis consideratè adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat.

Epistola "catholica Iacobi Apostoli.

Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολική.

Catholica, καθολική. Id est vniuersalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarũ Petri, & primæ Iohãnis, & illius quæ Iudæ inscribitur: quamobrem communi nomine Catholicæ dicuntur, vt rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis quarũ legitima non esset authoritas, causam non video cur Pauli epistolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde nusquam à Græcis ita inscribuntur. Postremò quum de istius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ authoritate diu, à Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse.

	NOVA INTERPR.	VETVS.
Κεφάλαιον α΄.	CAP. I.	CAP. I.
Ἰάκωβος Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.	1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus "dispersis, salutem.	1 *IAcobus Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.*
Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·	2 "Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tentationes varias incideritis:	2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes uarias incideritis:*
Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.	3 *Illud* ‖ scientes, "probationẽ fidei vestræ parere patientiã.	3 *Scientes quòd probatio fidei uestræ patientiã operatur.* Rom. 5. a. 3
Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.	4 Cæterùm patientia "opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil desit.	4 *Patientia autem opus perfectum habeat, ut sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*
Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.	5 Quòd sicui vestrum deest "sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus "benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.	5 *Si quis autem uestrum indiget sapientia, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

IN CAPVT I.

1 Dispersis, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id est, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis. Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli, quocunque loco essent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 Pro sũmo gau. &c. πᾶσαν χαράν. &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est cum ab exteris tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde obseruandum est eum non modò æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cuiusdam voluptatis argumentũ ab illis suppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà versu 9, & Rom. 5. a. 3, τὸ καυχᾶσθαι, id est gloriari.

3 Probatio, τὸ δοκίμιον. Id est, illud quo exploratur fides vestra, nempe multiplex illa tentatio. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, versu 12. Distingue igitur τὴν δοκιμὴν & τὸ δοκίμιον, vt effectum à causa, sicut diximus Rom. 5. a. 4.

4 Opus perfectum habeat, ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostri in Christo consummatio.

5 Sapiẽtia, σοφία. Sapiẽtiam vocat doctrinæ illius cuius mentio facta est cognitionem, nẽpe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quam afflictionem non modò non docet, sed etiã oppugnat caro: vt necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autem intelligo quam cõsequatur etiam res ipsa, quum opus fuerit. Benignè, ἁπλῶς. Vide 2. Corinth. 8. a. 2. Vulg. Affluenter, πλουσίως. Eras. Simpliciter.

Matth.7.a.7 mar.11.c.24 luc.21.b.9 iohan.14.b.13 & 16.c.23

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος. ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου.

Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ.

Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

Eccl.14.c.28 esa.40.b.6 1.pet.1.d.14

Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Iob 2.b.17

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

6 ‖Sed postulet cum fide, "nihil disceptans. nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui ventis agitatur & iactatur.

7 Ne igitur existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino.

8 Vir animo duplici, inconstans *est* "in omnibus viis suis.

9 Porro frater "qui est abiectus, glorietur in sublimitate sua:

10 Contrà, qui diues est, in abiectione sui: ‖ quoniā veluti flos herbæ præteribit.

11 "Nam *velut* exorto sole cū æstu, exaruit herba, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

12 ‖Beatus vir qui tolerat "tentationē: quoniam "quum probatus erit, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis à quibus diligitur.

13 Nemo "quum tentatur dicat se à Deo tentari: nam Deus tētari malis nō potest, nec quenquam tentat.

14 Sed vnusquisque tentatur dum à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, posteaquā concepit, parit "peccatum: peccatum verò peractum gignit mortem.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

6 Postulet autem in fide, nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à uento mouetur & circumfertur.

7 Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.

8 Vir duplex animo incōstās est in omnib' uiis suis.

9 Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:

10 Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.

11 Exortus est enim sol cū ardore, & arefecit fœnū, & flos eius decidit, & decor uult' eius deperiit: ita & diues in itineribus suis marcescet.

12 Beatus uir qui suffert tentationem: quoniā quū probatus fuerit, accipiet coronam uitæ, quā repromisit Deus diligentibus se.

13 Nemo, quum tentatur, dicat quoniam à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autē neminem tentat.

14 Vnusquisque uerò tentatur à concupiscentia sua abstractus & illectus.

15 Deinde concupiscentia quū conceperit, parit peccatum: peccatum uerò quū consummatum fuerit, generat mortem.

16 Nolite itaq; errare, fratres mei dilectissimi.

6 Nihil disceptans, μηδὲν διακρινόμενος. Si hoc ita est, quorsum alii mediatores subordināturːaut cur fidem volunt nonnulli cum dubitatione conciliare? Vide Mat.21.b.21.

8 In omnibus viis suis, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, i. cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui de doctrina aut Dei voluntate ambigit, id est Academicum seu Bellianum.

9 Qui est abiectus, ὁ ταπεινός. Id est qui affligitur, vt paupertate, cōtēptu, vllo deniq; calamitatis genere. Cui opponitur ὁ πλούσιος, diues, i. cui omnia quæ ad hanc vitā transigendā pertinēt, feliciter succedunt. Est enim hæc humilitas & abundantia ad id de quo agitur accommodanda. Ideo abiectum quàm humilē dicere malui.

11 Nam *velut* exorto sole, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Suppleuimus quod explendæ sententiæ deerat. Sūt autē eiusmodi eclipses petitæ è medio, quales alibi annotauimus, vt Mat.15.a.14, & Mar.13.d.34. In viis suis, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, i. ita vt diues est ac iudicio suo beatus, marcescet cū suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Eras. suspicatur legendū potius πορίαις, id est (inquit) in abundantia. Ego neque vsquā inueni ita scriptū, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicunt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 Tentationem, πειρασμόν. Id est afflictionem, per quā exploratur à Domino, vt suprà, v.2.

13 Quum tentatur, πειραζόμενος. i. ad malè agēdū solicitatur. Nā de alio tētationis genere disserit: neque quū id facit, à scopo aberrat. Ea enim est naturæ nostræ prauitas vt per id potissimū ad malè agēdū seipsā solicitet, vnde cōfirmationē petere debuerat, nēpe ex afflictionibus: quib' irritata caro, nō desinit nos ad desperandū instigare, quasi certa sint odii Dei testimonia: nēpe cōtrariū prorsus afflictionū finē sibi proponens: quippe quum hæ sint confirmandæ in nobis fidei ac gignendæ patientiæ instrumenta, vt dictum est suprà, & Rom.5.

15 Peccatum, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem eiusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiose expositum est Rom.cap.5, & aliis multis locis.

Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς.

Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

17 "Omne munus bonum & omne donum est perfectū supernè, descendens "à Patre luminū, apud quē nō est transmutatio, "aut cōuersionis obūbratio.

18 I "quia voluit, "progenuit nos sermone veritatis, vt essemus "primitiæ quædam suarū creaturarum.

19 "Itaque, fratres mei dilecti, ‖sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquendū, tardus ad iram.

20 Nam ira viri "iustitiam Dei non exequitur.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus "& excremēto malitiæ, cum lenitate recipite "insitum sermonem, qui possit seruare animas vestras.

22 ‖Re ipsa verò præstate sermonem: nec sitis auditores solùm, fallentes vosmetipsos.

23 Nam siquis audit sermonē, & cū non præstat, is similis est viro cōsideranti faciem suam "natiuam in speculo.

24 Considerauit enim seipsum, & abiit, & statim oblit' est qualis esset.

17 Omne datum optimum, & omne donū pfectū, desursum est, descēdēs à Patre luminū, apud quē nō est trāsmutatio, nec uicissitudinis obumbratio.

18 Voluntariè genuit nos Verbo ueritatis, ut simus initium aliquod creaturæ eius.

19 Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo uelox ad audiendum, tardus autem ad loquēdū, & tardus ad irā.

Prou.17.d.27

20 Ira enim uiri iustitiā Dei non operatur.

21 Propter qđ abiicientes omnē immunditiā & abūdantiā malitiæ, in māsuetudine suscipite insitum uerbum, quod potest saluare animas uestras.

22 Estote autē factores Verbi, & non auditores tātùm, fallentes uosmetipsos.

Matth.7.c.21 rom.2.b.13

23 Quia siqs auditor est Verbi, & nō factor, hic cōparabitur uiro cōsideranti uultum natiuitatis suæ in speculo.

24 Considerauit enim se, & abiit, & statim oblitus est qualis fuerit.

17 Omne munus, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα hoc loco idē declarant. Est igitur repetitio synonymi emphaseως causa, vti apud Hebræos sæpe. A Patre luminū, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & author omnium bonorum. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro authore, vt Gen.4.c.20, & alibi sæpe. Et luminis appellatione, omnis bonorum species in sacris literis intelligitur: sicuti conerà tenebræ calamitates designant. Aut conuersionis obumbratio, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro varia ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc obscurus veluti delitescit: nunc accedit, nunc recedit. Inde variæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarū intemperies. At Dei beneficentia semper sui similis est, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulg. τροπὴν maluit Vicissitudinem interpretari, quod non penitus conuenit, si vocem ipsam spectes.

18 Quia voluit, βουληθείς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est gratuitam beneuolentiam. hic igitur fons est nostræ salutis. Progenuit, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, vt Ioh.1.b.12 & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom.10.c.17. Ideo etiam dicuntur ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, vt 1.Cor.4.c.15, & Gal.4.c.19, & Philem.b.10. Primitiæ quædam, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 Itaque, ὥστε. Vulg. Scitis. Legit enim ἴστε, sed mendosè.

20 Iustitiam Dei, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulū iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom.1.b.17.

21 Et excremento, καὶ περισσείαν. Vulg. Et abundantiam, non expressa Iacobi sententia. Erasmus, Redundantiam, ne sic quidem satis expressè. Insitum, ἔμφυτον. Id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet opera. Similis metaphora occurrit 1.Cor.3.b.6. Lenitatem verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altisque illis spiritibus opponitur, vt Esa.57.c.15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apostolus in sequenti disputatione.

22 Re ipsa verò præstate sermonem, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulg. Estote autem factores Verbi. Eras. Sitis autem effectores Sermonis. Ego studui magis perspicuè loqui.

23 Natiuam, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Hoc additum puto vt intelligamus sumptam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas ad quam renascimur: cuius etiam viuam imaginem spectamus in Lege Dei. quā vocat perfectam, vt eam opponat nostris sordibus, tū etiā vt quo magis vnusquisque senserit se ad eā accedere, sciat sese minus esse impurum, ac proinde sanctæ vitæ magis ac magis studeat. Additur dulce Libertatis nomen mutata metaphora, quoniam Legis iugum homines inuiti audiunt, & inuitissimi subeunt, quia nec quid sit seruitus, nec quid sit libertas norunt.

Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὗτος οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

25 At qui introspexerit in perfectam illam Legē libertatis, & in ea permanserit, quia nō fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, beatus erit in opere suo.

25 *Qui autem perspexerit in Legem perfectam libertatis, & permanserit in ea, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.*

Εἴ τις δοκεῖ θρῆσκος εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

26 Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed suū ipsius cor seducēs, huius vana est religio.

26 *Siqs autē putat se religiosū esse, nō refrænās linguā suā, sed seducens cor suū, huius vana est religio.*

Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

27 Religio pura & immaculata apud Deū & Patrem, hæc est, inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum: & immaculatū seipsū seruare à mūdo.

27 *Religio mūda & immaculata apud Deū & Patrē, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorū, & imaculatū se custodire ab hoc seculo.*

Κεφάλαιον β΄.

CAP. II.

CAP. II.

Levit. 19.e.15 deut. 1.c.17, & 16.d.19 prouer. 24.e.24 eccli. 42.a.2

Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

1 Fratres mei, ne cum respectu personarum habete fidē Domini nostri Iesu Christi gloriosi.

Fratres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.

Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

2 Nam siquis in cœtū vestrū ingrediatur, aureū gestans annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cū sordida veste:

2 *Etenim si introierit in conuentum uestrum uir aureū annulum habens, in ueste candida: introierit autem & pauper in sordido habitu:*

Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hîc pulchrè: & pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hîc subter scabellum meum:

3 *Et intendatis in eum qui indutus est ueste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hîc bene: pauperi autē dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedum meorum:*

Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

4 Nónne discrimen fecistis apud vos, & facti estis iudices peruersè deliberantes?

4 *Nónne iudicatis apud uosmetipsos, et facti estis iudices cogitationū iniquarū?*

25 Introspexerit, ὁ παρακύψας. Trāslatio sumpta est ab iis qui nō obiter aliquid aspiciunt, sed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnem propius cognoscant. Vulg. Perspexerit. Erasmus, Prospexerit. Vide Luc. 24.b.12. In opere suo, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Christum apprehendit: vnus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno.

26 Suū ipsius cor seducēs, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledictiæ, petulantiæ, ac cæterorū vitiorum in loquendo fons est, seipsum non nosse. Itaque deceptionem suiipsius vocat sinistrum de se iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eras. Aberrare sinit cor suum, non expressa Apostoli sententia.

27 Religio, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ vocātur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? Apud Deum & Patrem, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id est, apud Deum qui est Pater noster est. Inuisere, ἐπισκέπτεσθαι. Id est, curare & pro virili subleuare. Ita enim accipitur verbum פקד apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 Cum respectu personarum, ἐν προσωποληψίαις. Quid vocetur προσωποληψία, & quatenus damnetur, diximus Mat. 22.b.14. Fidem Domini, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id est, ne fidem quæ Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia. Gloriosi, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc est additum. Vnde enim iste personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis iudiciis trāsuersos rapi. Vulg. ad verbū, Gloriæ, seruato Heb. Eras. Ex opinione, quod nō video qui possit Græcis conuenire: quāuis δόξαν fatear interdū pro opinione poni.

3 Pulchrè, καλῶς. Id est, honesto & honorifico loco. Vulg. & Erasmus, Bene.

4 Nónne discrimen, &c. καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς; Id est, Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, & καὶ coniunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulgata, Nónne iudicastis apud vosmetipsos? multo sanè rectius quàm Erasmus, qui conuertit, Et nō diiudicati estis in vobisipsis. Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est damnari? vt sit sententia, istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea significatione nunquam legi, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3.d.17, cælestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. Peruersè deliberantes, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætulissent: atqui hoc per se non videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est quum

quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωποληψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius nō sit rectus finis. Verbi gratia, Si diuitem, quia diues est, pauperi aliquis anteponat, peruersum est in eo iudicium quòd diuitias accipiat pro discriminis canone, qui planè falsus est. Neque enim ex diuitiis æstimandum est quis cui sit anteponendus. Quòd si etiam ita præponatur diues ille pauperi, vt pauper à me ignominiosè tractetur, iam error altero errore cumulatur. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper quātumuis pius, doctus, egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundāns, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum quamuis ambiguum Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit pauperes mundi huius *ut fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promisit iis à quibus diligitur?

5 *Audite fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mūdo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligētibus se?*

Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

6 At vos contumelia affecistis pauperē. Nónne diuites per tyrannidem opprimūt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

6 *Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimūt uos, & ipsi trahunt uos ad iudicia?*

Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

7 Nónne blasphemant præclarum illud nomē à quo estis cognominati?

7 *Nónne ipsi blasphemāt bonum nomen quod inuocatum est super uos?*

Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφήν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν, καλῶς ποιεῖτε·

8 Siquidē Legem regiā præstatis secundum Scripturam, Diliges proximum tuū vt teipsum, bene facitis:

8 *Si tamen Legem perficitis regalem secundū Scripturam, Diliges proximū tuum sicut teipsum, bene facitis:*

Εἰ δὲ προσωποληπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

9 Sin verò personam respicitis, peccatum cōmititis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.

9 *Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*

Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.

10 Quisquis enim totam Legē seruauerit, offenderit autem in vno, omnibus tenetur.

10 *Quicunque autem totā Legem seruauerit, offendat autem in uno, factus est omnium reus.*

Ὁ γὰρ εἰπών, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.

11 Nam qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiā, Ne occidas. Quòd si nō fueris mœchatus, occideris autē, factus es transgressor Legis.

11 *Qui enim dixit, Nō mœchaberis, dixit &, Nō occides. Quòd si non mœchaberis, occides autē, factus es trāsgressor Legis.*

Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.

12 Ita loquimini & ita facite, vt per legē libertatis iudicandi.

12 *Sic loquimini, & sic facite, sicut per legem libertatis incipiētes iudicari.*

5 Pauperes mundi huius, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur iudicii illius peruersitas. *Vt fierent* diuites, πλουσίους. Sub. ὥστε, id est τὸ εἶναι, vel τὸ γενέσθαι. Rectè verò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem.

6 Per tyrannidē opprimunt, καταδυναστεύουσιν. Vide Act. 10.f.38. Ostēdit autē Apostolus his verbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam despiciāt.

7 A quo estis cognominati, τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς? Vulg. & Eras. ad verbum, Quod inuocatum est super vos. Est autem Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48.c.16, & mariti super vxorem, vt Esa. 4.a.1.

8 Si quidem, εἰ μέντοι. Vulg. Si tamē. Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officii præstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est sine vllis diuerticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehendens quos officio tuo iuuare possis. Qui fit ergo vt diuitem ita excipias, pauperem aspernēris? Nam hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legē regiā perinde ac viā regiā dici existimat, prouerbiali quadā loquēdi formula. Viā autē regiam dicit Moses, Num. 21.e.22, דרך המלך, quā vulgò etiā vocamus *le grand chemin*, quæ obliquis viarū diuerticulis opponitur.

10 Omnibus, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui vnū caput violauit, atque is qui singula? Minimè verò: sed etiamsi vnum apicē Legis transgrediaris, reus es violatæ Legis totius in genere, violata videlicet Legislatoris maiestate, quamuis non pari crimine teneantur omnes qui Legem violant. Vbi igitur partialis illa iustitia quam stabilire volunt sophistæ? Sed quorsum hæc Iacobus? nempe vt istorū detegat hypocrisin, qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legē præstare: vt si iudex ex tribus conuictis adulterii duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 Per Legem liberta. διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà 1.d.25. Additum autē est hoc epitheton admodum appositè. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Do-

minus iustitiæ fructus quàm ab iis qui sub Legis ac peccati tyrannide manserunt: quamuis & isti meritò per Legem damnabuntur, vt dictum est Rom.2.b.12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicii formula quæ perscripta est Mat.25, & ex eo quod sæpe repetitur, fore vt vnusquisque ex operibus suis iudicetur: minimè id quidem quasi bonis sanctorum operibus salus rependatur, quæ vni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabitur salus, de fide iudicabitur ex ipsius effectis. Itaq; hæc causa est cur nũc Iacobus in hanc disputationem ingrediatur, vt veram fidem à falsa distinguat.

Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

13 Nam damnatio absque misericordia erit ei qui nõ præstiterit misericordiã: & gloriatur misericordia aduersus dãnationẽ.

13 *Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiã: superexaltat autem misericordia iudicium.*

Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

14 Quæ vtilitas, fratres mei, si fidẽ dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num pot est fides illa eum seruare?

14 *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autẽ nõ habeat? nunquid poterit fides saluare eum?*

13 Misericordiam, ἔλεος. Id est, Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum quoque ac præfractum iudicem Deum experietur, vt Mat.25.d.41, & deinceps. Item 6.b.15.

Et gloriatur misericordia aduersus damnationem, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, vt misericordiam hic quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quinam id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, vt Mat.5.a.7, & 25.c.37. Id autem etiam ostendit ipsa antithesis: nam si absque misericordia damnabuntur nõ misericordes, & ex misericordia absoluentur misericordes. Hinc consequitur non aduersus ipsum iudicem habituros misericordes de quo glorientur, sed de quo gratias agant, vt Matth.25.c.37, Rom.4.a.2. verùm aduersus mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim est damnatio cui insultabunt ii quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom.8.f.31.33.34, & 1.Cor.15.g.55.

14 Quæ vtilitas, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgẽt sophistæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidẽ vt à nonnullis ob eam causam hæc epistola prorsus repudietur, tanquam sanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illustrare, vt eum neque pro sophistis facere, neque quicquam à sana ac vera gratuitæ iustificationis doctrina alienum continere, liquidò appareat. Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus. Disseruerat aduersus eos qui videri volunt sanctè viuere, quum tamen sint προσωποληπται, & falsam sanctimoniæ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes fidei nomine, ita in ea re acquiescunt acsi propterea essent omnium hominũ iustissimi: quum interim tota ipsorum vita sceleribus scateat, nedum vt charitatem exerceant. Hunc, inquam, esse Apostoli scopum ita manifestum est vt ne sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo aduersus istiusmodi homines fuerit disputandum. Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est vt nos doceat, fide absque operibus, siue in Christo, gratis iustificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua vel pro gratia substituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis disputare de iustificationis ratione, quum ipsi falsas causas pro vera substituerent. Aduersus istos autem sicut contraria prorsus est controuersia, ita etiam contrario prorsus ordine disputandũ fuisse res ipsa ostendit. Nam illi operum iustificationem stabiliebant, isti non operum modò iustificationem, sed ipsa etiam opera tollebant. Sicut ergo aduersus illos ita defenditur gratuita iustificatio ex fide vt opera ipsa bona non tollantur, sed iustificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis non videt contraria prorsus ratione opera ita stabilienda fuisse, non vt iustificandi vis illis tribueretur, sed vt vera iustificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de causa quæstio est, hic verò de effectis. Illic à causis ad effecta descenditur, hic ab effectis ascenditur ad causam. Illic quæritur quomodo iustificemur, hic quomodo iustificati fuisse intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquam iustificationis causa, hic stabiliuntur tanquam iustificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iustificandos, hic dicuntur iustificatos consequi. Quorsum enim aduersum istos probares nos non iustificari operibus, qui opera ne vt testimonia quidem iustitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par esset tribuerent? Quæ quũ ita sese habeant, quis nõ videt quàm miserè hallucinẽtur sophistæ, quũ perinde Iacobũ conãtur cũ Paulo cõciliare acsi vterque de causis iustificationis quæreret? Hinc peruersa illa distinctio operũ moraliũ & cæremonialiũ: quasi hæc duntaxat excludãtur apud Paulũ. quã tamẽ explicationẽ August. lib. De spiritu & litera, disertè refutauit. Hinc ergo ad aliã distinctionẽ peruẽtum est, operũ præcedentiũ fidẽ & consequentiũ, quasi illa tantũ excludat Paulus, & quidẽ nõ simpliciter, sed certo duntaxat respectu, quũ & ipsa sint (vt aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis. in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici, qui qualitatem faciãt alterius qualitatis formã. Hinc illa nõ modò falsa sed etiã ridicula explicatio verbi Iustificari, quasi fide iustificari sine operibus, idẽ declaret atque fide absque operũ præcedentiũ meritis, aptũ fieri ad merendũ vitã æternã, ex gratiæ & liberi arbitrii cõcursu. Neque verò id mirũ est accidisse, quũ disputationis scopũ nõ tenerẽt. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipsi non minus infeliciter sunt versati. Ac primùm quidem ipsorũ errores indicabimus, deinde germanã explicationẽ aperiemus. Possunt autẽ hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid sit fides hoc in loco, neque quid sit iustificari, neque etiã quomodo æstimãdũ sit operũ nomẽ intelligũt: quia quid illud sit de quo quæritur ignorãt. Fidẽ igitur vtrobiq; i. tũ apud Paulũ, tũ apud Iacobũ, putãt eandẽ designari, nẽpe qua credimus Deũ esse, addo etiã, Christũ esse Dei Filiũ, & vera esse quæ in vtroque fœdere sunt præscripta. Atqui si hoc illud est quod Paulus fidẽ vocat, quid impedit quominus diabolus possit fidelis dici? Neque enim potest fidelis nomẽ illi detrahi quin fidẽ habeat, præsertim quũ isti affirmẽt fidẽ sine charitate esse posse. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicũque hanc fidẽ habuerint, etiãsi omnibus sceleribus sint coopertì? Præterea fidẽ esse Spiritus sancti donũ aduentitiũ an audebũt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus sancti gratia ipsis etiã diabolis: aut, quũ ista falsissima sint ac blasphema, multo aliã esse fidẽ fateamur, à qua soli filii Dei fideles nominãtur (quã suprà 1.a.6, requiri dixit idẽ noster Iacobus in iis qui rite precãtur, & cui vni Paulus iustificationẽ ac sãctificationẽ, vt instrumẽtali causæ, tribuit) ab ea quæ mox ipsis etiã diabolis cõceditur. Venio ad alterũ errorẽ. Iustificari putãt idẽ declarare atq; inhærẽte qualitate aliqua iustũ fieri, ideóque iustificationẽ volũt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifestis argumentis probauimus non quæri hoc in loco quomodo iustificemur. hoc enim non Iacobus tractat, sed Paulus:

sed quis verè se possit iustificatum dicere, isne qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidẽ suam potest demonstrare? Deinde vt de imputata iustitia dicamus hoc loco, quis vnquam existimasset ita posse ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona sit arbor, ac non potius bonam prius arborem fieri oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus absurdum est ac ineptum quàm si quis causam ab effectis gigni existimaret. Superest tertius error in operum vocabulo explicando, qui quidem est ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus disserit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam sunt impulsi vt opera per se considerari existimarent. Atqui si ita esset, id est si fides illa qua iustificamur, posset à charitate separari, nemo non videt quàm infirmum esset argumentum à fide ad charitatẽ probandam, vel à regnante peccato ad tollendam fidem sumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius passim occurrat. Stat enim illud firmum, mendacem esse eum qui dicat se Deum nosse, nec seruat ipsius præcepta, 1.Iohan.2.a.4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iste necesse est. Quòd si neque quid sit in hoc argumento fides, neque quid sit iustificari, neque quomodo considerentur opera, isti norunt, quomodo, quæso, de re tota iudicabũt qui nullam ipsius partẽ tenent? Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perspicuitatis causa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur isti falsa illa fidei specie, id est notitia Dei: hanc illis oportuit ostendi veram fidem non esse, sed mortuum simulacrum. Sed illam tamen Iacobus per concessionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Vers.13, Esto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud hoc est quàm res inutilis? Vers.14.15.16, Hoc illustrat adhibita comparatione, Si quis famelico dixerit, Satur esto: nec interim quicquam illi suppeditarit, quis veram esse hanc liberalitatem dixerit? Ver.17, Ita si Dei notitiam vos habere gloriemini, (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vsum accommodetis, non erit hæc fides propriè, sed fidei simulacrum: vt si corpus inanime hominem dicas. Ver.18, Quid ergo? nempe fides ea demùm est quam ex operibus possis ostendere. Ver.19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides esset, quid impediret diabolum quominus & ipse fidelis esset? Nam credit diabolus quod tu credis, illud habet quod tu fidem vocas: nec tamen confidit, sed contremiscit. Ergo fides quam iactas, vera fides non est, nec qua securè niti possis.

Paraphrastica expositio huius loci per versiculos distincta.

Versu 20, Vis autem hoc amplius etiam cognoscere? Versu.21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium est quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Isaacum obtulit? Ver.22, Itaque non habuit fidem quam opera non consequerentur: sed illum verè per fidem iustificatum fuisse res ipsa ostendit, quum opus ederet iustitiæ. Ex eo igitur quòd factis ostendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, sed viuam & suis numeris absolutam fidem ipsius fuisse. Ver.23, Túmque plenè patefactum est quàm meritò scriptum esset de eo quòd Deo credidisset, idque ei imputatum esset ad iustitiam.

Ver.24, Inde efficitur, verè iustificatũ esse non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, sed eam quæ ex effectis ostendi possit. Ver.25, Aliud exemplum quæritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne re ipsa ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipsis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ suæ anteposuit, seruatis & emissis Dei speculatoribus. Ver.26, Concludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaueris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam iustificati. Viua enim est, non mortua fides illa quæ in iustificatorũ factis elucet. Hæc est, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolorum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filii Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iustus est qui facit iustitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd eum nouimus si iussa illius obseruamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est vsque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem, aduersus quam contendit Iacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, vtpote quæ diabolis etiam sit communis. Item Iustificari hoc in loco non significare iustum fieri, sed iustificatum declarari. de qua significatione diximus Rom.3.a.4, & 10, & 1.Tim.3.d.16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide coniuncta, ex qua tanquam bonæ arboris boni fructus exoriuntur. Quamobrem tantum abest vt hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

Ἐὰν δὲ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·

15 Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:

15 *Si autem frater aut soror nudi sint: & indigeant victu quotidiano:*

Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε. μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος· τί τὸ ὄφελος;

16 Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?

16 *Dicat autem aliquis ex vobis, illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori: quid proderit?*

Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ᾽ ἑαυτήν.

17 Ita quoque fides, si opera nõ habeat, mortua est per se.

17 *Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.*

Ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

18 Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego ostendã tibi ex operibus meis fidem meam.

18 *Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam sine operibus, & ego ostendã tibi ex operibus fidem meam.*

18 Quinimo dicet aliquis, ἀλλ᾽ ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, tu fidem habes, ironicè dictum est. neque enim fidei nomẽ huic notitiæ nisi per concessionem tribuitur. Vulgata, Sed dicet quis. Erasmus, Sed dicet aliquis: quasi videlicet quædam sit obiectio: sed hoc non potest quadrare. Ostende, δεῖξον. Vides considerari opera cum fide coniuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi?

Ex operibus tuis ἐκ τῶν ἔργων σου. Vulg. sine operibus tuis [illegible]

[illegible]

Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενὲ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

Gen.22.b.10 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

Gen.15.b.6 rom.4.a.3 gal.3.a.6 Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

Iosue 2.a.1 Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα.

Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

19 Tu credis "Deum vnum esse, rectè facis: & dæmonia credũt, & horrescunt.

20 Vis verò nosse, homo vane, "fidẽ illam *quæ est* absque operibus, mortuam esse?

21 Abraham pater ille noster nónne ex operibus "iustificatus est, ‖quum obtulisset Isaac filiũ suum super altare?

22 Vides fidem "administrã fuisse operum ipsius, & ex operibus fidem perfectam fuisse?

23 "Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autẽ Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei vocatus est.

24 Videtis igitur ex operibus "iustificari hominẽ, & non "ex fide tantùm?

25 Similiter autẽ etiã ‖Rahab "illa meretrix annon ex operibus "iustificata est, quũ excepisset nuntios, & alia via emisisset?

26 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & "fides illa *quæ est* absque operib⁹, mortua est.

19 Tu credis quoniam unus est Deus. bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.

20 Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

21 Abraham pater noster, nónne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare?

22 Vides quoniam fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

23 Et suppleta est Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus Dei appellatus est.

24 Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

25 Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia uia eiiciens?

26 Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

19 Deum vnum esse, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Quid amplius credit qui verè est fidelis? Vide Rom.1.b.17.

20 Fidẽ illam, ἡ πίστις. Articulus vim habet ἀναφορικὴν, quæ omnino est exprimenda. Declarat enim nõ agi de ea fide quæ possit ex operibus ostendi, sed de illa quam superiore versiculo definiit. Itaque planior erit locus si repetas articulum ἡ, vt alibi sæpe suppletur. quãquam eadem manet sententia etiamsi non suppleueris.

21 Iustificatus est, ἐδικαιώθη. Id est, compertus est fuisse iustificatus, vt Rom.3.a.4, & c.20, & 1.Tim.3.d.16, copiosius exposuimus. Semper enim tenendus est ille scopus, non hîc quæri de iustificationis causis, sed ex quibus effectis rectè possit colligi. id est, quinam intelligi possint verè fuisse iustificati, non autem qua ratione sint iustificati. Idque ita esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad iustitiam, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Genes.15.a.6. Quum autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eum ita esse iustificatum? Minimè, quũ triginta antè annis esset iustificatus, idq; ex imputatione, nõ ex operibus, ex quibus nõ iustificabitur vllus viuens: sed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deũ, quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus nõ fuisse iustificationis Abrahami causã, sed testimoniũ ac declarationẽ.

22 Administrã fuisse operum ipsius, ἡ συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorũ operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Heb.11.d.17. Vulgata, Cooperabatur operibus illius. Erasmus, Adiumento fuerit factis illius: nimium obscurè. Et ex operibus fidem perfectã fuisse, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hic verò triumphant sophistæ. Videtis enim (inquiunt) fidem ab operibus perfici: Itaque iustificatio, aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, boni viri, si hoc verum est, quomodo tam multis antè annis pronunciatus fuerit iustus Abraham non ex mercede, sed ex imputatione? Nempe dicetis, sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit, Si Abraham ex operibus iustificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.a.2. Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit conscius? 1.Corinth.4.a.4, vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquã inuenias. Quandiu enim vixit Abraham, circuntulit carnem: ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationẽ quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perspecta est ac cognita, & quo efficacius vires suas exerit, quæ prius non ita apparebãt: vt si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc quidem ex effectis intelligitur & æstimatur, non autem emanat.

23 Itaque impleta est, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, vt disertè colligit Paulus Rom.4.b.10. Quid igitur? an secũ dissidet Spiritus sanctus? Absit: imò (vt antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius caussis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo dicitur impleta Scriptura quum planè perspectum est quàm verè illud fuerit de Abrahamo scriptum.

24 Iustificari, δικαιοῦται. Id est iustus esse comprobari. Vide suprà, versu 21. Ex fide, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 Illa meretrix, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.f.31. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Vide suprà, versu 21.

26 Fides illa, ἡ πίστις. Vide suprà, versu 20.

Κεφάλαιον γʹ

CAP. III.

CAP. III.

Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρίμα ληψόμεθα.

Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται.

Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει.

Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακὸν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ᾽ ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

1 Ne sitis "multi magistri, fratres mei, sciẽtes fore vt "grauius iudicium auferamus.

2 In multis enim labimur omnes. ‖Siquis in sermone nõ labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totũ etiam corpus.

3 "Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quũ tantæ sint, & à ventis sæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunque "libido gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Lingua etiã flamma est, & "mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter mẽbra nostra, maculans totũ corpus, inflammans "orbem conditum, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest. malum *est* quod coercere nõ possis: plena *est* veneno mortifero.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

1 Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam maius iudicium sumitis.

2 In multis enim offendimus omnes. Si quis in uerbo non offendit, hic perfectus est uir, potest etiam fræno circunducere totum corpus. Eccli.14.a.1 & 19.c.17 & 25.b.11

3 Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendum nobis, & omne corpus illorum circumferimus:

4 Ecce & naues, quum magnæ sint, & à uentis ualidis minentur, circumferuntur à modico gubernaculo ubi impetus dirigentis uoluerit:

5 Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quãtus ignis quàm magnam syluam incendit!

6 Et lingua ignis est, uniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in membris nostris, quæ maculat totũ corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura bestiarum & uolucrum, & serpentium, & cæterorũ domantur, & domita sunt à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena ueneno mortifero.

9 In ipsa benedicimus Deũ & Patrẽ, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinẽ Dei facti sũt.

IN CAPVT III.

1 Multi magistri, πολλοὶ διδάσκαλοι. Id est, multi censores. Reprehendit enim vitium illud inter homines nimium peruulgatum, quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. Grauius iudicium auferamus, μεῖζον κρίμα ληψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorũ destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores censores fuerimus, Matth.7.a.2. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit docentium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus. Nam etiam quis est ab hoc vitio prorsus immunis? Vulg. Maius iudicium sumitis. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, Maius iudicium sumpturi simus. Vide Matth.23.b.14.

3 Ecce, ἰδού. Vulgata, Si autem, εἰ δὲ, mendosè pro ἰδὲ, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

4 Libido gubernatoris, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulgata & Erasmus, Impetus dirigentis: quod non ita proprium videtur.

6 Mundus iniquitatis, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Orbem conditum, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως. Vulg & Eras. Rotam natiuitatis. Accipiunt autem Rotam pro reuolutione, & γένεσιν pro vita: quam interpretationem si liberet sequi, mallem τρόχον (id est curriculum) legere, & interpretari pro eo quod vulgò dicimus *le cours de nature*. Sed mihi videtur minus dura explicatio si τὸν τροχὸν accipiamus ἀντὶ τοῦ κύκλου, & τῆς γενέσεως pro τῆς κτίσεως, vt significetur linguam posse vel totum orbem conditum accẽdere, & quidem quasi Tartareo igne inflammatam: sicut fingunt furias poetæ accensis ex Phlegethonte facibus orbem terrarum inflammare. Sed mihi præterea videtur ad rapiditatem circumactæ rotæ alludere, quæ suo ipsius impetu ignem concipiat. Nonnulli

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Nó oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

10 *Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.*

Μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

11 Nunquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam?*

11 *Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam?*

Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

12 Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita nullus fons salsam ac dulcé aquam potest edere.

12 *Nunquid potest, fratres mei, ficus uuas facere, aut uitis ficus? sic neque salsam, dulcem potest facere aquam.*

Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

13 Quis sapiens ˇ& scientia præditus *est* inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cũ mãsuetudine sapientiæ.

13 *Quis sapiens & disciplinatus inter uos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ.*

Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

14 Quòd si inuidiã amarã habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mẽdaces estote aduersus veritatem.

14 *Quòd si zelum amarũ habetis, & contentiones in cordibus uestris, nolite gloriari & mendaces esse aduersus ueritatem.*

Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

15 Non est *enim* ista sapiẽtia supernè descẽdens, sed terrena, ˇanimalis, dæmoniaca.

15 *Non est enim ista sapientia desursum descendẽs, sed terrena, animalis, diabolica.*

Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

16 Vbi enim inuidia est & irritatio, ibi ˇtumultuatio & omne opus prauum.

16 *Vbi enim zelus & contentio, ibi incõstantia, & omne opus prauum.*

Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

17 Quæ autem supernè *est* sapiẽtia, primũ quidem pura est, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena ˇmisericordiæ & fructuũ bonorum, absque diiudicatione, sine simulatione.

17 *Quæ autem desursũ est sapiẽtia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.*

Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

18 ˇFructus autem iustitiæ cum pace seritur ~~pacificis~~.

18 *Fructus autem iustitiæ in pace seminatur, facientibus pacem.*

Κεφάλαιον δ΄.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

1 VNde bella & lites inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quæ militant in membris vestris?

1 *VNde bella et lites in uobis? nónne hinc, ex concupiscentiis uestris quæ militant in membris uestris?*

13 Et scientia prædicus, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, Et disciplinatus: barbaré. Quidam codices pro τίς σοφὸς, legunt εἴ τις σοφὸς, siquis sapiens. Cum mansuetudine sapientiæ, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 Animalis, ψυχική. Vide 1. Cor. d. 14.

16 Inuidia, ζῆλος, id est φθόνος. Vulgata, Zelus: nimium obscuré. Erasmus, Æmulatio, non satis expressé. Tumultuatio, ἀκαταστασία. Id est ταραχή. Vulgata, Inconstantia: non satis apposité.

17 Misericordiæ & fructuum bonorum, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiã opponit inhumano & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cælesti sapientiæ: quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui verè sunt boni fructus. Absque diiudicatione, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, de qua diximus suprà, 2. a. 4. Alioqui discernẽdi sunt Spiritus 1. Cor. 12. b. 10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Heb. 5. d. 14. Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, Non iudicans. In vno codice legimus ἀδιάκριτος, probè discernens, vel diiudicans.

18 Fructus autem iustitiæ, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo accipiendum vt promissionem, qua omnes ad cælestem illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricem exhortetur. Illos enim, dum pacem colunt, serere sibiipsis fructum iustitiæ, id est sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est felices ac beati) metant, Matth. 5. a. 9.

IN CAPVT IIII.

1 Militant, τῶν στρατευομένων. Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mẽtis, Rom. 7. d. 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. c. 13.

Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δέ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

2 Concupiscitis, & non habetis: ˇinuidetis ˇ& studiosè affectatis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, propterea quòd non petitis.

2 *Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & non potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis: propter quod non postulatis.*

Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis.

3 *Petitis, & non accipitis, eo quod malè petatis, ut in concupiscentiis uestris insumatis.*

Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

4 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse cum Deo? Quicunque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

4 *Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo uoluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.*

Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

5 An putatis Scripturã inaniter dicere, ˇAd inuidiam fertur spiritus qui habitat in nobis?

5 *An putatis quia inaniter Scriptura dicat? Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in uobis?*

Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

6 ˇSed maiorem offert gratiam, quia dicit, ‖ Deus superbis resistit, ˇmodestis autem dat gratiam.

6 *Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autẽ dat gratiam.*

Prou. 3. d. 34. 1. pet. 5. b. 5

Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

7 ‖ Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

7 *Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à uobis.*

Ephes. 4. f. 27

Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. καθαρίσατε χεῖρας, ἁμαρτωλοί, καὶ ἁγνίσατε καρδίας, δίψυχοι.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, *vos* peccatores: & purificate corda *vos* duplices animo.

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit uobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.*

Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μεταστραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

9 Affligimini, & lugete, & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium ˇin mœrorem.

9 *Miseri estote, & lugete, & plorate: risus uester in luctum conuertatur, & gaudium in mærorem.*

2 Inuidetis, φθονεῖτε. Scio in Græcis codicibus legi φονεύετε, sed sanè non video qui hoc conueniat, ne si ad animum quidem referas: quia nimium decresceret oratio. Græcus scholiastes legit φονεῖτε, quod ego existimo deprauatè scriptũ fuisse à librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptũ est φονεύετε, quòd illud non sit vsitatum. Et studiosè affectatis, καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulg. Zelatis. Eras. Æmulamini.

4 Adulteri & adulteræ, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες. Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, idque rectè, vt opinor. Vtcunque sit autem, adulteros intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt.

5 Ad inuidiam fertur, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8. d. 21, nempe יצר לב האדם רע id est imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostẽdat cur inter Deum & mundum (id est homines non regeneratos) nunquam conueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quoniam eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui habitat in nobis: nimirum vt minus sit acerba reprehensio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenii conditionem non frustra dicit Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdam boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deum superbis quidem resistere, modestis autem gratia sua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam. Sed omnino addenda sunt, & in omnibus Græcis exemplaribus nostris inuenimus. Modestis, ταπεινοῖς. Heb. ענוים, id est calamitosis, pro quo videntur legisse Græci ענוים: quanquam hæc inter se non multum differunt, quum superbia fere sit diuitiarum comes, calamitas verò spiritus illos altos frangat. Vulg. & Eras. Humilibus. Ego modestos dicere malui, propter antithesin.

9 In mœrorem, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

Græcè	Beza	Vulgata
Pet.5.b.6 — Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ ὑψώσει ὑμᾶς.	10 ‖Summittite vos in conspectu Domini,& extollet vos.	10 *Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit uos.*
Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.	11 Ne alii aduersus alios loquimini,fratres.qui loquitur contra fratrem,quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis,sed iudex.	11 *Nolite detrahere alter utrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suum, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.*
Rom.14.a.4 — Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;	12 Vnus est "Legislator qui potest seruare & perdere:‖ tu quis es qui iudicas alium?	12 *Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?*
Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.	13 Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras "ibimus in illam vrbem,& agemus ibi annũ vnũ, & mercabimur, & lucrabimur.	13 *Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus.*
Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.	14 Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.	14 *Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim uita uestra? uapor est enim ad modicũ parens, & deinceps exterminabitur.*
1.Cor.4.c.19 — Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.	15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖Si Dominus voluerit, & viuamus, "faciemus hoc aut illud.	15 *Pro eo ut dicatis, Si Dominus uoluerit, & si uixerimus, faciemus hoc aut illud.*
Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.	16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra. omnis eiusmodi gloriatio,mala est.	16 *Nunc autem exultatis in superbiis uestris. omnis exultatio talis, maligna est.*
Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.	17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit,hic peccato tenetur.	17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*
Κεφάλαιον ε.	CAP. V.	CAP. V.
Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.	1 Agite nunc diuites,flete,ειαι ululãtes super miseriis vestris superuenturis.	1 *Agite nunc diuites, plorate, ululantes in miseriis uestris quæ aduenient uobis.*
Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε.	2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra obnoxia tineis facta sunt:	2 *Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt: & uestimenta uestra à tineis amesta sunt:*
Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ·	3 Aurum & argentum vestrum ærugine vitiatũ est,& ærugo eorũ testabitur aduersũ vos,& exedet carnes vestras "velut ignis:	3 *Aurum & argentum uestrum æruginauit: & ærugo eorum in testimonium uobis erit, & manducabit carnes uestras sicut ignis:*

11 Legislator, ὁ νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, & iudex, vt etiam legit Vetus interpres.

13 Vel cras, ἢ αὔριον. Ita legit Vetus interpres, idque rectius, vt opinor, quàm si legas καὶ αὔριον, & cras. Itaque sic restituimus, consentientibus cũ Vetere interprete duobus veteribus Græcis exemplaribus. Ibimus, πορευσόμεθα. Hic quoque Veterem interpretem & vnius vetusti exemplaris fidem sequuti, ista omnia potius indicatiuo modo quàm subiunctiuo legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla sensus iniuria.

15 Faciemus, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hic quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, quicũ consentiebat vnũ ex vetustis nostris exemplaribus.

IN CAPVT V.

3 Velut ignis, ὡς πῦρ. Hæc in quibusdam codicibus connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies.

Græcè	Beza	Vulgata
ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.	thesaurum congessistis in vltimos dies.	*thesaurizastis in nouissimis diebus.*
Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.	4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, "à vobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerunt, "in aures Domini Sabaoth introierunt.	4 *Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones uestras, quæ fraudata est à uobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini sabaoth introiuit.*
Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.	5 In deliciis vixistis super terram, & lasciuistis: "enutristis corda vestra "vt in die mactationis.	5 *Epulati estis super terram, & in luxuriis enutristis corda uestra in die occisionis.*
Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.	6 "Condemnastis, occidistis iustum: "non resistit vobis.	6 *Addixistis & occidistis iustum: & non restitit uobis.*
Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.	7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam "matutinam & serotinam.	7 *Patientes igitur estote, fratres, usque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.*
Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.	8 Patientes estote & vos, *&* stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.	8 *Patientes estote & uos, & confirmate corda uestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.*
Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.	9 "Ne ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condemnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.	9 *Nolite ingemiscere, fratres, in alterutrum, ut non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam assistit.*
Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι Κυρίου.	10 Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.	10 *Exemplum accipite fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.*
Ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομένοντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.	11 Ecce, beatos pronuntiamus eos "qui *afflictionem* sustinent. tolerantiam Iob audistis, & "finẽ Domini vidistis. nam valde misericors est Dominus ac commiserans.	11 *Ecce, beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finem Domini uidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.*

4 A vobis intercepta, ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth.11.c.19. Vulgata, Quæ fraudata est à vobis. Erasmus, Quæ fraude non reddita est à vobis. In aures Domini sabaoth introierunt, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id est, exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות, id est exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudæis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent, & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla.

5 Enutristis corda vestra, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est indulsistis vobis. Vt in die mactationis, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח, id est sacrificii vel conuiuii, vocant Hebræi diẽ solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, & sanè videtur expungi debere.

6 Condemnastis, κατεδικάσατε. Vulg. Addixistis, fortassis respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. Non resistit, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendũ esset אשר ex Hebr. idiotismo, sed istud ἀσυνδέτως addit pondus sentẽtiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 Matutinam & serotinam, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש ex quibus epithetis prius declarat pluuiam quæ paulo post sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora sit ipse seminum exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 Ne ingemiscite, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat.

11 Qui sustinent, τοὺς ὑπομένοντας. Vulg. Qui sustinuerunt, τοὺς ὑπομείναντας, vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. Finem Domini, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitum dederit Dominus.

Mat.5.f.34

Πρὸ πάντων δέ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί, καὶ τὸ οὔ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

12 ‖ Ante omnia autem, fratres mei, ne iurate neque per cælū, neque per terram, neque aliud vllum iusiurandum: "sit autem vestrum est, est, & non, non: "ne in condemnationem incidatis.

12 *Ante omnia autem, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autem sermo uester, est, est: non, non: ut nō sub iudicio decidatis.*

Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

13 Affligitur aliquis inter vos? oret. Æquo animo est aliquis? psallat.

13 *Tristatur aliquis uestrum? oret. Æquo animo? psallat.*

Mar.6.b.13

Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ᾽ αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

14 Infirmatur quis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent "pro eo, ‖ vngentes eū "oleo "in nomine Domini.

14 *Infirmatur quis in uobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini.*

Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκὼς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus" quòd si peccata commiserit, remittentur ei.

15 *Et oratio fidei saluabit infirmum: & alleuabit eum Dominus, & si in peccatis sit, remittentur ei.*

Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

16 Confitemini" alii aliis offensas, "& orate alii pro aliis, vt sanemini. multum *enim* valet deprecatio iusti efficax.

16 *Confitemini ergo alter utrum peccata uestra, & orate pro inuicem, ut saluemini. multum enim ualet deprecatio iusti assidua.*

3.Reg.17.a.1, & 18.g.45 Luc.4.d.25

Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

17 ‖ Elias homo erat iisdem quibus nos obnoxius, & "precibus precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & sex menses.

17 *Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit ut non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.*

Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

18 Et rursum precatus est, & cælum dedit pluuiam, & terra protulit fructum suum.

18 *Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suum.*

12 Sit autem vestrum est, est, ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναί, ναί. Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alii huc referunt quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi scopo alienum, vt diximus copiosius Matth.5.f.37. Pro me facit Basilius Concione in Psalm.14, vt numerant Græci: ita scribens, ὁ λέγοντι τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. λέγοντι τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ὅρκον ἀπαγωγῆς. αὐτὴν καθ᾽ ἑαυτὴν πειρῶ τὴν ἀλήθειαν παρέχειν, ψιλαῖς ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. Ne in condemnationem incidatis, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustioribus Græcis nostris codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9 dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, vt ne condemnemini. vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini, Exo.20.b.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temere ipsius nomen vsurparit: id est fore vt condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς præpositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, ne in simulationem incidatis, vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallant quàm qui temere iurare consueuerunt: sed spectandum tamen quid magis appositè dicatur.

14 Pro eo, ἐπ᾽ αὐτόν. Hebraicè עליו, pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar.16.d.18. Oleo, ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolum doni sanationis. Quorsum igitur nunc symbolum, si nusquam extat donum? In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato nomine Domini.

15 Quòd si peccata commiserit, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς. Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Matth.9.a.6. quanuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohan.9.a.2. Ideo addita est coniunctio ἐὰν, si.

16 Alii aliis, ἀλλήλοις. Vulg. Alterutrum, id est (si Papistis illis sacrificis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quæ nihil ad eum pertinēt. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est excogitatum. Et orate, καὶ εὔχεσθε. Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote.

17 Precibus precatus est, προσευχῇ προσηύξατο. Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: acsi diceret, Religiosè precatus est.

Ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,

19 Fratres, ‖ siquis inter vos aberrarit à veritate, & converterit eum quispiam,

19 *Fratres mei, siquis ex uobis errauerit à ueritate, & conuerterit quis eum,*

Matth.18.b.15

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

20 Sciat eum qui auerterit peccatorem ab errore viæ suæ, seruaturum animam à morte, & obtecturum multitudinem peccatorum.

20 *Scire debet quoniam qui conuerti fecerit peccatorem ab errore uiæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*

19 Conuerterit, ἐπιστρέψῃ. Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה, id est conuersio.

Epistola catholica Petri Apostoli prior. Πέτρου τοῦ ἀποστόλου ἐπιστολὴ καθολικὴ πρώτη.

Κεφάλαιον α.

ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

NOVA INTERPR. CAP. I.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per "Pontum, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

2 Delectis "ex prænotione Dei Patris "ad sanctificationem Spiritus, "per obedientiā & "aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

VETVS. CAP. I.

1 *Petrus Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:*

2 *Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia uobis & pax multiplicetur.*

IN CAPVT I.

1 Pontum, Galatiam, Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet.

2 Ex prænotione Dei, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ: vel Ex proposito Dei, nihil variante sententia. Illud autē ἐκλεκτοῖς, delectis, quanuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. Ad sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est εἰς ἁγιασμόν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur, vt Ephes.1.a.5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidē attinet, nō tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundent: vt Ephes.1.b.12. Erasmus, Per sanctificationem Spiritus: non satis appositè. Per obedientiam, εἰς ὑπακοήν. Id est δι᾽ ὑπακοῆς, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco vsurpatur אל, id est εἰς. Vulg. & Eras. In obedientiā & aspersionē, &c. ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nēpe in regenerationem, & peccatorum remissionē. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem autem crucis, vt Rom.5.d.19, & 3.c.24, & d.25. Ita cōplexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientem causam, Dei prænotionem: Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipsa eligimur quum Deus æternū suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam, Christi obedientiam

Et aſperſionem ſanguinis, καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quæ illa ſit obedientia Chriſti, & quomodo à nobis conſideranda, nempe non ſimpliciter & per ſe, ſed noſtri reſpectu, nempe vt aſperſio, ſimulque ad illam ſanguinis aſperſionem reſpicit quæ ſub Lege vſurpatur, de qua copioſè Heb. 9. e. 18. & deinceps. quamobrem etiam ſanctificationem Spiritus commemorauit, non carnis.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

3 Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ex multa ſua miſericordia regenuit nos in ſpem viuam per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ſecundum miſericordiam ſuam magnam regenerauit nos in ſpem viuam, per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis,*

Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ἡμᾶς,

4 In hæreditatem quæ nec perire poteſt, nec cõtaminari, nec marceſcere, nobis in cælis ſeruatam,

4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam & immarceſcibilem, cõſeruatam in cælis in nobis,*

Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.

5 Qui virtute Dei cuſtodimur per fidẽ, ad ſalutem quæ parata eſt patefieri, tempore vltimo.

5 *Qui in virtute Dei cuſtodimini per fidẽ in ſalutem, paratam reuelari in tẽpore nouiſſimo.*

Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·

6 Qua in re exultatis, triſtitia paululum nũc (ſi opus eſt) in variis tentationibus affecti:

6 *In quo exultatis modicum nunc, ſi oportet contriſtari in variis tentationibus:*

Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Vt exploratio fidei veſtræ multo pretioſior *exploratione* auri, quod perit & tamen per ignẽ exploratur comperiatur *vobis eſſe* laudi & gloriæ & honori, quũ patefiet Ieſus Chriſtus.

7 *Vt probatio veſtræ fidei multo pretioſior auro, quod per ignẽ probatur, inueniatur in laudẽ & gloriam & honorem in reuelatione Ieſu Chriſti:*

Ὃν οὐκ εἰδότες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·

8 Quem quum non videritis, diligitis: quem quũ nunc nõ cernatis, *ei* tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioſo:

8 *Quem quum nõ videritis, diligitis: in quem nunc quoque nõ videntes, credentes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*

Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

9 Reportãtes mercedem fidei veſtræ, ſalutem animarum.

9 *Reportantes finem fidei veſtræ, ſalutem animarum.*

3 Deus & Pater, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15. c. 24. In ſpem viuam, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id eſt perennẽ, ſicut explicat proximo verſiculo, ſi Spem accipias μετωνυμικῶς pro re ſperata, vt Rom. 8. d. 24. & alibi ſæpe. Sin autem pro affectu illo quo promiſſa ſperantur, vera etiam erit ſententia, quum ſit etiam donum regeneratorũ non minus proprium quàm fides.

4 Nobis, εἰς ἡμᾶς. Id eſt ἡμῖν. reſpondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio caſui præponitur, vt ſæpe annotauimus. Vulg. In vobis. Eraſ. Erga vos, nimium obſcurè, vt taceam melius multo cõuenire ἡμᾶς, nos, quàm ὑμᾶς, vos. In cælis, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit craſſas Iudæorum opiniones de Meſſia.

5 Tempore vltimo, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Hoc eſt quod Daniel עת קץ, id eſt tempus finis vocat, quo videlicet futura eſt ſumma illa inſtauratio, quam rerum vniuerſitas expectat, Rom. 8. d. 19. & deinceps.

6 Qua in re, ἐν ᾧ. Hoc ego refero ad totum ſuperioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius ſit generis. poſſit tamen aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt ſignificetur, fideles in Deo exultare, quantumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòſt verſu 8.

7 Exploratio, τὸ δοκίμιον. Vide Iac. 1. a. 3. Exploratione auri, χρυσίου. Vel, quàm auri, ſcilicet exploratio. Omnino enim ſubaudiendus eſt articulus τοῦ ſub δοκιμίου cuius eclipſis ſimile prorſus exemplum annotauimus Ioh. 5. f. 36. & Matth. 5. c. 20. & 1. Ioh. 2. a. 2. Poſcit enim ratio antitheſews vt exploratio cum exploratione, id eſt afflictiones cum igne: & res ipſæ, id eſt fides cum auro, comparentur. Cõperiantur *vobis eſſe* laudi, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον. Vulg. Inueniatur in laudem. Eraſ. Reperiatur in laudem. Ego nonnihil ſuppleui, non modò vt obſcurum Hebraiſmum illuſtrarem, ſed etiam vt oſtenderem hìc agi de ipſorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum ſynonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom. 2. a. 7. Quum patefiet, ἐν ἀποκαλύψει. De ſecundo Chriſti aduentu loquitur.

9 Mercedem, τὸ τέλος. Heb. אחרית, quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces ſit operis finis. Vulg. & Eraſ. finẽ: quod non videtur ſatis quadrare verbo κομίζεσθαι. Salutẽ animarũ, σωτηρίαν ψυχῶν, id eſt veſtram. Ponitur enim anima pro homine συνεκδοχικῶς, &, quocunque modo interpreteris, ſubauditur pronomen veſtrarum, acſi vernaculo noſtro ſermone dicas *De nos perſonnes*, vt 2. Corinth. 12. c. 15.

11 Prænuntius,

Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

10 De qua ſalute inquiſierunt, & *quam* ſcrutati ſunt Prophetæ, qui *venturam* in vos gratiã prædixerunt.

10 *De qua ſalute exquiſierũt atque ſcrutati ſunt Prophetæ qui de futura ĩ vobis gratia prophetauerunt.*

Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

11 Scrutantes in quem aut cuiuſmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *euenturas* Chriſto perpeſſiones, & gloriam illas conſequuturã.

11 *Scrutantes in quod vel quale tempus ſignificaret in eis Spiritus Chriſti, prænuntians eas quæ in Chriſto ſunt paſſiones, & poſteriores glorias.*

Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

12 Quibus patefactum eſt, eos non ſibi ſed nobis ea adminiſtrare quæ nunc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per emiſſum è cælo Spiritum ſanctum, in quæ deſiderant Angeli introſpicere.

12 *Quibus reuelatum eſt quia non ſibiipſis, vobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nuntiata ſunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis, Spiritu ſancto miſſo de cælo, in quæ deſiderant Angeli proſpicere.*

Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

13 Quapropter ſuccincti lumbis mentis veſtræ, ſobrii, integrè ſperate in eam quæ ad vos defertur gratiam, in patefactione Ieſu Chriſti.

13 *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ, ſobrij, perfectè ſperate in eam quæ offertur vobis gratiam, in reuelatione Ieſu Chriſti.*

Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις·

14 Vt filii obedientes, qui vos non conformetis priſtinis quæ in ignorantia veſtra *viguerunt* cupiditatibus.

14 *Quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſiderijs.*

Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

15 ‖Sed ſicut is qui vos vocauit ſanctus eſt, ipſi quoque ſancti in omni conuerſatione reddamini.

15 *Sed ſecundum eum qui vocauit vos ſanctum, & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis.*

Luc. 1. g. 75

Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

16 Propterea ſcriptum eſt, ‖Sancti eſtote: nam ego ſanctus ſum.

16 *Quoniam ſcriptum eſt, Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum.*

Leuit. 11. g. 44. 19. a. 2. & 20. b. 7.

Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

17 Itaque, ſi patrem cognominatis eum ‖qui citra perſonarum reſpectum iudicat ex cuiuſq; opere, cũ timore verſamini cõmorationis veſtræ tẽpore:

17 *Et ſi patrem inuocatis eum qui ſine acceptione perſonarum iudicat ſecundum uniuſcuiuſque opus, in timore incolatus veſtri tẽpore cõuerſamini.*

Deut. 10. d. 17. rom. 2. b. 11. gal. 2. b. 6.

11 Prænũtius, προμαρτυρόμενον. Participiũ ex Hebr. idiotiſmo, pro verbali nomine quod vocãt. Vulg. Prænuntiãs. Eraſ. Qui priuſquã acciderẽt teſtabatur. Sed in eo grauiter peccatũ puto ab interpretib⁹ quòd hoc participiũ cõiunxerint cũ παθήματα, hiãte prorſus cõſtructione verbi ἐδήλου, & εἰς præpoſitionis illi ſubiunctæ: quod incõmodũ vt in Latino ſermone vitarẽ, neceſſe fuit verborũ collocationẽ nõnihil immutare. Gloriã, δόξας. Vſus eſt plurali numero, emphaſews cauſa, ex Hebræorum more, quod nuſquã alibi in his libris inuenio.

12 Non ſibi, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendũ ſit diximus Heb. 11. c. 13. & 35. g. 39. Cæterùm qui videre velit quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas eſſe putant diſſentire, conferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuerſus eſt quum librum ſecundum Didymi de Spiritu ſancto interpretaretur. Per Spiritum ſanctum, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apoſtolis tanquam Spiritus ſancti primitiis exhibitã die Pentecoſtes, quam idem noſter Petrus explicat Act. 2. c. 6. & deinceps. Introſpicere, παρακύψαι. Vulg. & Eraſ. Proſpicere. Vide Iac. 1. d. 25.

13 Succincti, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, ſpẽ noſtrã eſſe in cælis repoſitam. Eo igitur docet eſſe nobis per puram & ſanctã vitã (quaſi iter aliquod) perueniẽdũ. Sũpta eſt autẽ trãſlatio ex vetuſto more: quũ enim prælogis veſtib⁹ vterẽtur, nõ poterãt niſi ſuccincti iter facere. Hinc illud Chriſti dictũ, Sint lũbi veſtri ſuccincti, Luc. 12. e. 35. Sed Petrus metaphorã duplicat, quũ lũbos mẽti tribuit. Iubet igitur ſublatis omnib⁹ impedimẽtis, præparatos eſſe animos ad hoc iter ingrediendũ. Ideo requirit in primis ſobrietatẽ, ne videlicet vel cibo & potui reliquiſve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falſis & vanis opinionibus ſint ebrii. Nã in huiuſmodi hominib⁹, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officiũ facit: imò ne animus quidẽ. Integrè, τελείως, i. ſolidè ac ſincerè. Heb. תמים. Niſi malimus exponere, Ad finẽ vſq;. Vulg. & Eraſ. Perfectè. In patefactione, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim ſolet ſecũdũ aduẽtũ Chriſti ſignificare, vt ſuprà, v. 5 & 7, quo demũ exhibebitur nobis gratia quæ nũc nobis offertur. Eraſ. Dũ nobis pateſit Ieſus Chriſtus, ita vt hoc ad Euãgelii prædicationẽ pertineat.

14 In ignorantia veſtra, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorãtiã vocat cæcitatẽ illã Iudæorũ cuius ſit mentio Ioh. 9. g. 39. & deinceps. Nã extra Chriſtũ nihil præter denſiſſimã caliginẽ.

17 Si patrẽ cognominatis, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. i. ſi eius patris filii vultis nũcupari. Vide Iac. 2. b. 7. Cõmorationis, τῆς παροικίας. Vulg. & Eraſ. Incolatus. Vide Matth. 2. d. 23. & 2. Cor. 5. a. 6.

Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

18 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, "fuisse redemptos ex vana vestra conuersatione, "ex patrum traditionibus accepta:

17 *Scientes quòd nō corruptibilibus, auro uel argento, redempti estis de uana uestra conuersatione paternæ traditionis:*

1.Cor.6.d.20, et 7.d.23 heb.9.d.14 1.ioh.1.c.7 apoc.1.b.5

Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

19 ‖Sed pretioso sanguine, "vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi.

19 *Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:*

Rom.16.d.25 eph.3.b.9 col.1.d.26 2.tim.1.c.19 tit.1.a.2

Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

20 ‖Præordinati quidem "ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 *Præcogniti quidem ante mūdi constitutionem, manifestati autē nouissimis temporibus propter uos,*

Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

21 *Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriā, ut fides uestra & spes esset in Deum.*

Infrà, 2.c.17 rom.12.c.10 eph.4.a.3

Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

22 Animab' vestris purificatis, auscultādo veritati "per Spiritū, ‖cū charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alii alios diligite impensé:

22 *Animas uestras castificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde inuicem diligite attentius:*

Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

23 Renati non ex semine mortali, sed ex immortali, per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

23 *Renati nō ex semine corruptibili, sed incorruptibili per uerbū Dei uiui & permanentis in æternum.*

Esaie 40.b.6 eccli.14.c.18 iac.1.b.10

Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

24 ‖Nā "omnis caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 *Quia omnis caro ut fœnū, & omnis gloria eius tanquā flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:*

Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

25 *Verbum autem Domini manet in æternū. hoc est autem uerbum quod euāgelizatum est in uos.*

Κεφάλαιον β'.

CAP. II.

CAP. I.

Rom.6.a.4 eph.4.e.22 col.3.b.8 heb.12.a.1

Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλιάς,

1 PRoinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidētiis, & omnibus obtrectationibus,

1 *DEponētes igitur omnē malitiā, et omnē dolū, & simulationes, et inuidias, et omnes detractiones,*

Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

2 "Vt modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile, sine dolo lac concupiscite, ut in eo crescatis in salutem:*

18 **Fuisse redemptos**, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christū cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur? **Ex patrum traditionibus**, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio Ezech.20.c.18, & alibi sæpe.

19 **Vtpote**, ὡς. Vulgata, Quasi. Erasmus, Velut. Neuter satis expressé. neque enim ὡς similitudinē, sed veritatem hic declarat, vt diximus 2.Cor.2.d.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exodi 12.a 5.

20 **Præordinati**, προεγνωσμένου, i. προορισθέντος, vt Act.10.g.42, & 17.g.31. Inepti sunt igitur qui prouidentiam à decreto separant. Quomodo verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Eph.1.a.5. **Ante iacta, &c.** πρὸ καταβολῆς, &c. i. ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc non impedit quominus causarum ordine, remedii ordinatio lapsui, i. morbo, subordinetur, ac proinde creandi proposito, vt exposuimus Eph.1.a.5. **Propter vos**, δι' ὑμᾶς. Vide Heb.11.g.40.

22 **Per Spiritum**, διὰ Πνεύματος. Hoc non legit Vetus interpres: quod tamē minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu.

24 **Omnis caro**, πᾶσα σάρξ. Carnis nomen imbecillitatem naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est.

IN CAPVT II.

2 **Vt modò nati infantes**, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. **Lac illud sermonis sincerum**, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo

tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, panis, cibus, aqua, mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autē ipsum per quod cœpta est regeneratio, nimirum Sermo Dei (i. verbum Dei annuntiatū) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον, i. sincerum, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth.2.d.17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceant: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, quæque cum superiorib' optimè cohæreat. Vulgata, Rationabile, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quum in veteribus codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minimè reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia, Mat.10.c.6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικόν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, Lac nō corporis, sed animi, quod dolum nescit: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneā, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1.Cor.3.a.1, & Eph.4.c.13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic verò Petrus infantiam priori illi corruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commēdat. **Adolescatis**, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, ad salutem.

Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.

3 Si quidē "gustastis quòd benignus sit Dominus.

3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.*

Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·

4 Ad quē accedētes, "q est lapis viuus, ab hominibus quidē reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

4 *Ad quē accedētes, lapidem uiuū, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*

Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificemini, domus spiritualis, ‖sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

5 *Et ipsi tanquā lapides uiui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christū.*

Apoc.1.b.6

Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

6 Quapropter etiam "continetur in Scriptura, ‖Ecce pono in Sion lapidem "in imo angulo, electum, pretiosum: cui qui crediderit, "non pudefiet.

6 *Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summum angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

Esa.28.d.16 rom.9.g.33

Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·

7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis offendiculi, & petra offensionis:

7 *Vobis igitur honor credētibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali,*

Psal.118.d.22 matth.21.e.42 act.4.b.11

Οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

8 *Nempe* iis qui offendūt ad sermoné, ‖immorigeri, "ad quod etiam conditi fuerunt.

8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & positi sunt.*

Esa.8.c.14 rom.9.g.33

3 **Gustastis**, ἐγεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34.b.9.

4 **Qui est lapis viuus**, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis cōmemorat. Hîc enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa à rei veritate separatis, sicuti facere necesse est quoties seorsim considerantur.

6 **Continetur**, περιέχει. Id est περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφή, Scriptura, sicut legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est continere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est excellere in Scripturis, id est in hoc Scripturæ testimonio. **In imo angulo**, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, Summum angularem. Erasmus, In summo ponendum angulo. Vide Eph.2.d.20. Cæterùm ita citat Petrus hūc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוּסָד מוּסָּד, i. θεμέλιον στερεὸν, fundamentum solidum: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal.118.c.27, quum in Esaia duntaxat legatur פִּנַּת יִקְרַת, i. angulū pretiosum. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sētētiæ quicquā detrahit. **Nō pudefiet**, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Rō.10.b.11.

8 **Ad quod etiam conditi fuerunt**, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id est ἐξηγέρθησαν, vt legitur ad Rom. 9.d.17. vel κατηρτίσθησαν, vt ad Romanos 9.d.22. Nisi malimus constitutos, id est ordinatos, dicere, vt idem verbum sumus interpretati Iohannis 15.c.16, Act.13.g.47, & aliis locis. Sed à quo tandē positi vel excitati, vel coagmentati seu effecti, vel denique constituti & ordinati sunt? Num à seipsis? Hoc verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom.9.d.22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit,

excitaui te vt ostendam in te potentiam meam, Rom.9.d.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, é-
tiam impium ad diem malum, Prouerb.16.a.4. Iste (inquit Simeon Luc.2.f.34) κεῖται, positus est, in ruinam & resur
rectionem multorum. Cedo verò à quo positus? Ab eo videlicet qui de hac ipsa re loquens Rom.9.g.33. Ego po
no in Sion, inquit, lapidem offendiculi, &c. neque enim melior erit Esaiæ interpres quærēdus quàm sit Paulus,
qui pro eo quod dixerat Esaias, Et erit, scripsit, ἰδοὺ τίθημι, ecce pono. Quo modo etiam Esaias 49.b.6, Posui te,
inquit, pro luce Gentium. vt iam non possimus dubitare quin verbum τίθεσθαι, siue electos siue reprobos consi-
deres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Iohan.15.c.16, quum dixisset ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, ego ele-
gi vos, statim subiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & posui vos. Hæc ergo est huius loci sententia, Duo esse Iudæorum gene-
ra: (Iudæis enim scribit Petrus) vnum eorum qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori: alterum
eorum qui sunt immorigeri, quibus Christus est offendiculo, prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt conditi. Er-
go, dices, crudelis est Deus: imò infinitè misericors, qui vel vnum seruet. Quis verò illum adstrinxit ad seruan
dos omnes? Imò iustissimus, qui nullos condemnet nisi in quibus causam ipsam condemnationis hærentem in-
uenerit. Nam (vt sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti exequutionem, causa damnationis intercedit,
eorum videlicet improbitas qui iusto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad
rem redeo. Nonnulli conati sunt huius loci testimonium eludere noua quadam eclipsi, perinde nimirum acsi
scriptum esset ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (sic enim vertit Erasmus) Neque credunt in id ad quod & in-
stituti fuerāt. Atqui non est scriptum ἀπειθοῦντες, sed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, absurda fuerit ista con
structio: neque ἐτέθησαν significare potest, instituti fuerant. Itaque Castellio maluit conuertere, Ei diffidentes ad
quod erant destinati: quam interpretationem prorsus reiicio. Primùm enim ostendimus, eā causam quæ istos
adduxit vt vellent hunc locum emollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius esse momenti,
quasi videlicet corruitura sit Dei iustitia nisi nostro patrocinio fulciatur: aut quasi nimium durè & impropriè
loquutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, sed de iis qui monenti
Deo parere pro sua perpetua contumacia noluerunt: vt iam nullus hic locus pateat illi subterfugio, gētem Iu-
dæorum in genere dici saluti destinatam. Tertia ratio hæc est, non modò nouam & insolentē esse hāc eclipsin,
sed etiam absurdū sensum gignere. Nam si de Christo, si de Euangelio, si de fide exponas, quid illud erit, Posi
tum esse ad Christum, ad Euangelium, ad fidem? Sin verò de salute interpreteris, quid significabit, morem non
gerere saluti ad quam conditus fueris? Et quæso, quis non videt Petrum planius ac magis perspicuè fuisse scri-
pturum si quippiam eiusmodi significare voluisset: sicut infrà, 3.a.1, τῷ λόγῳ expressit? Præterea particula δὲ adiū
cta, & quod mox subiicit, Vos autem genus electum, nónne manifestam antithesin ostendit electorum & corū
qui ad contumaciam conditi sunt: sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Quintò, quid illic fiet vbi
nullus locus est istiusmodi eclipsi? veluti 1. Thess.5.b.9, vbi in simili prorsus argumento Paulus electos opponēs
reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id est, non condidit nos ad irā, sed ad sa
lutis consequutionem per Dominum nostrum Iesum Christum. Nam certè si nullos Deus ad iram cōdidit, fru-
stra hoc dictum erit. Quid verò Iudas versu 4, de his ipsis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelii
cursum impediebant, Subierunt quidam homines, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρίμα, iā olim ad hanc
condemnationem descripti, &c. Ex quorum testimoniorum cōparatione satis puto omnibus liquere quo mo-
do hic locus sit explicandus, etiamsi nulla alia ratio adferatur. Postremò peto ab iis qui hac ratione putāt sese
Dei iustitiæ optimè patrocinari, vt etiam atque etiam considerent vter Dei naturæ blasphemiam inurat, isne
qui dicit Deum gloriæ suæ consulentem, ex occulta & inscrutabili, sed iusta tamē, sua voluntate ac proposito,
certos homines quos ipse solus nouit, iustæ condemnationi ab æterno destinasse: an verò is qui dicat Deum o-
mnes quidem ac singulos saluti destinasse, sed incerta & instabili conditione, vtpote quæ ab hominum volun-
tate pendeat: aut singulos quidē saluti destinasse, & saluos fieri velle, sed homines sua perfidia efficere vt Deus
vel quod cogitauit perficere non possit, vel consilium postea commutet. Illud primū ego ingenuè affirmo, sine
quo nec gratiæ nec iustificationis, nec consolationis nostræ basin stare posse dico: ista verò vt planè impia ac
blasphema execrari me profiteor: & tamen non video quomodo ex eorum placitis necessariò non consequan
tur qui singulos volunt saluti esse destinatos. Non ita Christus, qui quum sciret sese certis hominibus ad salutē
destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro iis quos dedisti mihi, quia tui sunt, Ioh.17.b.9.

Exodi 19.a.6

Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.

9 ‖Vos autem genus electum, "regale sacerdotium, gens sancta, populus "quem *sibi Deus* vt proprium vendicat: vt "virtutes prædicetis illius qui vos vocauit è tenebris in admirabilem suam lucem.

9 Vos autem genus electū, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis: ut uirtutes annuntietis eius qui de tenebris uos uocauit in admirabile lumen suum.

Oseæ 2.d.23
rom.2.d.25

Οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.

10 ‖Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui non consequuti misericordiam, nunc estis misericordiā consequuti.

10 Qui aliquādo nō populus, nunc autem populus Dei: q nō consequuti misericordiā, nunc autem misericordiam consequuti.

9 Regale sacerdotium, βασίλειον ἱεράτευμα. Venusta est inuersio verborum Mosis, Exodi 19.a.6. Et hoc
rursus indicat, promissiones, quamuis indefinitè offerantur quibusuis, ad solos tamen electos pertinere. Neque
tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quo ipsi oblatam gratiam sponte re-
pudiantes, iusto Dei iudicio aditum patefaciunt. Quem *sibi Deus* vt proprium vendicat, εἰς περιποίησιν. Id
est περιποιήσεως. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποιήσεως. Nam hoc illud est pro quo
Hebræi dicunt סגלה, Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Ephes.1.c.14, & Tit.2.d.14. Possis tamen etiam sim-
pliciter interpretari, Ad acquisitionem, videlicet salutis, vt scribit Paulus 1. Thess.5.b.9. Sed illam interpreta-
tionem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exod.19.a.5. Vulg. Populus acquisitionis. Erasmus, Populus qui
in lucrum accessit. & quidem malè. Virtutes, τὰς ἀρετάς. Hoc vocabulo comperio solum Petrum vti, se-
mel hoc loco, & bis in posteriore epistola.

Ἀγαπητοὶ, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς·

11 Dilecti, precor vt "tanquam aduenæ ac peregrini, abstineatis ‖à carnis cupiditatibus, "quæ militant aduersus animam.

11 Charissimi, obsecro, tāquā aduenas & peregrinos, abstinere uos à carnalib⁹ desideriis quæ militant aduersus animam.

Rom.13.d.14
gal.5.c.17

Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλὴν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

12 Et ‖cōuersationem vestram habeatis honestam inter Gentes: vt pro eo quòd loquuntur aduersus vos velut maleficos, ‖ex bonis operibus *quæ* spectarint, glorificent Deum "die visitationis.

12 Conuersationem uestrā inter Gentes habentes bonam: ut in eo quòd detrectant de uobis tanquā de malefactoribus, ex bonis operibus uos considerantes, glorificent Deum in die uisitationis.

Infrà, 3.c.16
Matth.5.b.16

Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

13 Proinde ‖subiecti estote cuiuis humanæ ordinationi propter Dominum; siue regi, vt qui superemineat:

13 Subiecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum: siue regi, quasi præcellenti:

Rom.13.a.1

Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionē maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

14 Siue ducibus, tanquam ab eo missis ad uindictā malefactorum, laudē uerò bonorum.

Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν·

15 Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agendo, capistro frænetis amentiū hominum ignorantiam:

15 Quia sic est uoluntas Dei, ut benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.

Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

16 Vt liberi, ac nō veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.

16 Quasi liberi, & non quasi uelamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut serui Dei.

Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

17 Omnes "honorate. ‖"Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

17 Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.

Suprà, 1.d.22
rom.12.c.10

Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

18 ‖Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam prauis.

18 Serui, subditi estote in omni timore dominis non tantū bonis & modestis, sed etiam dyscolis.

Ephes.6.a.5
col.3.d.22

Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

19 ‖Hoc enim gratū est, siquis "propter cōscientiā Dei, suffert molestias iniustè afflictus.

19 Hæc est enim gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens iniustè.

1.Cor.7.c.10

Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

20 Quæ enim est laus si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum.

20 Quæ enim est gloria si peccātes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene facientes, patiēter sustinetis, hæc est gratia apud Deū.

11 Tanquam aduenæ, ὡς παροίκους, &c. Alii interpretes hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, precor,
quod mihi potius visum est cum infinito ἀπέχεσθαι cohærere. Quæ militant, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac.4.a.1.
12 Pro eo quòd, ἐν ᾧ. Vulg. & Eras. In eo quòd. Ego nō dubito quin hoc sit quod ad verbū dicimus,
au lieu que. Ex bonis operibus quæ spectarint, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Concisum dicendi genus, ex He
5 bræorū idiotismo. Vulg. Ex bonis operibus vos cōsiderantes, vt videatur addidisse ὑμᾶς. Eras. Ex bonis operib⁹
vos æstimātes. Die visitat. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. i. Quando illorum quoque Deus miserebitur. Vide Luc.19.g.44.
13 Ordinationi, κτίσει, id est τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm il-
lam ciuilis gubernationis dispositionem, vt rectè exponit Græcus scholiastes. Humanam autem vocat non
quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demosthenes etiam ipse te-
10 statur) sed quòd hominum sit propria: vt rectè obseruat doctissimus interpres. Vulg. Omni humanæ creaturæ.
Erasmus, Cuiuis humanæ creaturæ: prorsus ineptè.
17 Honorate, τιμήσατε. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet honoris vocabulū, ex
Hebræorum idiotismo, vt alibi obseruauimus. Fraternitatem, τὴν ἀδελφότητα. Heb. אחוה, pro fratrum cœtu
& coniunctione, vt Zach.11.d.14: vt accipit etiam Basilius quadam ad Galliæ Episcopos epistola. Possumus ta-
15 men etiam pro fraterna coniunctione accipere. 18 Prauis, σκολιοῖς. i. asperis & sæuis. Nam siquid impe
rent quod à nobis bona cōscientia nō possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Præstat obedire Deo
quàm hominibus. Vulg. Dyscolis: sententia quidem vtcunque expressa, sed altero Græco vocabulo.
19 Hoc enim gratū est, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulg. & Eras. Hæc enim est gratia. Mihi videtur & hoc loco & mox
ver.20, χάρις pro χάριεν, Hebræorū more, poni, vt diximus 1.Cor.3.c.9, & 7.d.14. Propter conscientiā Dei,
20 διὰ συνείδησιν Θεοῦ. i. quòd ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

COo. iii.

Greek	Latin	Vulgate
Εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ὑμῶν, ὑμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.	21 Nam ad hoc vocati estis, quoniam & Christus passus est pro vobis, relinquens vobis exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.	21 *In hoc enim uocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, ut sequamur uestigia eius.*
Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.	22 ‖Qui peccatum non fecerat, nec inuentus est dolus in ore ipsius.	22 *Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius.*
Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.	23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed cōmittebat *uindictam* ei qui iustè iudicat.	23 *Qui quū malediceretur, non maledicebat. quū pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.*
Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.	24 ‖Qui peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum: vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.	24 *Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, ut peccatis mortui, iustitiæ uiuamus: cuius liuore sanati estis.*
Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενα· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.	25 Nam eratis velut oues errantes: sed conuersi nunc estis ad pastorem & curatorē animarū vestrarum.	25 *Eratis enim sicut oues errātes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum uestrarum.*

Esaie 53.c.9; 1.iohan.3.a.6 (v. 22). Esaie 53.b.5; matth.8.c.17 (v. 24).

Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.
Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,	1 Similiter ‖ vxores subiectæ *sint* suis viris: vt etiam siqui non obediunt Sermoni, per vxorum conuersationem absque Sermone lucrifiant,	1 *Similiter & mulieres subditæ sint uiris suis: ut & si qui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant:*
Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.	2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.	2 *Considerantes in timore castam conuersationem uestram.*
Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·	3 ‖ Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorū, & circumposito auro, vel palliorum amictu:	3 *Quarū nō sit extrinsecus capillatura, aut circūdatio auri, aut indumenti uestimētorum cultus:*
Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.	4 Sed occultus ille cordis homo, *situs* in incorruptione lenis ac quieti spiritus, qui est coram Deo pretiosus.	4 *Sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in cōspectu Dei locuples.*

Coloss.3.c.18; ephes.5.c.22 (v. 1). 1.Tim.2.c.9 (v. 3).

21 Exemplar, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *un patron de peincture*, vel, *exemple d'escripture.*

24 Pertulit super lignum, ἀνήνεγκεν ἐπὶ τὸ ξύλον. Alludit ad altare cui imponebatur victima. Possumus autem etiam interpretari, Sustulit in lignum, nostris peccatis quasi cum Christo in crucem sublatis. Peccatis mortui, ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι. id est ἀποθανόντες. Vide Rom.6.a.2. Ambrosius vertit Separati. quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογενέσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est seiunctum ac separatum esse. Vibicibus, μώλωπι. Hebr. חבורה. Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, eius, pro quo Erasmus conuertit Eiusdem, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom.16.d.27, & Eph.3.d.21.

25 Animarum vestrarum, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1.b.9.

IN CAPVT III.

1 Absque sermone, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur.

3 In nodis capillorum, & circumposito auro, ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἔξωθεν. Erasmus, Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.

4 Occultus ille, &c. ὁ κρυπτός. Vocat κρυπτὸν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum aliqui externis etiam signis sese conspiciendū præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. *Situs* in incorruptione, ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὤν. τὸ ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo incorruptionem vertimus) id est Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis

est naturæ, opponit capillis, auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregiū illud Crateris dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν περιτίθησι. Hæc ille, rectè omnino, si verum istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita vt spiritus sit placidus ac quietus.

Qui est coram Deo pretiosus, ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, Quod est coram Deo pretiosum. acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretii ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

Greek	Latin	Vulgate
Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·	5 Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres sperantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis viris:	5 *Sic enim aliquādo & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ proprijs uiris:*
Ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραὰμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.	6 Sicut ‖Sara obediuit Abrahæ, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, etiam quum non terremini vllo pauore.	6 *Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum uocans: cuius estis filiæ, bene facientes, & non pertimētes ullam perturbationem.*
Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.	7 ‖Viri similiter, vnà versentur vt scientes decet, vasi muliebri vt infirmiori tribuentes honorem, vtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* gratiæ vitæ, ne interrumpantur preces vestræ.	7 *Viri similiter cohabitantes secundū scientiā, quasi infirmiori uasculo muliebri impartientes honorē, tanquam & cohæredibus gratiæ uitæ, ut nō impediantur orationes uestræ.*

Gen.18.b.12 (v. 6). 1.Cor.7.a.3 (v. 7).

6 Etiam quum non terremini vllo pauore, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Coniunctim legenda sunt duo participia, ita vt vna res significetur, non duæ: sicuti adhuc explicatus est hic locus. Quorsum enim Petrus vellet mulieribus natiuum illum metum eximere, in quo potius illas contineri oportuit, tāquam optimo pudoris magistro? Nam certè siquid hîc peccatur, in alteram partem potius peccatur. Deinde addit Petrus μηδεμίαν, vniuersè negantem particulam, cui nullus hic locus fuerit satis opportunus si mulieres dixerimus ad animi præfidentiam à Petro institui. Quid ergo? Nempe ostēdit Petrus, verè pias mulieres & Saræ filias, etiam quum nullus illas metus constringit (i. spōte & vltro) officiū facere. Differit enim de domestico vxoris officio: sicuti à seruis requiritur alibi, non vt præsentes oculos domini veriti, sed vt vero timore Dei præditi, officiū faciant. Vulgata, Et nōn pertimentes vllam perturbationem. Eras. Et non terremini vllo pauore. Sed φοβούμεναι fere actiuum est, nec aliter hoc certè loco accipi debet. Quòd autem quidam meus amicus in suo Lexico Græco πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur.

7 Vnà versentur vt scientes decet, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ eclipsis ad sequentes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est contubernii, omnia matrimonii officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, Secūdum scientiam, neque etiam aduerbio Sciēter. illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet duntaxat vt in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt circunspectè, consideratè, constanter se gerat in perferendis plurimis incōmodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulg. Cohabitātes secūdū sciētiā. Eras. Cohabitent secundū scientiā. Vasi muliebri, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי latissimè patere, adeo vt de quibusuis dicatur quorū opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigēdam vitam adiuncta. Alludit enim ad Mosis verba Gen.2.c.18, vbi dicitur non expedire hominem relinqui solum. Vt infirmiori, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nā quæ nos proximè attingūt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1.Cor.12.c.23. Itaque si vxorem putamus nostrū vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modò nō efficiet vt contēnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. Tribuētes honorem, ἀπονέμοντες τιμήν. Id est honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat honoris nomē, ex Hebræorum idiotismo, vt sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerētiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quū vir sit mulieris caput, & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suū vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autē ista Hieronymus ad congressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationē hærere existimemus qualem ille heremita nescio quàm purus non vno loco somniauit.

Vtpote quum vnà etiam, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καί, alterum in σύν, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus cōmunem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas ferat, tanquam vas infirmius, aliud quiddā est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quā Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis cōmunicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æternæ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, cohæredibus, eadem manente sententia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. Gratiæ vitæ, χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius beneficii quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdā legitur χάριτος ζώσης, viuæ gratiæ: in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, multiplicis gratiæ vitæ. Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, multiplicis gratiæ & vitæ. Ne interrumpantur, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia

ac odia debet cōponere. Sunt enim vir & vxor coniuncti, vt mutuò sese ad hanc vitam sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autē hæc sanctitas potissimū in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Ita hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες·

8 Denique omnes *estote* concordes, mutuo molestiarum sensu affecti, fraterna præditi charitate, misericordes, comes:

8 *In fine autem, omnes unanimes, compatientes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles:*

Prou. 17. b. 13 & 20. d. 22, matth. 5. f. 39, rom. 12. c. 17, 1. thess. 5. c. 15

Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

9 ‖Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, benedicētes: vt qui sciatis vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.

9 *Non reddentes malū pro malo, nec maledictū pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc uocati estis ut benedictionem hæreditate possideatis.*

Psal. 34. c. 13

Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον.

10 ‖Itaque qui vult vitam diligere, & videre dies bonos, coerceat linguam suā à malo, & labia sua, ne loquantur dolum.

10 *Qui enim uult uitā diligere, & dies uidere bonos, coerceat linguam suā à malo, & labia eius ne loquantur dolum.*

Esa. 1. c. 16

Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.

11 ‖Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.

11 *Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.*

Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.

12 Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorū: vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.

12 *Quia oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum: uultus autē Domini super facientes mala.*

Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;

13 Et quis est qui affligat vos si bonitatis æmulatores fueritis?

13 *Et quis est qui uobis noceat si boni æmulatores fueritis?*

Mat. 5. a. 10, Esa. 8. c. 12 & 13

Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε.

14 ‖Sed & si*quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm ‖timorem eorum ne timete, neque turbamini:

14 *Sed & siquid patimini propter iustitiā, beati. Timorē autē eorū ne timueritis, & non conturbemini:*

8 Denique, τὸ δὲ τέλος. Vulg. ad verbum, In fine autem. nam librariorum errore plusquam manifesto factum est vt in quibusdam codicibus legeretur In fide: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Erasmus, In summa, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta. 5

Mutuo molestiarum sensu affecti, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satis commodè explicare. Vulg. Compatientes. Eras. Similiter affecti. Comes, φιλόφρονες. Vulg. Modesti, Humiles. neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Eras. Affabiles.

9 Benedicentes, εὐλογοῦντες. i. Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus lædimini. Vult enim Pater cælestis vt offensas verè condonemus. 10 Vos ad hoc vocatos esse. &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est huius argumenti ad mitigandam omnem odii acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales, vocatos esse, id est spōte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? vt inaudita & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. 15 Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus: ita, inquam, ad vlciscendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione verbi קרא, id est vocauit, & ברכה, id est benedictio. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 Itaque, γὰρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obseruauimus, vt etiam infrà, 4. d. 15. 20

Qui vult vitā diligere, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾷν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים, id est, Quis cupidus est vitæ? Deinde sequitur אוהב ימים, id est Quis amicus est dierū? Itaque participium אוהב Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: sed eadem manente sententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes cōtraria omnia experiūtur. Imò iustus semper habet quantum 25 satis est, si tentationis exitū spectes, & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat, Iacobi 1. a. 2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere.

Et videre dies bonos, καὶ ἰδεῖν, &c. i. Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contra dies malos vocant Hebræi asperam & calamitosam vitam, Gen. 47. b. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב, i. amans dies vt videat bonum: sed hoc quoque nihil immutat in sententia. 30

12 Vultus, πρόσωπον. Hebr. פנים, id est facies, idque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 Et quis, &c. καὶ τίς, &c. Particula & nihil cōnectit hoc in loco, sed ita vsurpari solet in subiectione. Virgil. -- & quisquam numen Iunonis adoret Præterea?

14 Timorem eorum, τὸν φόβον αὐτῶν. Id est, Ne ipsorum more & exemplo consternemini. 35

Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

15 Sed Dominum Deum sanctificate in cordibus vestris. Estote autem semper parati ad respondendū cuilibet petēti rationē eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & reuerentia,

15 *Dominum autē Christū sanctificate in cordib⁹ uestris parati semper ad satisfactionem omni poscenti uos rationem de ea quæ in uobis est spe, cum modestia & timore,*

Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλῶσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

16 Cōscientiam bonā habētes, vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam maleficos, pudefiant qui incessunt vestram bonam in Christo conuersationem.

16 *Conscientiam habentes bonam: ut in eo quod detrahūt uobis, confundātur qui calumniātur uestram bonam in Christo conuersationem.*

Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας.

17 Melius enim *est* vt bene agētes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

17 *Melius est enim benefacientes, si uoluntas Dei uelit, pati, quàm malèfacientes:*

Rom. 5. a. 6, heb. 9. d. 15

Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

18 ‖Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: vt nos ad Deum adduceret, mortificatus quidē carne, viuificatus autem Spiritu.

18 *Quia et Christus semel pro peccatis mortuus est, iustus pro iniustis: ut nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, uiuificatus autem Spiritu.*

Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

19 Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

19 *In quo & iis q in carcere erāt spiritibus ueniēs prædicauit,*

15 Sanctificate, ἁγιάσατε. Id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh. 3. d. 33, Rom. 4. d. 20. Sunt autē hæc petita ex Esaiæ 8. c. 12 & 13. Rationem spei, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam 5 formulam loquendi inuenies ter repetitam Ioh. 16. a. 8. Eras. Vt loquamini de spe.

16 Pro eo, ἐν ᾧ. Vide suprà, 2. b. 12.

18 Mortificatus quidem carne, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id est, quod ad carnē quidem attinet, interfectus. Carnis autem appellatione totum hominem, id est corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, 10 vt Rom. 1. a. 3, & 1. Tim. 3. d. 16, & infrà, 4. a. 1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, sed dolores illius mortis cōmunes fuisse dico corpori & animæ, adeo quidē vt anima etiā propriè perpessa dicatur, sicut corpus propriè mortuum dicitur, anima ex ipso egressa. Viuificatus autem Spiritu, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id est, per diuinitatem in ipso corporaliter habitātem, vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Ioh. 10. d. 18. Spiritus autem nomine in Christo significari 15 diuinæ naturæ homini coniunctæ potentiam, quando carni, id est alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom. 1. a. 3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2. Cor. 13. a. 4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex Dei potentia. Itaque hunc locum fœdè Castellio nuper corrupit quū sic eum interpretaretur, Corpore necatus, animo in vitam reuocatus. In Latinis quibusdam vetustis codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, sed contextu ab aliquibus Græcæ 20 linguæ imperitis deprauato.

19 Per quem etiam, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice scriptum erat τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, in carcere inclusis. Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Sic igitur Vetus interpres, In quo & iis qui in carcere *erant* spiritibus, veniens prædicauit, qui increduli fuerant aliquando. Sic autem Erasmus, In quo etiam abiit, & spiritibus qui *erant* in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quōdam. Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen a-25 liquot commemorasse contentus ero. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Lymbum (quem vocāt) constituūt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam inclusos peruenerit Christi anima, vt eos liberaret, & Christi ad inferos descensum ita explicant, manifestis rationibus possunt refelli. Sit ista opinio quantumlibet vetus, & maximorum virorum authoritate nitatur, tamen non posse huc applicari quod hîc commemorat Petrus 30 istis argumentis ostendo: Primùm, nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est diuinæ potentiæ. Neque enim per Spiritum intelligere possis animam Christi quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatū in vitam. Atqui quamuis non aliter fuerit vita restitutus quàm anima rursus corpori coniuncta, tamen ipsam animam non minus ineptè dixeris illum ad vitam reuocasse, quàm si Lazari corpus dicas per animam fuisse in vitam reuocatum. Neque verò melior quærendus interpres quàm Paulus, qui quod hîc Petrus Spiritum vocat, virtutem Dei appellat, 2. Corinth. 13. a. 4. Secundò, tantum abest vt de piorum animis hoc possit intelligi, 35 vt contrà nonnisi de iis agatur qui immorigeri fuerunt. Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà. 4. b. 6, dicitur Euangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique, vt hoc non sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, spiritibus qui prædicationi non sunt obsequuti. Quartò, osten-40 dant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, iis qui *erant* in carcere, potius quàm iis qui *sunt* in carcere: & πορευθεὶς, profectus, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui veniens interpretatur, & quidem non ineptè, vt suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimonium aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam inuenietur: sed econtrario, fideles ex hac vita demigrantes, fide idipsum adeptos quod nos speramus, vt 45 exposuimus Ephes. cap. 1. b. 10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione,

qui per Spiritus instinctũ prædicarint spiritibus in carcere, id est peccati vinculo cõstrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationẽ meritò reiicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur viuis hominibus spirituum nomen tribueret? nam certè noua & inaudita est ista synecdoche, præsertim quum de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi συνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Personam in vernaculo nostro sermone vocamus, vt infrà, ver. 20. Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos apertè non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noe à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat. Tertia explicatio quorundam est fanaticorum qui putant animabus incredulorũ ante Christi aduentum mortuorum, oportuisse prædicari Euangelium, vt & ipsæ, si vellent illud amplecti, saluæ fierent. Hoc verò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, statim à morte consequi iudicium. Deinde quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tẽpora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulo ante diluuium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed seruatos fuisse illorum spiritus, ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His verò ita fit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, spiritus nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eadẽ efficacia viuificatus. Neque enim aliter vsurpari potest spiritus nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimium fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso cõtextu, quum apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ seruatæ. Quartò, ne hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandẽ verò dicam & ipse quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretũ sententiis minimè velim præiudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non inuitus de sententia mea sim decessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum: is autem est, vt fideles ad sanctè & iustè viuendum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8. Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferẽdæ rationes quibus aduersus omnes calamitates confirmentur, ne studium iustitiæ remittant. Hæc causa est cur à versu 14 vsque ad finem huius capitis hanc partẽ tractet, & rursus à sequentis capitis ver. 12, ad quintum vsque caput, quod spero mihi concessuros quicunque seriem orationis propius considerarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumptum est à prouidentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati, vt Dauid testatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidẽtiam omnibus terriculamentis opponentes, fortiter perseueremus, adeo vt ii ipsi à quibus oppugnamur, non sine rubore suæ impietatis conuincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumptum, qui hac via constituerit suos ad vitam æternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum, quia ostendit afflictiones pro iustitia non temere, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ita constituente, & regnum suum moderante, nobis euenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. cui enim facilè persuaseris, Deum illos voluisse affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirum exemplar in quo consiliũ Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum etiam fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas inuictas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui iustissimus quum esset, pro nobis eousque afflictus est vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe vt nos per eãdem viam ad Deum adduceret. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod nõ speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quia vno tantùm verbo nobilissimi huius exempli vsum attigerat, oportuit copiosius explicari quænã sit Ecclesiæ cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cuius & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expressum potuit inueniri: primùm videlicet antiquissimam, vt & perpetuam, hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem iam tum eluxisse nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, sed totum Ecclesiæ corpus: non leuis aliqua calamitas, sed mors ipsa potius quàm mortis periculum: non vulgare aliquod aduersus impios iudicium, sed quo nullum vnquam magis insigne editum fuerit: non simplex aliqua, sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique insigne etiamnum nostræ salutis antitypum cõplectatur. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi virtute viuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus siue adueniens, è cælo videlicet, ne nunc primùm putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse, adueniens, inquam, non corpore, (quod nondum assumpserat) sed ea ipsa virtute per quam postea resurrexit, prædicauit spiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noe, & arcã suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ seruatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optimè cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adiiciatur, vel detrahatur: quod ex ista contextus declaratione planius etiam intelligetur. Per quem, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum. i. per quam virtutem, eam ipsam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel mortis corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel efficaciam possit intelligere: quum non possit aliter in hoc versiculo explicari Spiritus nomẽ quàm in superiore. Vulg. & Eras. In quo, paulo obscurius, quanuis possit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, cuius Spiritus respectu.

Spiritibus qui *sunt* in carcere, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis est præsentis. Illis autem imposuit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς οὖσι, qui erant, quasi prædicationis tempore iam essent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit resipiscentiam: sed suum seculum consideret, quo illorum incredulorum cadauera pridem quidẽ computruerãt: spiritus verò in carcere inclusi, vltimam nimirum iudicis sententiam cum fletu & stridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, siue formulam ipsam loquendi, siue singula verba spectes. Ita enim sæpissime fit vt tum loquendo, tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram πρόληψιν vocant: cuius infinita passim apud omnes scriptores exempla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακὴ (si paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodissimè ita potest explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli, seruari ad iudicium, 2. Pet. cap. 2. a. 4. & ἐν φυλακῇ, id est in carcere, positus dicitur Satan Apocal. 20. c. 7. Spirituum

autem nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obseruãdum est, Petrum, quum de iis ageret qui iampridẽ erant mortui, & necessariò faceret carceris mẽtionẽ, necessariò quoque non homines sed Spiritus dixisse, id est eos quorum Spiritus tum quum ipse hæc scriberet in carcere erant, & erunt ad extremum vsque diem, quo modo etiam loquitur Apostolus Heb. 12. d. 23, de beatis agens. Profectus, πορευθείς. Vel, veniens, vt rectè cõuertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Eras. Abiit, multo obscurius. Cæterùm illud constat, apud Hebræos sæpe eiusmodi participia redundare: vt si dicas, Surgens abiit, Respõdens dixit, & similia: quãuis non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam seriam & prius meditatã describunt, vt Exo. 2. a. 1. Itaque mihi videtur magnum esse huius participii põdus hoc loco, quod nimirum testetur Christum iam tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernamur. Est autem hæc consuetudo Scripturæ, vt, quò melius summa illa Dei prouidentia declaretur, è cælis ipsis dicatur Deus descendere. quod & aliquoties factum est, Christo visibili aliqua specie apparẽte, vt ex 18 cap. Genesis manifestè liquet: vbi disertè dicit se descendisse is ipse qui יהוה proprio videlicet Dei nomine dicitur. Itẽ Exo. 3, vbi is qui in rubo apparet Mosi, (Christus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomen sibi vendicat, quod certum est nullum Angelum sibi sine sacrilegio vsurpaturũ fuisse. Quid igitur? Nẽpe quũ de Spiritu, id est diuina illa virtute Filii Dei, agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1. b. 11, de Spiritu Christi prænuntio loquutus est, hoc participio per anthropopathiã declaretur illius præsentia qua Noe & Ecclesiam suam seruauit, impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, vt Ierem. 7. e. 24, & Zachar. 7. d. 12, scribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec insolenter explicamus Profectus, è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo, quod planè coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθών, adueniens, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matth. 4. a. 5, Mar. 8. b. 11, & aliis multis locis: quum præsertim ita prorsus vsurpetur hoc idẽ participium Luc. 14. b. 10, & 23. f. 33, & Mar. 7. c. 13, & 16. c. 13. Prædicauit, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. neque enim dubitari potest quin hoc cohæreat cum iis quæ sequũtur. i. ad illud tempus quo Spiritus per os Noe arcam cõstruentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus cap. 4. b. 6.

Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.	20 Olim immorigeris, quum semel expectabat Dei patiẽtia in diebus Noe, quũ appararetur arca: in qua paucæ (id est octo) animæ seruatæ sunt in aqua.	20 *Qui increduli fuerant aliquando, quãdo expectabãt Dei patiẽtiã in diebus Noe, quũ fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquam.*	Gen. 6. c. 14 mat. 24. d. 38 luc. 17. f. 26
Ὧ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,	21 Cui nunc correspõdens exẽplar Baptismi nos quoque seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed quo fit vt bona cõscientia Deũ interroget) per resurrectionem Iesu Christi,	21 *Quod & nos nũc similis formæ saluos facit Baptisma (non carnis depositio sordiũ, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deũ) per resurrectionem Iesu Christi,*	

20 Olim immorigeris, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι vt non magis diuelli possit quàm adiectiuum à substantiuo, quod vocant, nec vlla prorsus alia ratione explicari possit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ita explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν. i. olim & nũc opponantur. Sed non fuit necesse vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι ex communi vsu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erãt, pro Qui sunt: hoc verò per plusquamperfectũ, Qui fuerant increduli, id est ἀπειθήσασι. Et Eras. Qui inobedientes fuerant, pro quo dicendum erat, Qui inobedientes fuerunt, seruata propria aoristi significatione. Semel, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitum fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres, pro ἅπαξ ἐξεδέχετο legit ἀπεξεδέχετο, sed mendosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & vetustis codicibus quatuor. Expectabat Dei patientia in diebus Noe, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Augustinus epist. 99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionem desiderare, qui quum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen conuertere, Expectabatur Dei lenitas. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbũ est medium, quod tamen nescio quàm verum sit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? is certè expectabat Dei misericordiam, sed de patientia illa disseritur qua Deus vsus fuerat quũ cxx annos mundo cõstituisset ad resipiscendũ. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impii? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tãtisper dum præteriret tempus illud cxx annorũ constitutum, & arca esset extructa. Vulg. Quando expectabant Dei patiẽtiam. Quem locum existimo, quum rectè conuersus esset à Vetere interprete, à sciolis aliquibus deprauatum, vt illud quoque quod suprà annotauimus ver. 19. Dicitur autem Dei patientia, pro Deus patiens, ex Hebræorum idiotismo. Paucæ, ὀλίγαι. Vulg. Pauci, ὀλίγοι, eodem sensu, quam lectionem inuenimus in duobus veteribus libris. Octo animæ, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines, Hebraica synecdoche. In aqua, δι' ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4. b. 11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eras. Per aquam. quod planum fuisset si additum esset epitheton, vt si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aqua, declarat emersionem ex morte in nouam vitam.

21 Cui, ᾧ. Ita restitue ex Complutensi codice: nam mendosè in aliis legitur ὅ. Correspondens exemplar ἀντίτυπον. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis repræ-

sentatur, vt 1.Cor.10.b.1,& c.11, Hebr.6.b.5. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipsa, cuius sunt exemplaria, vt Hebr. capite 9.f.24, sacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπα. Interdum verò cum aliis secundariis eiusdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptismus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Ecclesiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptismus adumbrant Ecclesiæ sanctificationem, & emersionē à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: sed liberationis è diluuio præcedens typus, sequentem Baptismi typum illi correspondentem adumbrauit. qua ratione etiam potest Baptismus & nubi & traiectioni maris rubri tanquam ἀντίτυπον opponi. Quo fit, &c. συνειδήσεως, &c. Vel, Deum interpellet, aut inquirat, aut consulat. Nam ἐπερώτημα vocat τὴν ἔντευξιν, siue αἴτησιν, postulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis שאלה dicitur. Additur autem εἰς Θεόν, i. apud Deum, ex ratione constructionis apud Hebræos vsitatæ. Sic enim dicunt שאל באלהים, i. Postulauit apud Deum, pro Postulauit à Deo, siue Quæsiuit ex Deo. In summa igitur Petrus Baptismum illū salutis nostræ typum efficacem describit à sanctificationis effectu, quo fit nimirum vt sanctificata conscientia ab vno Deo pendeat, illū inuocet, nihil nisi eo consulto, & vt loquuntur Hebræi, ore ipsius interrogato, aggrediatur. Vulg. Conscientiæ bonæ interrogatio in Deum: nimium obscurè profectò, sed tamen ad verbum. Erasmus verò mihi videtur sententiam non expressisse, quum interpretaretur, Quo fit vt bona conscientia bene respondeat apud Deum. Nam ἐπερωτᾶν pro respondere & testificari vix putem vsurpari satis commodè posse: alioqui simile quiddam videtur Paulus describere Rom.2.c.15.

22 Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

22 Qui est ad dexteram Dei, profectus in cælum, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

22 *Qui est in dextera Dei, deglutiens mortē, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælū, subiectis sibi Angelis et potestatibus & uirtutibus.*

Κεφάλαιον δ.

1 Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

2 Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

3 Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις·

CAP. IIII.

1 Quum igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, *nempe* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, quod reliquum est temporis in carne viuat.

3 ‖ Satis enim est nobis quòd anteacto vitæ tempore libidinem Gentium patrauerimus, quum incederemus in proteruiis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

Ephes.4.e.17

CAP. IIII.

1 *Christo igitur passo in carne, & uos eadem cogitatione armamini, quia qui passus est in carne, desiit à peccatis.*

2 *Vt iam nō desideriis hominum, sed uoluntati Dei quod reliquū est in carne uiuat temporis.*

3 *Sufficit enim præteritum tempus ad uoluntatē Gentium consummandā iis qui ambulauerunt in luxuriis, desideriis, uinolētiis, comessationibus, & illicitis idolorum cultibus.*

22 Ad dexteram Dei, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Hebr.1.b.3. Cæterùm quod addit Vetus interpres, nusquam in codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè videatur otiosum. Addit autem hæc, Deglutiēs mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur. Profectus, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Christi in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus sui virtutem, quæ in illa Ecclesiæ liberatione insignis apparuit: alteri, qua re vera manifestatus est in carne. Dicit autem eum ad dexteram Dei sedere, subiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, sed bona illa cōscientia ipsum inuocemus: deinde vt tantæ istius gloriæ, cuius participes sumus, assidua contemplatione nos consolemur. Ascendit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dextram sedet.

IN CAPVT IIII.

1 Quū igitur Christus, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationē vt sanctè vitā instituamus, & nostræ sanctificationis fōtē aperit, nēpe, Christi mortē, cuius vi morimur peccato: sicut eiusdē resurrectione in nouā & perennē vitā resurgimus, vt pluribus exposuimus cap.6. epist. ad Rom, ab initio capitis vsq; ad ver.12. Aptissimè verò cohærēt ista, quū in Baptismo peculiare quoddā habeamus nostræ tum mortificationis tū viuificationis exēplar, vt illic quoque Paulus luculēter exponit. Nempe quòd, &c. ὅτι, &c. i. Eū demū in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus, Rom.6.b.7) carni ac peccato, mortuum esse, Christi exēplo, ac virtute, in quo peccatū amplius nō viget. Hæc enim est sanctificationis nostræ definitio, quæ partē illius vtrāque cōplectitur, si sequentē versiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, qui mortuus est, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, qui passus est in carne, vt nos ad Christum, nostrum archetypum, reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis esse crucifixus, & caro crucifixa cum cupiditatibus suis, & mundus nobis crucifixus, ac nos vicissim crucifixi mundo, apud Paulum. Erasmus igitur manifestè deprauauit Pauli sententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, qui patiebatur in carne: quasi de Christo ipso hæc dicantur: quum ex iis quæ subiiciuntur, satis appareat Christo capiti non conuenire, sed membris in eo sanctificatis. Carnis igitur nomē, vbi de Christo agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carentem, hoc autē posteriore loco, qualem illam habemus, id est vitiosam ac corruptam, declarat, vt passio in carne nihil aliud quàm nostræ vitiositatis abolitionem declaret.

2 Quod reliquum est, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. Id est, quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ superest. Caro igitur tertia etiam significatione hîc accipitur, nempe pro præsentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Gal.2.d.20, Hebr.5.c.7.

3 Libidinem Gentium patrauerimus, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id est profanè ac libidinosè, Gentium

Gentium instar, vixerimus. Comparat enim flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gentes vocat, Psal.59.b.7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa.1.c.10.

4 Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·

5 Οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

6 Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.

4 Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem luxus profusionem, peregrinari sibi videntur, blasphemantes:

5 Qui redditur sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandū viuos & mortuos.

6 Nam idcircò mortuis quoque prædicatū est Euāgelium, vt damnarētur quidem secundum homines, *id est* carne, viuerent autem secundum Deū, *id est* Spiritu.

4 *In quo peregrinantur, non concurrentibus nobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:*

5 *Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare uiuos & mortuos.*

6 *Propter hoc enim & mortuis euāgelizatum est ut iudicentur quidem secundū homines in carne, uiuant autem secundum Deum spiritu.*

4 Peregrinari sibi vidētur, ξενίζονται. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Ils se trouuent estranges*, vel, *Ils se trouuent tous nouueaux & comme en un autre monde*. Vulg. Peregrinātur, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, Adeóne es ignarus disciplinæ consuetudinísque nostræ vt hæc nescias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere videaris? Idem Acad. Nos in nostra vrbe peregrinantes, errantésque, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt. Sic etiamnum hodie quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines quàm hæreticis istis nouum mundum esse fabricandum? Atqui non oportuit mundum, sed hominum ingenium mutari: quibus vetus esse debuerat quod nouum est, & è contrario nouum esse quod nimium est vetus. Erasmus, Atque id absurdum illis videtur, non satis expressè.

6 Nam idcirco, εἰς τοῦτο γάρ. Dictum est fore vt Christus iudicet viuos & mortuos. hîc verò nemo fuit qui existimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent: sed omnes antè mortuos dici, qui quū ante diem Domini sint mortui, postea suscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari qui factū sit vt interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem complectitur. Nam certè non minus, imò etiam magis absurdum est dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm est discrimen quòd quum dicitur Deus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse desierint: quum verò dicimus prædicatum esse mortuis, intelligimus eos qui tum quidem viui erant, nunc verò sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est mortuorum hominum spiritibus? si de corporibus, quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen sola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò si dicas, Euāgelizatum est, idem declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia, primùm valde coacta fuerit interpretatio, deinde semper redeundum erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. Denique sufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc attexatur superiori dicto, non posse mortuorum nomen aliter hîc accipi quàm in superiore versiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autē spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nōnulli tamen mortuos interpretātur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitētiæ spatium, ac proinde prædicatū illis fuisse Euangelium. Sunt enim ista nimium absurda, quāuis nōnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euāgelizatum fuisse mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret spiritibus mortuorū prædicatum fuisse Euangelium: sed sui temporis respectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum est Euangeliū. acsi diceret nō esse nouā hanc doctrinā, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annuntiatam, nec frustra ab illis contemptam. Id autem ita esse propter iam commemoratas rationes, liquidò etiā apparet tum ex Apostoli scopo, tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus qui suis ludibriis & cōtumeliis non desinunt sanctos vexare, fore vt reddant rationem iusto iudici, Qui, inquit, iudicaturus est viuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe vt scirēt excipiendum neminem. Sed responderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentum, (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquā excusationē habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est, quod etiam docetur 1. Cor. 10, & integro capite vndecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauisus est. Denique nulla vnquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Euangelium, quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Iudæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur, secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Christi venturi amplexis applicare. Sequentia verò sic explico.

Vt damnarētur, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quū de re præterita Petrum disserere modò ostenderimus, & suprà etiam 3.d.19, simul liquet seruandam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterē interpretē rectè conuertisse iudicentur, nec Erasmum Damnentur, id est κρίνωνται, quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annunciato. Dicā igitur quomodo planè hunc locū explicari posse putem. Non cōtentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, voluit quoque ostendere eius Euangelii summam, partim vt vnum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim vt ad institutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidē nec parum appositè, sed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionē incidisset. Cœperat autē de sanctificatione disserere: cuius duas partes esse dixerat, nēpe passum esse in carne, seu mori peccato, & volūtati Dei viuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum esse peccato, non esse in carne, idem declarāt. Dicitur enim damnatus in carne is in cuius carne damnatum est (id est abolitum & extinctum) pecca-

tum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom. 8. a. 3. adeo quidem vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκὶ, non possint planius explicari quàm ex 1. Cor. 5. b. 5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ad interitum carnis. Idque ita esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & viuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, secundum homines, declarans nimirum huius vitii quod in nobis extinguẽdum est, fontem ac originem in ipsa hominum natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, vt alterũ altero explicaretur.

Viuerent autem, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: sicut copiosè expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo ista vbique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset κατὰ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam post κατὰ Θεὸν, secundum Deum, addidit πνεύματι, Spiritu: vt vicissim ostenderet vnde vis ista integræ & sanctæ atque adeo perẽnis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipsa etiam Spiritus diceretur.

7 Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς,

7 Omnium autem finis immai net. Estote igitur sobrii & vigilantes ad orandum.

7 Omniũ autẽ finis appropinquauit. Estote itaque prudentes, et uigilate in orationibus.

8 Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

Prou. 10. b. 12

8 Ante omnia verò charitatẽ alii in alios propẽsam habentes: nam ‖ charitas operiet multitudinem peccatorum.

8 Ante omnia autẽ mutuã in uosmetipsos charitatẽ continuã habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.

9 Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμῶν.

Rom. 12. b. 13; heb. 13. a. 2

9 ‖Hospitales estote alii erga alios, sine murmurationibus.

9 Hospitales inuicem, sine murmuratione.

10 Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

Rom. 12. b. 6; phil. 2. b. 14

10 Vt ‖ quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

10 Vnusquisque sicut accepit gratiã, in alterutrũ illam administrãtes, sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei.

11 Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

11 Siquis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: siquis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

11 Siquis loquitur, quasi sermones Dei: siquis ministrat, tãquam ex uirtute quam administrat Deus: ut in omnibus honorificetur De⁹ p Iesum Christũ, cui est gloria & imperiũ in secula seculorũ. Amen.

12 Ἀγαπητοὶ, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

12 Charissimi, ne, tanquam hospites, exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 Charissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tẽtationem uobis fit, quasi noui aliquid uobis contingat:

13 Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

13 Sed communicãtes Christi passionibus, gaudete, ut & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.

14 Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦ-

Matth. 5. b. 10

14 ‖Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: quoniam & gloriæ & Dei Spi-

14 Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis, quoniam gloria & Spi-

8 Alii in alios, εἰς ἑαυτούς. Vulg. In vosmetipsos. quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse coniunctos. Vide Ephes. 4. g. 32.

11 Ne, tanquam hospites, percellimini, μὴ ξενίζεσθε. Id est, ne perinde sitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vide suprà ver. 4. Vulg. Nolite peregrinari. Eras. Ne miremini. Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulg. In feruore qui ad tentationem vobis fit. Eras. Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum vestri fit. Sententia ipsa per se plana est.

14 Quoniam & gloriæ & Dei Spiritus super vos requiescit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. Ista, vt in Græcis quidẽ omnibus codicibus leguntur, necesse est vt ex duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipsum Spiritum sanctũ, qui vnus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppositum crucis ignominiæ, Petrus vocat gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat: sicut Spiritus intelligentiæ, consilii, fortitudinis, & alii quoque commemorantur Esaiæ cap. 11. a. 2. ad quem locum videtur Paulus alludere. Spiritum autem Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc

loco non consentiunt. Plerique enim legunt, Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super vos requiescet. Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emẽdatiores habent, Quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit, quasi pro τὸ τῆς δόξης scriptum sit ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos: deinde etiam quædam ex albo libri in contextum irrepsisse: vnde illa varietas lectionis orta est. Nam Cyprianus lib. 4. epist. 6, vt Eras. obseruauit, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit. quasi scriptum sit ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται. quam lectionem nusquam inuenio. Erasmus, Quoniam gloria & Spiritus Dei, &c. desciscens & ipse à Græcis.

μα ἐφ᾽ ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

ritus super vos requiescit: qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

ritus Dei in uobis requiescit.

15 Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος.

15 Nequis igitur vestrum affligatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerũ inspector:

15 Nemo autẽ uestrũ patiatur ut homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor:

16 Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ.

16 Sed si vt Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

16 Si autẽ ut Christianus, non erubescat, glorificet autẽ Deũ in isto nomine.

17 Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρίμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ᾽ ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ;

17 Nam tempus *est* quo incipiat iudiciũ à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parẽt Dei Euangelio?

17 Quoniam tempus est ut incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credunt Dei Euangelio?

18 Καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

18 ‖Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit?

18 Et si iustus uix saluatur, impius & peccator ubi parebunt?

Prou. 2. d. 31

19 Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

19 Itaque qui affliguntur ex voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo.

19 Itaque & ij qui patiũtur secundũ uolũtatẽ Dei, fideli creatori cõmendẽt animas suas in benefactis.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

1 Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

1 Presbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

CAP. V.

1 Seniores ergo qui in uobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator:

2 Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ᾽ ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

2 Pascite gregem qui penes vos est, curam illius agentes nõ coactè, sed libenter: non turpiter affectãtes lucrum, sed prompto animo.

2 Pascite qui in uobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed uoluntariè:

10 Qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר, id est ὅ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes. cap. 2. a. 5. Vetus autem interpres totum hoc membrum nõ habet, sed statim subiicit, Nemo autem vestrum, &c. Legitur tamen in omnibus Græcis nostris codicibus.

15 Igitur, γάρ. Vide suprà, 3. b. 10.

16 Hac in parte, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus De ce costé, vel, à cest esgard. Vide epist. ad Coloss. cap. 2. versu 16.

17 Nam tempus est, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem. 25. d. 29.

IN CAPVT V.

1 Presbyteros, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri, eos omnes comprehendens qui sunt ex Ecclesiastico (vt ita loquar) senatu. Vulgata, Seniores: quod mirum ni Sophistæ ad ætatem detorqueant, quòd hic locus manifestè primatum illum Petri euertat: cuius obtentu quid tandem filio illi perditionis in templo Dei sedenti non licuit? Atqui si Petri successor est, cur ex professo hanc Petri doctrinam oppugnat?

2 Pascite, ποιμάνατε. Nõ dicit, Offerte pro viuis & mortuis, & peregrina lingua centones malè consutos cantillate, deinde pingues & obesi vosipsos pascite. Instruit enim non Antichristi sed Christi presbyteros. Qui penes vos est, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοὶ ἐσμὲν, pro Abs te pendemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulg. ad verbum quidem, sed fideliter conuertit, Qui in vobis est. Eras. Quantum in vobis est: non modò non expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ᾽ ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον.